

МІНІСТЭРСТВА АДУКАЦЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ
УСТАНОВА АДУКАЦЫІ
«БАРАНАВІЦКІ ДЗЯРЖАЎНЫ ЎНІВЕРСІТЭТ»

Ж. В. КОСЦІНА

**ВЫВУЧЭННЕ ТВОРЧАСЦІ
ВІНЦЭСА КАРАТЫНСКАГА**

**Зборнік метадычных матэрыялаў
для студэнтаў педагагічных спецыяльнасцей**

**Рэкамендавана да друку
навукова-метадычным саветам універсітэта**

**Баранавічы
РВА БарДУ
2011**

УДК 821.161.3-09(091)(075.8)
ББК 83.3(4Бел)
К71

А ў т а р

Ж. В. Косціна

Р э ц е н з е н т ы :

Я. А. Панькоў, кандыдат філалагічных навук,
дацэнт, загадчык кафедры польскай філалогіі
УА «Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы»;
Г. Р. Кориун, старшы выкладчык кафедры педагогікі
УА «Баранавіцкі дзяржаўны ўніверсітэт»;
Д. С. Томчык, загадчык кафедры прыкладнога мовазнаўства
УА «Баранавіцкі дзяржаўны ўніверсітэт»

Косціна, Ж. В.

К71 **Вывучэнне творчасці Вінцэся Каратынскага [Тэкст] :** зб. метад. матэрыялаў для студэнтаў педаг. спецыяльнасцей / Ж. В. Косціна. — Баранавічы : РВА БарДУ, 2011. — 91, [3] с. — 106 экз. — ISBN 978-985-498-469-8.

У зборніку метыдычных матэрыялаў прапанаваны разгляд жыццёвага і творчага шляху Вінцэся Каратынскага, прадстаўніка беларускай літаратуры XIX ст., а таксама творы аўтараў з мэтай практычнага выяўлення асаблівасцей паэзіі і літаратурна-крытычнай дзейнасці далезнага творцы.

Матэрыял прызначаны для студэнтаў педагагічных спецыяльнасцей, якія вывучаюць гісторыю беларускай літаратуры, а таксама для выкладчыкаў, магістрантаў і настаўнікаў беларускай літаратуры.

УДК 821.161.3-09(091)(075.8)
ББК 83.3(4Бел)

ISBN 978-985-498-469-8

©Косціна Ж. В., 2011
© БарДУ, 2011

Спіс скарачэнняў

фр.	—	французскі
ст.	—	стагоддзе
г.	—	год
і інш.	—	і іншыя
лац.	—	лацінскі
і г. д.	—	і гэтак далей

Репозиторий Баргу

Прадмова

У высвятленні генезісу новай беларускай літаратуры побач з бясспрэчнымі дасягненнямі сучасных даследчыкаў у гэтай галіне ўсё яшчэ застаецца традыцыйнай недаацэнка творчасці Вінцэся Каратынскага і ролі яго паэзіі ў фарміраванні нацыянальнага зместу айчыннага прыгожага пісьменства. Пра гэта сведчыць адсутнасць асобных манаграфічных даследаванняў жыццёвага і творчага шляху паэта, а таксама распрацовак метадычнага характару, дзе былі б прадстаўлены шляхі і спосабы вывучэння яго літаратурна-мастацкай спадчыны. Мэтай зборніка метадычных матэрыялаў «Вывучэнне творчасці Вінцэся Каратынскага» з'яўляецца знаёмства студэнтаў з асаблівасцямі творчасці пачынальніка, яго ўкладам у скарбніцу беларускай літаратуры. Зборнік складзены ў адпаведнасці з вучэбнай праграмай па дысцыпліне «Гісторыя беларускай літаратуры» для студэнтаў педагагічных спецыяльнасцей: «Беларуская мова і літаратура. Руская мова і літаратура»; «Пачатковая адукацыя. Беларуская мова і літаратура»; «Замежная мова (англійская). Беларуская мова і літаратура».

У раздзеле «Асаблівасці станаўлення новай беларускай літаратуры XIX ст.» прадстаўлены свежы погляд на перыядызацыю новай беларускай літаратуры з улікам ведаў, атрыманых у працэсе аналізу мастацкіх з'яў у межах навуковых канферэнцый, матэрыялы якіх адпостраваны ў асобных зборніках, а таксама атрыманых з выданняў перыёдыкі. У другім раздзеле «Жыццёвы і творчы шлях Вінцэся Каратынскага» разглядаецца адметнасць сацыяльнага паходжання паэта, умовы фарміравання яго асобы, станаўлення творчага стылю. Трэці раздзел «Асаблівасці праяўлення эстэтычнага ідэалу В. Каратынскага ў межах сентыменталізму, рамантызму і рэалізму» ўлічвае новы падыход да разгляду асаблівасцей эстэтычнага самавыяўлення аўтара польскамоўных вершаў. Прыведзены аналіз твораў паэта ў дадзеным аспекце можа быць выкарыстаны пры вывучэнні раздзелаў курса «Тэорыя літаратуры». У чацвёртым раздзеле «Беларускамоўная творчасць Вінцэся Каратынскага» прадстаўлены разгляд трох беларускіх вершаў.

Прапанаваны тэарэтычны матэрыял падмацоўваецца пытаннямі і заданнямі для самаправеркі, самападрыхтоўкі і правядзення семінарскіх заняткаў з мэтай выяўлення ўзроўню засваення творчасці Вінцэся Каратынскага, а таксама дапаўняецца мастацкімі тэкстамі, якія суправаджаюцца каментарыямі, пытаннямі і заданнямі, што дае магчымасць выявіць навыкі філалагічнага аналізу ў студэнтаў.

Змест зборніка метадычных матэрыялаў складаюць таксама дадаткі, якія ўтрымліваюць тэксты з сучаснай крытычнай думкі, а таксама ключы да тэста.

Спіс выкарыстаных крыніц, які змяшчае пералік энцыклапедычных выданняў, манаграфій, матэрыялаў вучэбнай і мастацкай літаратуры, можа быць выкарыстаны студэнтамі для самастойнага паглыбленага вывучэння разглядаемых тэм.

Спіс персаналіяў, у якім пададзены кароткая інфармацыя аб асобах, імёны якіх найчасцей сустракаюцца на старонках зборніка метадычных матэрыялаў, пашырыць кругагляд чытычоў і ўяўленне аб літаратурных сувязях і уплывах.

Змест зборніка метадычных матэрыялаў раскрывае жаданне аўтара разгледзець творчасць Вінцэся Каратынскага з пазіцыі сучаснай літаратуразнаўчай думкі, якая заяўляе пра дадзенага творцу як прадстаўніка беларускага літаратурнага працэсу, нягледзячы на польскамоўную абалонку яго паэтычнай і даследчыцкай спадчыны.

Ж. В. Косціна

Репозиторий БарГУ

1 Асаблівасці станаўлення новай беларускай літаратуры XIX ст.

Станаўленне новай беларускай літаратуры, якое прыпадае на другую палову XVIII і XIX ст., адбывалася ў вельмі цяжкіх умовах, але, разам з тым, менавіта новая беларуская літаратура заклала трывалы падмурак для развіцця класічных асноў літаратуры на пачатку XX ст., які традыцыйна азначаецца як перыяд нацыянальнага адраджэння. Даследчыца беларускага літаратурнага працэсу І. Багдановіч слухна сцвярджае новую канцэпцыю перыядызацыі: «Пры магчымасці больш дэталёвага падзелу беларускай літаратуры на перыяды адпаведна грамадска-гістарычным зменам, якія адбываліся праз адно-два дзесяцігоддзі ў XIX ст. і праз пяць-сем год на пачатку XX ст., слухным, на нашу думку, з'яўляецца вылучэнне канцэпцыі развіцця літаратуры як адзінай плыні ў першай трэці XIX — першай трэці XX ст.: развіццё літаратуры праходзіць пад знакам нацыянальна-вызваленчага змагання з яўнай дамінантай рамантычных стылёвых прыкмет [1, с. 3-4].

Галоўны пафас новай беларускай літаратуры быў звязаны з перадавымі ідэямі часу, ідэямі народнасці, шчырага і самаадданага служэння простаму люду. Звязаўшы мэту свайго існавання з абаронай інтарэсаў простага чалавека, яна ў лепшых сваіх праявах была сапраўдным люстрам народнага жыцця, звонкім рэхам народных дум, а нярэдка і баявым клічам да барацьбы супраць тых сіл, якія на працягу доўгага часу трымалі народ у няволі. Увагу аўтараў прыцягвалі не толькі сацыяльныя праблемы, але і этнічна-культурныя, маральна-эстэтычныя асаблівасці светаўспрымання беларуса, пра што сведчаць працы Р. Падбярэскага, А. Кіркора, Ул. Сыракомлі, В. Каратынскага, Я. і К. Тышкевічаў, Р. Зянькевіча, А. Ельскага.

Увогуле, працэс станаўлення новай беларускай літаратуры жывілі розныя крыніцы. Першая — гэта традыцыі тых стагоддзяў, што папярэднічалі новаму перыяду. Другая крыніца — ужо адзначаныя вышэй скарбы народнай паэтычнай творчасці, вельмі багатыя ў беларусаў. Дарэчы, менавіта сувязі з вуснай народнай творчасцю —

адна з вызначальных асаблівасцей перыяду. Гэтым сувязям садзейнічалі і агульныя тэндэнцыі развіцця еўрапейскай літаратуры, што ў тыя часы характарызаваліся павышанай увагай да народнага, этнічна-нацыянальнага элементу, да народнапаэтычнай спадчыны. Трэцяя крыніца жыццёння новай беларускай літаратуры — гэта вопыт развіцця суседніх еўрапейскіх літаратур. Нарэшце, чацвёртая — само жыццё, грамадска-культурныя запатрабаванні, якія вызначала гістарычная эпоха [2; с. 5—10].

Канцэпцыя адзінай плыні, прапанаваная І. Багдановіч, дазваляе ўбачыць літаратурны працэс на Беларусі XIX — пачатку XX ст. як цэласны, у якім натуральна нарадзіліся новыя, авангардныя, а таксама сцвярджаліся і пераймаліся ранейшыя айчынныя традыцыі прыгожага пісьма. Традыцыі склалі два накірункі: адзін накірунак рэчышча нацыянальных літаратурных традыцый у XIX ст. склалі ўласнабеларускія творы; другі — традыцыя польскамоўнай кніжнасці на Беларусі, праз якую выяўляліся адметныя рысы нацыянальнага быцця, характар светаўспрымання і культ «духа ў продкаў», уласцівыя тагачасным насельнікам беларускага краю. Польскамоўная літаратура як форма духоўных культур не можа быць выкраслена з мастацкай спадчыны народа толькі таму, што творы напісаны не па-беларуску. Акадэмік В. Каваленка піша з гэтай нагоды: «У гісторыі многіх народаў узнікалі моманты, калі мова не выступала галоўным крытэрыем прыналежнасці да нацыянальнай літаратуры. У такой сітуацыі натуральна паўставала праблема ідэнтыфікацыі іншамоўных твораў як «сваіх» на падставе іх ідэйна-тэматычнай і вобразна-выяўленчай накіраванасці. У творчасці пісьменнікаў XIX ст., якія паходзілі з Беларусі і пісалі на польскай мове, літаратурна міфалагізуюцца воблік беларускага краю і лепшыя рысы характару беларуса, што становяцца пачаткам новай нацыянальнай духоўнасці» [3, с. 63].

Даволі слушна даводзіць даследчык літаратуры XIX ст. У. Мархель: «Творы, якія былі напісаны па-польску аўтарамі, этнагенетычна звязаны з Беларуссю, уваходзяць у гісторыю беларускай літаратуры як яе польскамоўная плынь» [4, с. 154].

Даследчык А. Яскевіч жа падкрэсліваў той факт, што «польская мова ў дадзеным выпадку толькі абалонка выказвання, выкліканая забаронай роднай мовы, якая да таго ж яшчэ не канчаткова выкрышталізавалася з вуснай, каб служыць сродкам паэтычнага выказвання» [5, с. 4].

Феномен польскамоўнай творчасці на Беларусі меў свае гістарычныя карані, быў таксама і той прычынай, што сам беларускі народ як чытацкае асяроддзе быў двухмоўным: шляхта трымалася польскай мовы, сяляне размаўлялі па-беларуску. Менавіта айчынных польскамоўных традыцый прытрымліваўся Я. Купала, калі пачынаў свой шлях у літаратуру з напісання польскамоўных вершаў, напоўненых беларускім светаадчуваннем. Праўда, гэта быў іншы час, і практыка стварэння беларускамоўных вершаў у XIX ст. назапасіла такі вялікі вопыт, што Я. Купалу засталася прыняць прарошчанае зерне. Гэта пацверджанне таго, што эстэтычны ідэал быў закладзены ў XIX ст. [1, с. 6].

Як сцвярджае даследчык М. Лазарук, у канцэптуальнай акрэсленасці беларуская нацыянальная ідэя адроджалася і фарміравалася на тэрыторыі Беларусі перш за ўсё ў рэчышчы польскамоўнай культуры [3, с. 7].

Такім чынам, з'явы польскамоўнага пісьменства ў Беларусі гэтага перыяду настолькі збліжаны з жыццём беларускага народа, з грамадска-культурнымі тэндэнцыямі працэсу яго духоўнага адроджэння, з этнаграфічна-фальклорнымі вытокамі новай беларускай літаратуры, што сапраўды могуць схіляць да разгляду іх у адзіным рэчышчы з аўтэнтычнай (гэта значыць, беларускай па мове і мастацка-эстэтычнай спецыфіцы) творчасцю, асабліва ў дачыненні да тых аўтараў, што выступалі адначасова і на польскай і на беларускай мове [3, с. 8]. Тут, несумненна, мае істотнае значэнне асабістая нацыянальная самаідэнтыфікацыя аўтара, яго аб'ектыўнае значэнне, месца ў гісторыі той літаратуры, для ўзбагачэння якой ён працаваў, а галоўнае — характар яго мастацкага мыслення, вобразнасці, стылістыкі, а ў дачыненні да вершаў — прасодыі, рытмікі; пераважала тут індывідуальна-мастацкая інтэрпрэтацыя жыццёвых з'яў ці народнапаэтычная, фальклорная і г. д. [3, с. 9].

Польскамоўная літаратура была той літаратурай, якая несла, магчыма, яшчэ не зусім усвядомлены аўтарамі патэнцыял пераходнасці ад традыцыйнага польскамоўнага ўзнаўлення акаляючага жыцця да беларускамоўнага ўвасаблення творчых задум [4, с. 157].

Таму даследуючы шляхі фарміравання беларускай літаратуры XIX ст., нельга абмяжоўвацца разглядам адной толькі беларускамоўнай творчасці; даследаванне павінна ўключаць таксама і ацэнку польскамоўнага набытку аўтараў, прытым з абавязковым суаднясеннем яго з іх асабістымі дасягненнямі і з улікам літаратурнага працэсу на

Беларусі. Даследчык У. Мархель слушна сцвярджае: «Літаратурная спадчына як адна рука, на якую, каб наблізіцца да аб'ектыўнасці, трэба глядзець з беларускага і з польскага бакоў. Пальцы яе сціснуты ў кулак, і мы бачым толькі яго знешні бок — польскамоўную абалонку, а далонь будзе схавана, покуль кулак не расціснецца і не выпрастаюцца пальцы, пакуль не будзе вывучаны беларускі пачатак твораў, напісаных па-польску нашымі аўтарамі» [4, с. 4].

У гэтым кантэксце павінна разглядацца творчая спадчына Вінцэся Каратынскага — выдатнага беларускага паэта і публіцыста. Яго імя ніколі не выпадала з поля зроку літаратурнай крытыкі. Пры жыцці пісьменніка ў 1882 г., ацэньваючы творчасць «краёвых» польскамоўных літаратараў сярэдзіны XIX ст., А. Кіркор пісаў, што «вышэй іх усіх стаяў і падаваў надзеі Вінцэсь Каратынскі...». Неабходна адзначыць той факт, што Вінцэся Каратынскага ўключылі ў кагорту выдатных дзеячаў польскай і «краёвай» культуры, нарысы аб якіх былі размешчаны ў «Альбоме біяграфій заслужаных палякаў і полек XIX ст.», выдадзеным у 1902 г. Ужо ў першай «Хрэстаматыі беларускай літаратуры: XIX ст. — 1905 г.» (1922), якую склаў М. Гарэцкі, былі апублікаваны тэксты ўсіх вядомых і сёння беларускіх твораў Вінцэся Каратынскага. Ён належыць да ліку той невялікай колькасці пісьменнікаў XIX ст., у адносінах да творчага наследвання якіх, па выказванню Г. Кісялёва, была «вырашана праблема беларускай кнігі». «Сачыненні» Вінцэся Каратынскага, якія склаў і пракаменціраваў У. Мархель, выдаваліся тройчы: у 1981, 1994, 2009 г. Нягледзячы на такія сур'ёзныя крокі ў справе выдання літаратурнай спадчыны аўтара, відавочна, што ступень асэнсавання і вывучэння яго, як ні парадаксальна, даўно не адпавядае патрэбам сучаснасці. На гэта звярнуў увагу яшчэ ў 1987 г. А. Яскевіч у кнізе «Станаўленне беларускай мастацкай традыцыі»: «Застаецца толькі журыцца, што гэты культурны і нацыянальны па духу паэт XIX ст. да гэтага часу яшчэ не знайшоў сваё належнае месца ў гісторыі беларускай літаратуры» [6, с. 232]. Вышэй згаданы літаратуразнаўца-русплівец старэйшага пакалення сцвярджае неабходнасць «зусім заканамерных у літаратуразнаўчай гаспадарцы ўдакладнення ацэнак, пэўнай перастаноўкі акцэнтаў, пераразмеркавання літаратурных сіл і значэння культурных цэнтраў, нарэшце, удзячнага ўзбагачэння кола літаратурных пачынальнікаў, раней звездзенага ўсяго да некалькіх імёнаў, новымі раўназначнымі постацямі паводле іх важнейшага ўнёску ў справу нацыянальна-культурнага адраджэння» [4, с. 35].

2 Жыццёвы і творчы шлях Вінцэся Каратынскага

Вінцэс Каратынскі нарадзіўся 15 жніўня 1831 г. у в. Селішча Наваградскага павета. Ён быў першынцам у маладой сям’і Аляксандра Каратынскага, раней — Каратая, які незадоўга да жаніцбы з селішчанскай шляхцянкай-аднадворкай Юзэфай з Далідовічаў, сіратой, якую выхоўваў Марк Татароўскі, здабыў вольную і перастаў быць прыгонным мясцовага памешчыка. Але ні іх шлюб, ні нараджэнне, ні хрышчэнне першынца не зафіксаваны ў адпаведных касцёльных кнігах.

Дзяцінства Вінцэся Каратынскага не было пазбаўлена драматызму — нечакана бацька ўтапіўся ў Нёмане, так і не зведаўшы як належыць «вольнага земляробства», а маці выйшла замуж за свайго былога апекуна, маючы на руках трох малалетніх сыноў — Вінцэся, Яна і Міхала.

У школу будучы паэт не хадзіў, асновы польскай і рускай пісьменнасці засвойваў пад кіраўніцтвам мясцовага арганіста. Потым, калі падраслі малодшыя браты — Міхал і Ян, Вінцэс ужо сам вучыў іх, каб ашчадзіць няспорную ў хаце капейку. За гэтым рэпетытарствам пайшлі іншыя: у суседзяў, у шляхецкіх дварах на Навагарадчыне. За Вінцэсем паступова ў ваколіцы замацавалася слава юнака вялікай вучонасці, і яго сталі запрашаць у якасці «дарэктара» ў шляхецкія хаты. А веды здабываліся з пазычаных кніг. Прагу да святла Каратынскі спатольваў напачатку перапісаннем кніг, ім былі перапісаны «Гісторыя Польшчы» Яўхіма Лялевеля, «Дэман» Міхаіла Лермантава. Яны заставаліся ў Каратынскага і тады, калі ў яго сабралася неблагая ўласная бібліятэка.

Апошнім прыпынкам у вандроўках хатняга настаўніка В. Каратынскага быў дом Шастакоўскіх у в. Сенная, размешчанай уздоўж левага прытока Нёмана Валоўкі. Тут малады настаўнік, можна сказаць, выпадкова пазнаёміўся з такім жа, як і ён сам, вандроўнікам, колішнім уніяцкім бацюшкам Далідовічам, які, не маючы свайго прыхода, ездзіў па маёнтках і перакладаў старыя шляхецкія дакументы на рускую мову. Так В. Каратынскі адкрыўся яму, што складае вершы,

і Далідовіч, які асабіста ведаў Ул. Сыракомлю, узяў на сябе ініцыятыву пазнаёміць пачынаючага літаратара з прызнаным ужо паэтам.

Летам 1850 г. будучы паэт адважыўся пераступіць парог у неакрэсленую будучыню. Пакліканы краёвым літаратурным жыццём, ён пагадзіўся быць памочнікам-сакратаром Ул. Сыракомлі. Але ў калялітаратурным асяроддзі існавала свая легенда-версія пра шчаслівае з'яўленне побач з Лірнікам Літвы маладога эрудыта. «У той час пасвіў гусей дваровы хлопчык-сірата па імя Вінцук (Вінцусь), якога за малы рост жартам называлі па-беларуску “Кароткі” або Вінцук Кароткі. Аднаго разу пані Паўліна, хочучы непрыкметна пакласці ў торбу хлопчыка кавалак нечага смачнага, убачыла замест хлеба — лемантар. Вечарам апавядае пра ўсё гэта мужу, і тут пан Людвіг як ускочыць: “Напрамілы Бог! Зараз давайце сюды гэтага хлопца! Гусей разгнаць на чатыры бакі свету!..”» [7, с. 4].

Вінцэс Каратынскі перапісваў начыста гатовыя творы свайго апекуна, здаралася, браўся адказваць на лісты, якія дасылаліся Ул. Сыракомлю ўсё больш і больш, бо імкліва расла яго папулярнасць.

Непасрэднае далучэнне да такой з'явы, як творчасць таленавітага сучасніка, асвятляла самаадукацыю сялянскага сына мэтанакіраванасцю. Быў ён тытанічна працаздольны і меў выключную памяць. Праўда, у Залучы, арандуемым фальварку Ул. Сыракомлі, таксама адчуваўся недахоп літаратуры. Тым не менш, тут адкрылася магчымасць знаёміцца з мастацкімі навінкамі, змешчанымі ў перыядычных віленскіх, пецярбургскіх, варшаўскіх выданнях, вывучыць старыя хронікі, якія Ул. Сыракомля нястомна перакладаў на польскую мову. Арыгінальная паэзія Лірніка Літвы, прасякнутая балючай любасцю да радзімы і адмаўленнем прыгонніцтва, надзвычай уражвала маладога здольнага юнака, абуджала творчыя інтарэсы і задумы. Увогуле, двухгадовы залучанскі перыяд жыцця быў для Вінцэся Каратынскага «сыракомлеўскім універсітэтам» (У. Мархель). Як сцвярджае Ігар Запрудскі, такім чынам «Вінцэс Каратынскі належыць да вельмі нешматлікіх у сярэдзіне XIX ст. прадстаўнікоў сялянства, якія атрымалі магчымасць засвоіць здабыткі элітарнай шляхецкай культуры. Дзякуючы збегу шчаслівых акалічнасцей, пры дзейснай падтрымцы Ул. Сыракомлі, які стаў яго настаўнікам і апекуном, сын наднёманскага селяніна быў уведзены ў тагачаснае культурнае асяроддзе сталіцы краю. Але прыняты не як роўны. Дзеячы культуры і прадстаўнікі віленскай інтэлігенцыі сярэдзіны 50-х гг. XIX ст. аднесліся да маладога чалавека з сацыяльных нізоў спецыфічным

чынам: на яго негалосна была ўскладнена задача стаць у літаратуры абаронцам заняволенанага і пазбаўленага голасу сялянства» [8, с. 114].

Неабходна зазначыць і той факт, што Вінцэс Каратынскі, акрамя моў роднай беларускай і польскай, валодаў рускай, чэшскай, французскай і нямецкай, арыентаваўся ў лаціне і, да таго ж, умеў іграць на скрыпцы — быў асобай надзвычай шматграннай і таленавітай.

Як вядома, у канцы 1852 г. Ул. Сыракомля пераязджае з сям'ёй у Вільню, а яго сакратар застаецца ў Залучы і даводзіць да парадку незавершанага ў фальварку справы па гаспадарцы. Увесну 1853 г. далучаецца да свайго настаўніка, які ўжо арандуе Барэйкаўшчыну — фальварак недалёка ад Вільні. Памочнікам свайго літаратурнага настаўніка Каратынскі заставаўся і тады, калі, ажаніўшыся з Станіславаю Цалінаю з Якубовічаў, жыве сваім домам і меў шмат журналістскіх і грамадскіх абавязкаў. Ён супрацоўнічаў у «TeKa Wileńska», быў членам рэдкалегіі газеты «Kurier Wileński» і карэспандэнтам «Gazety Warszawskiej», уваходзіў у склад Віленскай археалагічнай камісіі, з'яўляўся членам статычнага камітэта ў Вільні, рыхтаваў матэрыялы ў «Слоўнік польскай мовы» і рэдагаваў яго. Так Сыракомля і Каратынскі разам пераклалі на польскую мову вершы французскага паэта-песенніка П'ера Жана Беранжэ і выпусцілі ў свет у 1859 г. кніжкай «Песенькі», для якой вясковы Лірнік зрабіў 22 пераклады, а яго вучань — 58. Трэба адзначыць, што «асобныя матывы верша французскага паэта-песенніка “Настальгія, або сум па радзіме” Вінцэс Каратынскі перанёс пасля ў сваю напісаную па-беларуску элегію “Туга на чужой старане”, надаўшы ім беларускі фальклорны каларыт» [9, с. 161]. Малады паэт бываў сярод наведвальнікаў салона А. Кіркора, вядомага грамадскага дзеяча ліберальнага кірунку.

Вінцэс Каратынскі — аўтар трох кніг на польскай мове: зборніка вершаў «Чым хата багатая, тым рада», выдадзенага ў 1856 г., хоць тытульны аркуш пазначаны 1857 г., паэмы «Таміла» (1858) і вершаванага памфлета «Выпіў куба да Якуба».

У час складання зборніка «Чым хата багатая, тым рада», у які Вінцэс Каратынскі наважаўся ўключыць не толькі вершы на польскай мове, але і на беларускай, Ул. Сыракомля прапанаваў усё, што напісана па-беларуску, адкласці і падрыхтаваць асобную кнігу беларускамоўнай паэзіі. Аднак па нейкіх прычынах цікавая задумка не была здзейснена. Сёння вядома толькі, што «беларускія ненадрукаваныя радкі Вінцэса Каратынскага доўгі час захоўваліся ў яго сына Бруна

ў Варшаве. У час другой сусветнай вайны загінулі» [10, с. 126]. Вядомы тры яго вершы, напісаныя па-беларуску — «Уставайма, братцы!..», «Далібог-то Арцім...» (1858) і «Туга на чужой старане» (1864).

Для беларускага паэта 60-я гг. складваліся нешчасліва. Але сяброўства і цеснае супрацоўніцтва Сыракомлі і Каратынскага не перапынялася і ў час, калі аўтар «Пашталёна» быў высланы паліцыяй у Барэйкаўшчыну і знаходзіўся там пад хатнім арыштам. Выдаючы нарыс «Жыццё і творчасць Ігната Ходзькі» асобным адбіткам з газеты «Kurjer Wilenski», вясковы лірнік прасіў Вінцэся Каратынскага ў адным са сваіх лістоў паклапаціцца пра карэктурку і выправіць стыль. На гэта Каратынскі адказаў: «Што да жыццяпісу Ходзькі, то прыняў твой заклік з вялікай радасцю; толькі залішне мяне хваліш. Кожнае тваё слова я прывык шанаваць здаўна; па творах тваіх я вучыўся пісаць, і калі сярод газетчыкаў стыль мой вызначаецца чым-небудзь прыстойным, то гэтым я абавязаны вучобе ў цябе: дзе ж мне папраўляць твае словы? Іншая справа з карэктуркай; сказалі мне, што сам будзеш чытаць, і таму дзве першыя калонкі адбіткаў я не карэктываваў; трэцюю прачытаў ужо, і, напэўна заўтра пойдзе ў друк. За правільнасць ручаюся» [9, с. 163]. Як вядома, Ходзька, як і іншыя прыгоннікі, тыранію сялян, таму аўтар ліста абавязковым лічыць папярэдзіць Ул. Сыракомлю, што «Ходзька ў жыцці быў чалавек досыць двухсэнсоўны» [9, с. 163], і гэта трэба падаць так, «каб чытач не бачыў, але лёгка мог даўмецца праўды» [9, с. 163]. З гэтай фразы вынікае, што аўтар «Гамілы» быў перакананым дэмакратам, які асуджаў прыгон і сваёй грамадскай пазіцыяй, і творчасцю, быў прадаўжальнікам ідэй вясковага лірніка. Восенню 1862 г. памёр Уладзіслаў Сыракомля. Пазней удзячны вучань складзе свайму настаўніку і паплечніку найлепшы помнік — дзесяцітомны збор яго паэзіі.

Вобыскі, падазрэнні, пераезды не лепшым чынам ўплывалі на творчую дзейнасць Каратынскага. Падставай для жандармаў сталі наступныя прычыны. Па-першае, паэту прыпісвалася стварэнне агітацыйных вершаваных твораў «Гутарка старога дзеда» і «Гутарка двух суседаў» (згадка сына Бруна пра цыкл агітацыйных антыўрадавых вершаў, напісаных бацькам на пачатку 60-х гг.), па-другое, «грамадская думка і царская адміністрацыя аўтаматычна запісвалі любую асобу ў рэвалюцыянеры на падставе звароту ў сваёй творчасці да мовы сялян, гэта значыць беларускай» [8, с. 81]. У 1865 г. царскі сышчык Юліян Балашэвіч даносіў трэцяму аддзяленню: «Прашу звярнуць увагу на супрацоўніка музея ў Вільні — Каратынскага, які разам з Сыракомлем,

Акелевічам і Зянькевічам стварыў прапагандысцкую арганізацыю» [11, с. 285]. У 1866 г., калі ўмовы жыцця сталі зусім невыноснымі, Каратынскі з сям'ёй пераязджае ў Варшаву. Цяпер ён цалкам прысвяціў сябе польскай журналістыцы. Рэдагуючы матэрыялы для «Wieńca», «Tygodnika Powszechnego» і супрацоўнічаючы ў часопісе «Tygodnik Ilustrowany», стала працаваў у «Gazecie Warszawskiej». Ва ўсеагульную польскую энцыклапедыю за першы год жыцця наш айчынны журналіст напісаў шэраг артыкулаў пра беларускія гарады — Валожын, Вілейку, Віцебск, Слуцк, Стоўбцы. Пасля стаў супрацоўнічаць з рэдакцыяй «Kalendarza Jana Jaworskiego», куды пісаў біяграфічныя нарысы пра Міхаіла Юр'евіча Лермантава, Мікалая Васільевіча Гогаля, Антона Эдварда Адынца, Юзафа Ігната Крашэўскага, Канстанціна і Яўстаха Тышкевічаў, Юліяна Гарайна, Мікалая Акелевіча, Ігната Дамейку. Вялікі ўклад на той час Вінцэсь Каратынскі ўнёс у міцкевічазнаўства, прысвяціўшы два матэрыялы вялікаму навагарадчаніну — «Некалькі падрабязнасцяў пра сям'ю, месца нараджэння і маладосць Адама Міцкевіча», «Дадатак да біяграфіі Адама Міцкевіча». Малая радзіма клікала да сябе, і толькі аднойчы, адарваўшыся ад бясконцай газетнай працы, ён змог выбрацца з Варшавы на Навагарадчыну, каб наведаць у Бурдзевічах брата Міхала. Уражанні ад паездкі выліліся ў гістарычна-кразнаўчы нарыс з элементамі эсэ «Карціны з берагоў Нёмана».

«Мала хто з нашай літаратурнай і журналісцкай брацці, — гаварыў пра яго А. Плуг, — такі, як ён, аб'ём працы ўзвальваў на свае плечы, і мала хто выконваў яе спакойна, не выказваючы скаргі, не шукаючы пахвалы» [11, с. 287]. Вінцэсь Каратынскі быў сціплым чалавекам, не любіў шумных кампаній, падтрымліваў гутарку з двума-трыма суседнікамі, «і тады ад яго зыходзіла нейкая спакойная сіла, ясная шчырасць, нейкая энергія сімпатыі» [7, с. 8]. Такім яго ўспаміналі варшаўскія журналісты і называлі яго між сабой «барадатым ліцвінам».

Памёр паэт 7 лютага 1881 г. за сваім сталом.

3 Асаблівасці праяўлення эстэтычнага ідэалу Вінцэся Каратынскага ў межах сентыменталізму, рамантызму і рэалізму

Творчасць Вінцэся Каратынскага, як і ўся новая беларуская літаратура, уяўляе сабой сінтэз трох мастацкіх метадаў: рамантызму, сентыменталізму і рэалізму. Пад мастацкім метадам неабходна разумець агульныя прынцыпы падыходу пісьменніка да мастацкага адлюстравання рэчаіснасці. Мастацкі метадад вызначае, якія з'явы жыцця, падзеі, чалавечыя характары пісьменнік адбірае для паказу, як разумее станоўчае і адмоўнае, як асэнсоўвае ролю мастацтва ў грамадскім жыцці і сваю ролю, які яго эстэтычны ідэал [12, с. 120].

Сентыменталізм (ад фр. *sentiment* — пачуццё) — мастацкі метадад, які зарадзіўся ў сярэдзіне XVIII ст. у англійскай літаратуры. У творах сентыменталізму адлюстравалася асуджэнне эгаізму, жорсткасці прадстаўнікоў пануючага класа і спачуванне простамау чалавеку. Сентыменталізм на першае месца вывеў маленькага чалавека, яго штодзённае жыццё, думкі і перажыванні. Літаратура сентыменталізму, як адзін з напрамкаў сталага Асветніцтва, нараджалася ва ўмовах усведамлення абмежавання розуму і яго магчымасцей. Сентыменталісты дадалі да гэтага паняцця паняцце «пачуццё». Іх культ пачуцця не пярэчыў культу розуму, а выяўляў адваротны бок. Таму невыпадкова сцвярджаюць, што, паводле сентыменталістаў, прырода — разумная, а розум — прыродны. Менавіта да прыроды, да натуральнасці імкнуліся павярнуць чалавека прадстаўнікі гэтага метадад, мяркуючы, што пачуцці, якімі надзяляе чалавека прырода, зрабяць яго добрым, справядлівым і шчаслівым [13, с. 163]. Хоць ідэалы сентыменталістаў былі ўтапічнымі і кансерватыўнымі (пачуцці чалавека развіваюцца ў грамадскіх умовах, выходзяцца ў асобе навакольным асяроддзем, гістарычнымі абставінамі), гэты напрамак унёс у літаратуру шмат новага. У творы мастацкай літаратуры прыходзіць новы герой, прычым характар чалавека раскрываецца глыбей і больш шырока, асабліва яго ўнутраны свет, яго пачуцці і перажыванні. Упершыню ў літаратуру шырока ўваходзіць паказ

прыроды, яе пейзажаў. Асноўнымі тэмамі сентыменталістаў былі наступныя: сельская ідылія; элегічныя настроі; узвышэнне каханьня і сяброўства; ідэалізацыя патрыярхальнасці і пастаральнасці; адмаўленне ад цывілізацыі і зліццё з прыродай.

У беларускай літаратуры сентыменталізм як напрамак не склаўся, але даволі выразнае гучанне атрымаў у творчасці Уладзіслава Сыракомлі, Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча, Яна Чачота, Тадэвуша Лады-Забалоцкага, Яна Баршчэўскага і Вінцэся Каратынскага.

Эстэтычны ідэал Каратынскага-сентыменталіста выяўляецца ў вершы «Над калыскай» — першым вершы Каратынскага, які быў надрукаваны ў часопісе «Biblioteka Warszawska» ў 1856 г. Верш пракаменціраваў Ул. Сыракомля: «У майскім нумары — грамадскасць сустракае пад хвалючым вершам “Над калыскай” невядомае ёй дагэтуль імя Вінцэся Каратынскага. Мы ведаем шмат твораў гэтага аўтара, з якіх невялікі зборнік “Чым хата багатая, тым рада” ідзе ў гэтую хвілю ў друк. Аўтар абуджае ў нас занадта моцнае спачуванне, каб мы віталі новую з’яву дачаснымі пахваламі. Цярністую дарогу пісьменніка ён выбраў сам — сам сабе няхай будзе абавязаны сваім поспехам» [7, с. 5]. Менавіта Лірнік Літвы зрабіў вялікі ўклад у фарміраванне таленту паэта, які выяўляецца ў агульных матывах творчасці, у падачы вобразаў, якія Каратынскі ў сваіх вершах не проста пераймае, а своеасабліва, па-мастацку падае, нібыта працягваючы і ўзбагачаючы набыткі свайго старэйшага брата. І назва верша «Над калыскай» — сведчанне гэтаму, бо верш з такой жа назвай мы знаходзім у Ул. Сыракомлі. Ён у той час быў ужо даволі вядомым і прызнаным паэтам, дае каментар да верша свайго вучня і тым самым «паручаецца» за Каратынскага, прызнае яго талент.

Верш напісаны ў форме калыханкі, што часта ў народзе ўспрымаецца як своеасаблівая жыццёвая праграма, якую даюць малому дзіцяці. Гэта дае падставу гаварыць пра фальклорную аснову верша. Вобраз маці ў вершы алегарычны — Маці-Радзіма варожыць лёс сыну-беларусу. Гэта яе роздум складае аснову калыханкі.

Вядома, што калыханка разлічана на незвычайнага слухача. Яе спяваюць нават тады, калі немаўля яшчэ не разумее слоў. Пазней праз песню дзіця атрымлівае першыя ўяўленні пра навакольны свет [14]. Але гэта асаблівасць накіраванасці калыханкі не адмаўляе наяўнасці ў ёй элементаў маралі і павучання. Менавіта на апошнія робіць акцэнт В. Каратынскі ў сваім вершы-калыханцы. На тое, што гэта сапраўды калыханка, нам указвае і наяўнасць у вершы характэрных спалучэнняў

«люлі, дзетка», «люлі, спі» і выразны рытм, напеўнасць. Вобразы ж сарочки-белабочкі, катка, рыбка, паяска — характэрныя вобразы вуснапаэтычнай творчасці, кожны з якіх выконвае ідэйна-эстэтычную ролю. Нашы продкі выкарыстоўвалі вобраз сарокі ў якасці ахоўнага прадмета, які засцерагаў ад іншых дэманічных істот. Пас, або пояс, валодае разнастайнымі магічнымі ўласцівасцямі: адна з іх — ахоўвае цела ад хвароб і няшчасцяў, служыць абярэгам-кругам. У вершы Каратынскага ў якасці рэфрэну выкарыстаны радкі:

Вунь сарочка,
Белабочка,
З-за лясоў спяшае ў хатку,
Залаты нясе дзіятку
Вабны пас! [7, с. 53].

Выкарыстанне рэфрэну — гэта адзнака калыханкі як жанру вуснай народнай творчасці, і ў той жа час — удалы «ход» Каратынскага, які дазволіў не згубіць у сур'ёзным роздуме і ў сацыяльным змесце верша характэрную напеўнасць. Асноўны змест верша, які і з'яўляецца яго «арыгінальнай» часткай, склаў маналог маці — гэта код, што даецца малому дзіцяці. Для немаўляці гэтага верша: заўсёды шукаць Боскай абароны, ніколі не сумнявацца ў яго літасці, бо чалавека ён не пакідае:

Рукі звіснуць у адчаі,
З правых не выходзь дарог!
Бога кліч, ён літасць мае,
Неба сілы дабаўляе,
Там ласкавы Бог [7, с. 53].

Менавіта гэты матыў — матыў лучнасці чалавека і Бога — дазваляе нам гаварыць пра Каратынскага як пра прыхільніка сентыменталізму.

Яшчэ адзін з першых вершаў, якім паэт гучна заявіў пра свой талент — гэта верш «Пастрыжныны», што распачынаў зборнік «Чым хата багата, тым рада». У праявічнай прадмове да кнігі «Слоўца да чытача» Ул. Сыракомля пісаў: «Колькі год жывучы ў маім доме, з тых жа вясковых крыніц, любові да народа, прыроды, кнігі, долі і нядолі чэрпаў ён натхненне, што і мы самі. Надзелены ад нараджэння здольнасцю, ад нас, можа пераняў ён ахвоту да песні, пры нас, можа развіў яе, але развіў самабытна» [7, с. 5]. У вершаванай прадмове

«Вінцэнтэ Каратынскаму пры выданні “Чым хата багата”» старэйшы калега, звяртаючыся да тутэйшых людзей, заклікае:

Сардэчныя людзі, сыны Беларусі!
Вы дар небагаты паэтаў прымеце!
Ударце званчэй нам у родныя струны!
Павінны быць рады, што з вамі на варту
Паэта-змаганнік становіцца юны.
Сустрэньце ж вы гранне братэрскае сэрцам,
Хай водгук у сэрцах навек застанеца! [15, с. 6].

«Пастрыжыны» — так у назве аднаго з першых сваіх вершаў Вінцэс Каратынскі вызначыў наступны жыццёвы этап свайго лірычнага героя.

Пастрыжыны — гэта абрад, які сімвалізуе вельмі важны момант у жыцці чалавека. Ён прысутнічае як у народнаабрадавай, так і ў царкоўнай традыцыі. У першай, якая паўплывала на фарміраванне старашляхецкай сармацкай традыцыі, азначаў пераход ад адной узроставай стадыі (дзіцячай) да наступнай (падлеткавай). Цудоўна апісаў гэты абрад Уладзімір Караткевіч у рамане «Каласы пад сярпом тваім», калі Алесь Загорскі падстрыгаецца ў падлеткі па загадзе звычайу роднай зямлі. Але абрад, які здзяйсняе лірычны герой гэтага твора, блізкі да хрысціянскай традыцыі. Рукапалажэнне, або пасвячэнне ў духоўны сан, бывае двух родаў: для белага (шлюбнага) — выпускнік семнарыі становіцца іерэем і адначасова, уступаючы ў шлюб, атрымлівае прыход; і чорнага (бяшлюбнага) — гэта поўнае адрачэнне ад «зямных радасцяў», падпарадкаванне чалавека царкве і манастырскаму ўставу. Пасля пострыгу яму даецца новае імя. Але перад тым, як прыняць манаскі сан, асоба рыхтуецца да яго: гэта пост і малітва [16, с. 65]. Вінцэс Каратынскі па-мастацку «абыгрывае» гэты абрад. Прымаючы сан «паэта», лірычны герой посціцца, бо ўся яго яда «хлеб у сурвэце, хлеб цьмяны ратая», а жыццёвы ўстаў зашыфраваны ў наступных словах: «працую за так і да ўпаду». Жыццёвы шлях нацыянальна і сацыяльна зарыентаваны:

Ліцвін я — ах, людцы, вялікі мне сорам
За свой перад вамі дабытак:
Прысмакаў не мае сялянскі мой хорам
Ласункам не ўсцешыць спажытак [7, с. 14].

Такім чынам, вызначаецца ідэйна-вобразны змест, эстэтычны ідэал творчасці Вінцэся Каратынскага: служэнне паэтычнай музы селяніну, абуджэнне яго нацыянальнай годнасці. Гэтаму спрыяе, на думку аўтара, успамін пра слаўную гісторыю краю:

Я ведаю, край мой дзівіў песнярамі,
Пры іх не хмурнела гасціна,
Бо радасць святліла з душы прамянямі
Шчаслівай да слёзаў часінай [7, с. 15].

Пастрыжыны пачынаюцца малітвамі да Бога, але гэта не марныя просьбы, а «ўбогая песня». Цікавая этымалогія гэтага слова: песня ў Бога, ад бога, да Бога. Спявае яе жняя, араты, а падслухаў яе ліцвін. Аўтар дакладна акрэслівае сваю нацыянальную прыналежнасць. І тое, што яго хата багатая на песні сялян, сведчыць пра сацыяльную скіраванасць паэзіі Вінцэся Каратынскага. Ён катэгарычна заяўляе:

А звычай без песні ў святой мне хвіліне —
Расчатая глумам ашчада,
Ламаць яго нельга! [7, с. 15].

Праблемай вытокавага перыяду літаратуры, на якую выдаткоўваюцца яе асноўныя творчыя намаганні, з'яўляецца выпрацоўка формаў адлюстравання нацыянальнага жыцця, тое, што на сталых ступенях літаратурнай традыцыі мы назавём тыпізацыяй, мастацкім мадэляваннем рэчаіснасці. У нашай літаратуры тыповым жанрам вытокавага перыяду становіцца песня [8, с. 9].

Песня ўвогуле жанр сінкрэтычны, які спалучае ў сабе духоўнае (гэта характэрнае, якое ўзвышае душу чалавека, нявыказна велічнае) і жыццёвыя «парады», якія дадзены вышэйшай сілай. Народны геній выбірае менавіта гэтую форму раскрыцця свайго «Я». Цікавым вобразам-сімвалам у творы з'яўляюцца «тры сонцы», якія павінны зазьяць над роднай вёскай і «люд абнадзеяць на свеце». Па-рознаму можна расшыфраваць дадзены выраз: гэта і лозунг французскай рэвалюцыі 1789 г. «Гэта роўнасць, свабода, братэрства», гэта літасцівы да роднага краю Бог, які паўстае ў выглядзе Святой Тройцы: Бога Айца, Сына і Святога Духа. Але, як нам здаецца, сам Вінцэсь Каратынскі дае расшыфроўку гэтаму свайму сімвалу ў вершы «Любасць».

Паколькі лірычны герой прыняў пострыг (пастрыжыны), ахвяраваў асабістымі жыццёвымі інтарэсамі дзеля служэння простаму чалавеку,

Богу, то і твор успрымаецца як прапаведзь. Гэты верш — своеасаблівы філасофска-багаслоўскі сімвал веры. Сам паэт як прапаведнік тлумачыць боскія ісціны чалавеку. Першая страфа верша глыбінна-філасофская: Бог праяўляецца ва ўсім: і ў касмічных маштабах — у бегах планетных, і ў чалавечым штодзённым жыцці — у «квецені буйнай». І злучае ўсё ў свеце Дух, які завецца Любасцю. Вінцэс Каратынскі даступна растлумачвае, з чаго пачынаецца шлях да ўсеахопнае любові. «Лучнасць сямейкі — першая павязь // Зерне, з якога любасць вякуе», другая прыступка: «Любасць да краю, з першае плыніць, // Наш абавязак, місію множыць» — патрыятычнае служэнне краю, яго людзям, а трэцяя прыступка: «любасць да люду еднасць завершыць // Думкі зямное з думкай нябеснай» [7, с. 19]. Гэта апошняя ўсеахопная чалавечая любоў, тоесная Боскай любові. На зямлю прыйдзе Царства Божае, змена сацыяльнага і нацыянальнага становішча, калі гэтыя тры любові сальюцца ў адну. Наступная цытата з А. С. Яскевіча падагульняе разважанні пра геніяльнасць, відушчасць В. Каратынскага, які бачыць выхад з цяжкіх жыццёвых умоў у згодзе паміж людзьмі, выкананні ўсіх маральных устаноў, у эвалюцыйным руху да ідэала: «У выпрацоўцы сваёй эстэтычнай канцэпцыі пачынальнікі зыходзілі з таго, што перш чым адмаўляць штосьці ў жыцці, трэба палюбіць яго бязмежна, да багавейнага пакланення перад гэтым вялікасным боскім дарам. У творчым плане гэта прыводзіла не да адмаўлення рэчаіснасці, а да маштабнага яе ўспрымання, узгаднення жыцця рэальнага з яго ідэальнай мараллю. Адсюль тып творчасці нашай літаратуры, нягледзячы на яе маладосць, надзвычай праніклівы сваім зазіраннем у жыццёвыя бездані і адначасова адухоўлены высокай мукай хрысціянскага жыццесцвярджэння — пакланення перад велічнасцю быцця» [8, с. 10].

Але найбольш яскрава і шматбакова эстэтычны ідэал В. Каратынскага як сентыменталіста знайшоў адлюстраванне ў вершы «Любасць».

Слова «любасць» мае асаблівае сэнсвае нападуненне, пра яго прачула і поўна напісаў Каратынскі ў сваім вершы, які так і назваў. Гэты твор — своеасаблівы трактат паэта, дзе ён тлумачыць боскія ісціны чалавеку:

Дух адзіны лучыць гоні сусвету
Зваць яго Любасць; светлая мара
У квецені буйнай, бегах сусветных
Дух той спазнае, дух жыццядарны [7, с. 19].

Як бачым, Каратынскі называе Любасцю (дарэчы, напісанне гэтага слова з вялікай літары надае яму глыбокае значэнне вялікай каштоўнасці ўсеагульнага маштабу) «жыццядарны дух», які «лучыць гоні сусвету». Любасць — гэта сіла, якая аб'ядноўвае чалавека «светлай мары» з усім тым, што мае сапраўды важнае значэнне. Менавіта Любасць, «як будзе ў сэрцах супольнай», мае мажлівасць прывесці чалавецтва да сапраўднага шчасця. Вінцэс Каратынскі ў сваім вершы даступна тлумачыць, з чаго пачынаецца шлях да ўсеагульнае любові. Аўтар выдзяляе як асобныя — Любасць да Краю, якую трэба разумець як самаадданае служэнне Радзіме, патрыятызм; Любасць да Люду, якая ўспрымаецца, у першую чаргу, як служэнне свайму народу, пашана да яго, гуманізм; Любасць да Сям'і. Зыходзячы з гэтага, можна сцвярджаць, што менавіта гэтыя «складаючыя Любасці», калі да іх імкнуцца, даюць чалавеку магчымасць адчуць сапраўдную гармонію (яе аўтар у вершы называе «лучнасцю») з Сусветам, Богам, з іншымі людзьмі і з самім сабой. Лучнасць — гэта злучанасць, аб'яднанасць, блізкасць. Рад гэтых сінонімаў бясконца вялікі. І з яго можна выбіраць словы, якія дапамагаюць растлумачыць слова «лучнасць» ва ўсіх чатырох строфах, выкарыстаных В. Каратынскім.

Каратынскі побач з Любасцю да Краю, Люду, якія можна назваць усеагульным памкненнем, усеагульнай «повяззю», паставіў менавіта Любасць да Сям'і, а не да канкрэтнага чалавека:

Лучнасць сямейкі — першая повязь.
Зерне, з якога Любасць вякуе [7, с. 19].

Сям'я — гэта першааснова, гэта тое «зерне», якое здольна працягнуць жыццё. І таму Любасць да Сям'і паэт ставіць на першае месца. Сям'я трымаецца не толькі на каханні двух людзей. Трываласць сям'і залежыць ад многіх фактараў: сумесна наладжанай працы, здольнасці працягнуць род, арганізаваць выхаванне дзяцей. У нарысе, прысвечаным Валяр'яну Тамашэвічу, В. Каратынскі называе яшчэ адно складаемае шчаслівай сям'і: «...цудоўная гармонія душ, якая найсумнейшае паўсядзённае існаванне ўзносіць у ідэал сямейнага шчасця» [17, с. 235]. І разуменне менавіта такой «лучнасці сямейкі», відаць, адзіна правільнае.

«Любасць да Сям'і, Краю, Люду» — усе назоўнікі ў гэтым радку напісаны з вялікай літары. Гэта дае нам права гаварыць пра дадзеныя паняцці як найважнейшыя каштоўнасці чалавецтва. Праўда, у апошній

страфе можна «ўгледзец» яшчэ адну, не меншую (а ў пэўнай ступені, яшчэ больш значную і актуальную) для аўтара дадзенага твора каштоўнасць, бо да яе, па высновах паэта, можна прыйсці толькі праз тры вышэйназваныя. Для Каратынскага не магло быць большага шчасця, як убачыць, «калі зямля станецца вольнай», скіне гнёт прыгонніцтва, бо толькі тады «Бог загасцюе ў лучнасці свету».

Верш Каратынскага — гэта спіс па-сапраўднаму вартасных памкненняў, кодэкс маральных паводзін, да ажыццяўлення якога павінен імкнуцца кожны. Імкнуцца да таго, каб тры Любові зліліся ў адну. Айчыны літаратуразнаўца А. Яскевіч робіць спробу характарызаваць творчы метада даследуемага творцы на аснове ўніверсальна-трансцэндэнтнага светаўспрымання: «Усім жыццём людскіх пакаленняў пацверджана, што поўнае наталенне, паўната радасці існавання, гэтае звышняе нізыходжанне блогаснай энергіі Сусвету даецца як мера за меру, у якую мы самі здольныя аддаваць, ахвяраваць, спагадаць, любасна атульваць кожнае стварэнне. Невыпадкова хрысціянская філасофія ўзводзіць Любасць у вярхоўны закон Сусвету, “закон царскі” (У. Лоскі, А. Ельчанінаў), повяззю якога ўтрымліваюцца ўсе касмічныя рэальнасці ад зор да чалавека, такога ж універсальнага цэнтра ў мініяцюры (мікракосмас). Менавіта толькі на ўзроўні хрысціянска-касмiчнага ўніверсалізму імкнуліся вырашаць “кодавую” праблему эстэтычнага ідэалу нашы пачынальнікі. І без належнага разумення гэтай вызначальнай анталогіі нам цяжка будзе ўвайсці ў сам мастацкі свет В. Каратынскага, якога, усім іншым, можна назваць песняром хрысціянскай Любасці» [8, с. 27].

Да пошуку гармоніі заклікае паэт у вершы «Хочаш вялікае штось сатварыць». Каратынскі дакладна падмеціў памкненне многіх людзей «вялікае штось сатварыць» — пакінуць пасля сябе нешта па-сапраўднаму вартаснае і важнае, у той жа час прыкладваючы дзеля гэтага як мага менш намаганняў. Паэт усім дорыць каштоўную парадку, падказку: «Прыклад з прыроды вялікай бяры».

Асабліваесэнсавае нападўненне набывае ўжытая ў вершы анафара «ціха», якая характарызуе стан прыроды. Толькі так — ціха, сціпла, не чакаючы ўзнагароды і падзякі павінен жыць чалавек, бо менавіта бескарыслівасць — гэта хрысціянскі шлях да духоўнага ўзвышэння, далучэння да «вялікага», пад якім паэт разумее звычайную штодзённую працу, здольную набыць новую асаблівую значнасць, калі выконваць яе сумленна і аддана. Прырода ў вершы паказана як вельмі моцная сіла, якая не адступае ні перад якімі перашкодамі; сіла, якая накіравана на

стварэнне, а не на разбурэнне; гэта сіла разумная, па-сапраўднаму жыццестваральная і жыццесцвярджальная. Менавіта такім, па меркаванні паэта, павінна быць жыццё чалавека:

Глянь на прыроду, рабі, як яна!
Думаі, працуй і маўчы, як труна [7, с. 90].

Аўтар, ужыўшы ў такім «светлым» вершы такое дзіўнае і халоднае, у пэўнай ступені жорсткае параўнанне, тым самым не толькі заклікае нас цяплява пераносіць усе нястачы і цяжкасці, якія сустракаюцца на жыццёвым шляху, але і перагледзець нашы погляды і адносіны да прыроды, бо толькі ў адзінстве з ёю чалавек здольны выратаваць сябе. Неабходна прыгадаць ідэю «свабоднага чалавека», якая атрымала асэнсаванне ў эпоху Асветніцтва. Існавала пэўная колькасць сінонімаў гэтай ідэі: «прыродны чалавек», «натуральны чалавек», «дабрачынны чалавек», «чысты чалавек» і інш. «Свабодным», або прыродным, называлі чалавека, свабоднага ад усяго іншага, акрамя правоў, дадзеных чалавеку самой прыродай. Гэтыя правы былі вызначаны ў антычнасці: права на шчаслівае жыццё, ахову здароўя, самастойнасць мыслення і інш. Англіійскі філосаф Джон Лок паўтараў: «Натуральны стан ёсць стан свабоды, але не свавольства, ён кіруе законамі прыроды, якім усякі павінен падпарадкоўвацца: розум адкрывае гэтыя законы, вучыць людзей, што ніхто не мае права шкодзіць жыццю, здароўю, свабодзе маёмасці» [13, с. 225]. Ідэя выхавання маральнай пропаведдзю, якая найшла своеасаблівае асэнсаванне В. Каратынскім у вершы «Хочаш вялікае штось сатварыць», была вылучана французскімі асветнікамі — Вальтэрам, Ж.-Ж. Русо, Д. Дзідро і інш.

Прыём персаніфікацыі выкарыстоўвае паэт і ў вершы «Гутарка з пліскаю». Гутарка — гэта не толькі назва верша, а жанр, якім можна вызначыць твор В. Каратынскага.

Форма гутаркі была перанята Каратынскім у свайго настаўніка Сыракомлі і дазволіла стварыць твор з глыбокім філасофскім і маральным насычэннем.

Гутарка паміж Летуценнікам і Пліскаю мае форму «пытанне — адказ». У дыялогу паміж героямі закранаюцца пытанні аб сутнасці душы, сувязі пачуццяў і розуму, сутнасці духоўнасці. Апошняя раскрываецца ў вершы праз агульначалавечыя ўніверсаліі хрысціянства — Веру, Надзею, Любоў:

Хай ідуць тыя думкі ўсе ў змове
Да Надзеі — Любоўі —
Веры: вось на тры колеры зоры! [7, с. 71].

Надзвычай цікавы і глыбокі адказ дае Пліска на пытанне Летуценніка аб крыніцы шчасця і праўды, іх сутнасці. Шчасце — вось яно: кветка, матыль, радзіма — вось яно зусім блізка, але стане тваім толькі тады, калі зловіш. Але злавіць шчасце не так проста, як здаецца.

У сваёй гутарцы Пліска і Летуценнік закранаюць яшчэ адно пытанне — пытанне аб сутнасці Любоўі і яе асновы: сапраўдная любоў магчыма толькі тады, калі чалавек мае Божы дух — тады яна накіравана на стварэнне, тады чалавек здольны на перажыванне сапраўднага пачуцця.

Вывад, які быў зроблены ў вершы, прымушае кожнага задумацца над сваімі паводзінамі і дзеяннямі і гучыць наступным чынам:

Адно нішто падняць да неба можа,
Адно нішто ў глыб пекла спіхае [7, с. 71].

«Нішто» для Бога — гэта тыя матэрыяльныя багацці, да якіх прagne чалавек. Гэта «нішто» не здольна даць чалавеку сапраўднае збаўленне і заспакаенне.

Хрысціянскія матывы гучаць і ў вершы «Песенька». Назва верша можа настроіць многіх чытачоў на лёгкі, у пэўнай ступені легкадумны, жартоўна-лірычны змест. Але, на самай справе, верш мае глыбокі сэнс. Што сапраўды ў ім ёсць ад жанру песенькі — гэта рытмічнасць і напеўнасць. І суфікс *-еньк-* у назве мае не іранічнае, а памяншальна-ласкальнае значэнне. Гэта песенька пра самае галоўнае:

Плынь стагоддзяў вучыць пільна,
Братачкі, і нам не грэх:
Тую мудрасць штохвілінна
Несці пад убогасць стрэх [7, с. 87].

Можна выказаць меркаванне, што пад плынню стагоддзяў аўтар меў на ўвазе гісторыю, бо менавіта гісторыя, памяць — гэта «тая мудрасць», якую павінен несці кожны ў сваім сэрцы, несці ў свой дом. Толькі ведаючы гісторыю мы можам «усвядоміць сэнс» усяго таго, што адбываецца, і зразумець, адрозніць сапраўдную «годжую праўду» ад любой, нават самай прыгожай маны. Другая страфа пачынаецца заклікам: «Множцеся, палеткаў людзі!», што можна прачытаць як «Кахайце!», бо:

Цудаў без любві не будзе,
Той, хто любіць, здзейсніць цуд [7, с. 87].

Гэтыя радкі могуць стаць «эпіграфам» да жыцця ўсіх тых, хто хоць раз у жыцці кахаў. Сімвалічна, што паэт просіць у Бога (да якога, дарэчы, і звернута песенька) любові, «што ў жніве нам дапаможа». Тым самым аўтар заклікае любіць зямлю, бо менавіта гэта любоў прывядзе народ да новага, лепшага жыцця. Паэт верыць у лепшае жыццё, што пацвярджае трэцяя страфа. І такое жыццё настане, калі чалавек зразумее, што самае галоўнае — трымацца за свае карані, за сваю гісторыю, за родную зямлю, адзін за аднаго і верыць у Бога. Між радкоў гучаць два біблейскія заветы, якія з'яўляюцца асновай закона Божага: «Палюбі Госпада Бога ўсім сэрцам сваім і ўсёй душой сваёй, і ўсім разуменнем тваім — гэта і ёсць першы і найбольшы завет. Другі, яму падобны — палюбі бліжняга свайго як самога сябе» [Мф. 22. 37—40]. Вера ў Бога патрэбна чалавеку для таго, «каб, як ён, маглі трымаць, // Праўду ўсю па ім звярцаць».

З выкарыстаннем традыцый беларускага фальклору пабудаваны і верш «Два каханні». У вершы ўжыты прыцып паралелізму — прыцып паказу і параўнання дзвюх сюжэтных ліній, які шырока выкарыстоўваецца ў народных песнях, іх апрацоўках.

Фальклорная аснова верша «Два каханні» бяспрэчная. У вуснай народнай творчасці беларусаў часта выкарыстоўваецца вобраз каліны як вобраз маладой дзяўчыны, а вобраз салаўя як вобраз маладога хлопца. У хрэстаматыі «Беларускі фальклор» пад рэдакцыяй К. П. Кабашнікава знаходзім наступныя песні: «Чырвоная каліначка», «А ў лузе, у лузе красна каліна», «Хвалілася каліначка за ракою», «Досыць, каліна чырвоненькая» і інш. [18].

Асаблівую цікавасць уяўляе здольнасць паэта паказаць два, здавалася б, зусім немагчымыя для параўнання каханні, паказаць агульнасць пачуццяў чалавечых і звышчалавечых — пачуццяў прыроды.

Гісторыі кахання хлопца да дзяўчыны і салаўя да каліны ўспрымаюцца чытачом як адна, бо пачуцці, паказаныя пры гэтым, аднолькавыя: замілаванасць — каханне — шчасце — надзея — боль — смутак — і зноў надзея. Гэты «пачуццёвы рад» перадае сюжэт верша, асабліва яго эмацыянальнае гучанне.

Каханне, паказанае ў вершы Каратынскага, успрымаецца як пачуццё, якое не мае ні межаў, ні часу, здольнае характарызаваць стан і чалавека і прыроды — пачуццё вечнае і ўсеабдымнае. Асвятляючы эстэтычны ідэал творчасці В. Каратынскага, А. Яскевіч дае слушную ацэнку паэзіі беларускіх пачынальнікаў: «З засваеннем экзістэнцыйнай культуры, што ў існым сэнсе разумення ўяўляе прарыў з побытава-

абыдзённага існавання да вызначальна трасцэндэнтных рэальнасцяў быцця (ад нараджэння праз усе “пагранічныя” жыццёвыя станы да смерці і пераходу ў вечнасць), нацыянальнае мастацтва набывае агульначалавечую глыбіню без боязі выяўлення “безданяў” жыцця і пакутлівых “вечных тэм”, на аснове біблейскага праведзянцылізму вырашае перспектыву чалавека, гісторыі і Сусвету. З заснаваным на высокапатрабавальнай хрысціянскай духоўнасці эстэтычным ідэале маладое нацыянальнае мастацтва набывала існую аб’ёмнасць у выяўленні жыцця, а галоўнае маральнае здароўе, высокую ідэальнасць, што ўжо само па сабе засцерагала яго ад упадніцкай пошасці дэкадансу, якім гэтак рашуча размежаваў мастацкія пазіцыі В. Каратынскі ў сваім эстэтычным маніфесце» [8, с. 30].

Такім чынам, у сентыменталізме В. Каратынскага знаходзім пошук паэтам Бога, пошук гармоніі свайго ўнутранага свету і веру ў тое, што чалавецтва, кіруючыся маральнымі каштоўнасцямі, здольна знайсці выратаванне. Ідэалам для Каратынскага-сентыменталіста з’яўляецца чалавек, які моцна трымаецца роднай зямлі, сваіх каранёў, верыць у лепшую будучыню, асоба, якая адчувае сваю злучанасць з прыродай і здольная на перажыванне сапраўдных пачуццяў, бо нясе ў сваім сэрцы Божы дух і вечную Надзею. Менавіта такі чалавек, зрабіўшы трывалым падмуркам свайго існавання справядлівасць, праўду — гэта значыць Боскія ісціны — на думку В. Каратынскага, здольны знайсці правільнае выйсце ў любой сітуацыі.

У творчасці В. Каратынскага знайшлі адбітак уласцівасці яшчэ аднаго мастацкага метаду — рамантызму.

Романтызм (ад фр. *romantism*) — гэта мастацкі метаду, які сфарміраваўся ў канцы XVIII — пачатку XIX ст. у эпоху гістарычнага пералому, пераходу ад феадалізму да развіцця капіталістычных адносін.

Пісьменнікі-романтыкі ў процілегласць рэальнасці, якую яны не прымалі, ствараюць у сваіх творах іншы, незвычайны свет, у якім жывуць і дзейнічаюць выключныя па характары і паводзінах героі, людзі моцныя, смелыя, схільныя да глыбокіх перажыванняў, пачуццяў. У імя выяўлення свайго ідэалу пісьменнік дазваляе сабе адысці ад праўдападобнасці і праўды гістарычных фактаў. Але ў той жа час менавіта рамантызм увёў у літаратуру прынцып гістарызму, адышоў ад абстрактнасці ў паказе жыцця. Імкненне да гістарызму, да канкрэтных дэталяў у паказе жыцця выявілася ў стварэнні «мясцовага каларыту». Важная асаблівасць рамантыкаў — шырокае выкарыстанне вуснай паэзіі свайго і іншых народаў [19, с. 239]. Апошняя з’ява характэрна

для беларускай літаратуры. Як пацверджанне гэтаму, словы А. Яскевіча: «Нованацыянальныя літаратуры, у прыватнасці беларуская, для выбаўлення з палону, з аднаго боку, польскага, а з другога, рускага, полілінгвізму і адраджэння сваёй самабытнай мастацкай традыцыі вымушаны былі развівацца ў самым непасрэдным узаемадзеянні з вуснай народнай творчасцю, з феноменальным родавым сінкрэтызмам, засвойваючы праз гэты першасны вопыт народнай эстэтыкі нацыянальную ментальнасць, паэтычныя сюжэты і стылістыку, напачатку і самі фальклорныя спосабы і сродкі мадэлявання рэчаіснасці» [8, с. 42].

Сфера рамантызму — «таемная глеба душы і сэрца, адкуль падымаюцца ўсе неабходныя імкненні да лепшага і ўзвышанага, імкненне знайсці сябе ў ідэалах, якія творацца фантазіяй» [20, с. 368].

У творах рамантызму цэнтральнае месца займае барацьба асобы за свабоду, супраць прыгнёту. Асаблівая ўвага надаецца ўнутранаму свету героя, барацьбе яго пачуццяў, страцей, якія вызначалі драматызм лёсу. Такім чынам, цэнтральнае месца ў рамантызме займае духоўнае жыццё асобы. Свет рамантызму — свет душы галоўнага героя, які вырваны са штодзённага жыцця, пастаўлены ў незвычайныя абставіны, у якіх раскрываецца яго дух. Рамантыкі адкрылі незвычайную складанасць, глыбіню духоўнага свету чалавека, унутраную бясконцасць чалавечай індывідуальнасці [21, с. 336].

Мастацтва рамантызму метафарычнае, асацыятыўнае, мнагазначнае і імкнецца да ўзаемадзеяння жанраў, відаў, злучэння з філасофіяй і рэлігіяй.

Паэты-рамантыкі ў сваёй творчасці часта звярталіся да народнай творчасці, да фальклору. Гэты зварот праяўляўся і ў жанравым выражэнні, і ў выбары вобразаў і матываў. Яскравым пацвярджаннем гэтага з'яўляецца верш В. Каратынскага «Першы дзень вясны».

У вершы паказаны адносіны да вясновага ранку і да жыцця дзвюх асоб: паэта і аратага. У першых дзвюх строфах В. Каратынскі адступае ад трывадай на той час традыцыі паказу вясны ў жыцці селяніна як пары нястач, голаду і смутку. Вясна ўспрымаецца ім як святочная, жыццеспэварджальная з'ява, якая «кожнага ўсцешвае марай новай», у той час, калі стан, пачуцці лірычнага героя — гэта кантраст святочнаму веснавому малюнку.

Радкі верша, у якіх падаецца апісанне прыроды, прасякнуты вобразамі-сімваламі рамантычнай паэзіі: ранак, сонца, жаваранак і яго песня, вясна. Найбольш характэрны з іх — вобраз жаваранка, які часта сустракаецца ў беларускіх народных песнях-вяснянках, і якога

беларусы лічаць вешчуном вясны, «божай» птушкай. Паводле этыялагічнага міфа, гэтую птушку стварыў Бог, падкінуўшы ў неба камячок зямлі, з чаго зрабілася маленькая шэрая птушачка з прыемным спевам. Жаваранак, непрыкметна падняўшыся ў неба, заўсёды імкліва каменем падае на зямлю, нібы пацвярджаючы сваё паходжанне. Спеў яго расшыфроўваецца як пахвальба [22, с. 485].

Гэты вобраз можна знайсці і ў творчасці Ул. Сыракомлі — паплечніка Каратынскага, больш таго, у межах творчасці апошняга пра вобраз жаваранка можна гаварыць як пра вобраз-матыў. Менавіта песня пташкі-прадраканкі вяртае лірычнаму герою веру ў сябе і надзею ў будучыню: «То ж прадвесне, шчэ ўваскрэсне ўсім вясна з нябыту!» [23, с. 16].

Словы жаваранка дапамагаюць творцы па-іншаму паглядзець на свет — паглядзець на ўсё праз прызму святой Надзеі, паверыць, што «сэрцу верне сілу веры пачуццё святое». Герой ацэньвае сваё прызначэнне і разумее, што ён сам уладар свайго жыцця і з Божай дапамогаю яму вызначаны лёс паэта:

Божай воляй тут мне доля
Так наканавана:
Сам парушыць гусяў мушу
Песняю нязнай [7, с. 18].

Песня — гэта жанр сінкрэтычны і спалучае ў сабе і слова і музыку, гэта найбольш гарманічны жанр мастацтва, які акумуляе ў сабе духоўнае — гэта і характавае, якое ўзвышае душу чалавека, нявыказна велічнае, і жыццёвыя «парады», якія дадзены вышэйшай сілай:

Будзе песня сонцам веснім —
Сілай веснавання,
З небам звонкім і старонкай
Злучыцца паянне [7, с. 16].

Верш Каратынскага прымушае паверыць у існаванне ўсеахопнай гармоніі паэта з прыродай, Богам і мастацтвам як сутнасці творчасці і жыцця.

У творчасці В. Каратынскага рысы рамантызму мы знаходзім у першую чаргу ў вершаваных фальклорных апрацоўках. Як, напрыклад, у вершы «Казка маёй нянькі».

У аснову верша пакладзена вядомая руская народная казка «Ховрошечка». У сваім вершы Каратынскі захаваў асаблівасці

кампазіцыі і мовы народнай казкі: ствараючы сваю літаратурную апрацоўку, паэт захаваў у ёй традыцыйныя казачныя пачатак і канец; у яго казцы дзейнічаюць тыя ж героі, што і ў народнай; аўтар паўтарае сюжэт, які, як нам сцвярджае назва верша, ён пачуў ад сваёй нянькі. Увагу звяртае той эпізод казкі Каратынскага, які мае выразнае адрозненне ў параўнанні з народнай. У апошняй дзяўчына ў канцы выходзіць замуж за прыгожага каралевіча. Героіня Каратынскага ж на прапанову пана стаць каралеўнай адказвае:

Пакінь ты, о пане, мяне, басаножку
Дазволь мне падацца ў любую дарожку,
Не каралевай быць, паняй вяльможнай,
Кахала я раз, дык другі раз ці ж можна? [7, с. 37].

І казку Каратынскі заканчвае вяселлем, на якім кароль-сват і гуляе разам з іншымі. Паэт свядома паказвае шчаслівы, як і прынята ў казках, канец менавіта такім. Дзяўчына сама ажыццяўляе выбар. І яе выбар зроблены на карысць простага, але люблага хлопца, бо яна разумее, што ні паненкай, ні, тым больш, каралеўнай ёй не стаць. Кароль прымае яе рашэнне, не навязваючы сваю волю. Аўтар, заканчваючы такім чынам верш, паказвае мару сваіх сучаснікаў.

Да фальклору В. Каратынскі звярнуўся і пры стварэнні верша «Прытулак шчасця». Жанр далзенага твора вызначыць даволі цяжка. Сапраўды, «Прытулак шчасця» — гэта ў пэўнай ступені і байка, і прытча, і казка, бо прасочваюцца асаблівасці ўсіх названых жанраў. Разглядаючы далзены верш, мы павінны гаварыць пра ўдалы сінтэз гэтых фальклорных жанраў, які дапамог стварыць арыгінальны мастацкі твор. Сам В. Каратынскі на гэты конт пісаў: «Казкі і песні народа — гэта вобраз яго сэрца і фантазіі, паданні і прымаўкі — гэта яго гісторыя і філасофія. Не даследаваўшы і не прасякнуўшыся імі, не варта выказвацца пра яго» [7, с. 150].

Пачатак верша нагадвае традыцыйны зачын народнай казкі: «З гэтай гісторыі возьміце весці // Дзе прыхавана шчасце на свеце». Над апошнім задумваюцца многія, і пытанне пра шчасце і яго пошукі выносіцца на разгляд і ў многіх прытчах. Наяўнасць выразнай маралі дазваляе праводзіць паралелі паміж гэтым творам і байкай.

Героі верша вельмі характэрны для казкі: «Жыў чалавек у нейкай краіне // Па-за гарамі, морам там сінім; // Меў трох сыноў і цешыўся дужа...» [7, с. 37]. Далейшы апавед дае магчымасць нам даведацца пра

лёс кожнага з трох сыноў. Як і звычайна ў казках, двое з сыноў былі разумныя, а трэці — дурны. У той жа час у вершы паказана маральнае разлажэнне двух старэйшых сыноў, якія, па сутнасці, адракліся ад роднага, ад зямлі (першы стаў жаўнерам, а другі — вучоным-атэістам), сталі ганарыстымі і фанабэрыстымі, забыліся пра Бога. І свой розум яны накіравалі не на стварэнне, а на асабістае ўзвышэнне. Гэта стала прычынай, па якой сыны загінулі: першы «дастаў у лоб кулю», а другі трапіў «з мудрай падставы ў дом вар’яцкі».

Толькі трэці сын застаўся працаваць на зямлі, стварыў сям’ю і застаўся жыць. Менавіта яго словы выступаюць у вершы як мараль: «Хіба ад славы грэх схаваць шыю? // Мудрыя змерлі — дурні жывыя» [7, с. 37] і пераконваюць, што шчасце чалавека зусім не ў славе. Толькі той чалавек, які, нягледзячы на ўсе абставіны, цяжкасці, здолее не згубіць сябе, можа знайсці сваё шчасце.

Яскрава адлюстраваны эстэтычны ідэал В. Каратынскага ў вершы «Як пасцелеш, так і выспішся». Больш правільна будзе вызначыць жанр гэтага твора як вершаванае апавяданне ці нават паданне. Невыпадкова была абрана і назва верша, якая ўяўляе сабой добра вядомую прыказку. Менавіта гэтую прыказку аўтар выкарыстаў у якасці рэфрэна, тым самым узмацніўшы яе гучанне. Сэнс яе раскрываецца на прыкладзе гісторыі старога жабрака, які асэнсоўвае асабістае жыццё і разумее, што толькі і навучыўся, як «круціць мячом, як рэшатам знахар» і цяпер ён той, каму больш нічога не застаецца, як «сядзець, побач з каплічкаю для здабычы, свой выпаўняючы звычай жабрачы», спадзеючыся на чалавечую і Боскую міласць і ласку. Але не менш важнае значэнне ў раскрыцці ідэі верша належыць другому герою — маладому Кірыку, які гасцінна прыняў старога ў сваёй бядняцкай халупе, «хлебам, душою дзяліцца стараўся» і да апошняга ўздыху заставаўся з жабраком, які ўжо пасля смерці, прысніўшыся хлопцу, аддзячыў яго за дабрыню і адкрытасць вялікім скарбам:

Даў жа я спадатак табе мой вядомы;
Дзед на хаўтуры капшун меў пабіты,
Грошаў, чырвонцаў ён шмат навыслужваў,
Скарб той схаваны пад латамі світы,
Смела бяры, ён крывёй не абмыты [7, с. 34].

Такім чынам, у вершы раскрыты асноўныя пастулаты хрысціянскага жыцця: не будзь глухім да гора іншых, дапамагай бліжняму свайму, жыві па законах Божых — і дабро, зробленае табою,

абавязкова вернецца. Як вяртаецца абыякавасць, несправядлівасць і бяздушнасць. «Што пасееш, тое і пажнеш» — гаворыцца ў біблейскай «Прытчы пра сейбіта» [Марк 4. 2—34].

Апошнія радкі аўтар накіроўвае менавіта да чытача для асабістага і асаблівага роздуму, спадзяючыся, што ён зробіць адзіна правільны выбар.

Пра шырокі зварот Каратынскага да апрацоўкі паданняў сведчыць і твор «Каралеўскі плашч», жанр якога акрэслены самім паэтам як гістарычнае паданне. Такое вызначэнне дазваляе меркаваць пра рэальную аснову расказанай паэтам гісторыі, тым больш што ў вершы ўпамінаюцца імёны гістарычных асоб — Альгердаў сын — Ягайла, вялікі князь Вялікага Княства Літоўскага (ВКЛ) (1377—1392); Вітаўта, вялікага князя ВКЛ (1350—1430); Скіргайла, князя ВКЛ (1354—1396); Ядзвігі — польскай каралеўны. Апісанню апошняй адведзена асаблівае месца.

Сам твор умоўна можна падзяліць на тры часткі. У першай частцы аўтар выкарыстоўвае прыём рэмінісцэнцыі — аповед старога дапытлівага чужынца вяртае нас у часы праўлення Ягайлы, часы жыцця Ядзвігі — «добрай уладаркі..., якая праз шлюб звязала краі два ў адзіны». З гісторыі вядома, што яна была адной з чатырох жонак Ягайлы, якая, на жаль, не мела дзяцей.

У вершы каралеўна паказана сціплай, разумнай, прыгожай жанчынай, якая ўяўляе прыклад духоўнасці свайго часу. Менавіта духоўнасць гэтай незвычайнай жанчыны дапамаглі ёй здзейсніць сапраўдны цуд — ажывіць хлопчыка, які зваліўся ў Віслу. І каралеўскі плашч, якім яна накрыла хлопчыка, становіцца сапраўднай святыняй, рэліквіяй, абярэгам, у сілу якога людзі не перастаюць верыць:

Ды думка — вечны дух — і ў паўнаводдзе,
Як той святы — сухой нагой ходзіць [7, с. 44].

Такім бачылася Каратынскаму мінулае. Разважаючы ж над будучыняй, паэт у першую чаргу імкнецца да паказу праблем грамадства. Найбольшае непрымірэнне паэта-рамантыка выклікала прыгонніцтва. І верш «Бязрозка» павінен разглядацца чытачом як верш, якім Каратынскі яшчэ раз заяўляе пра сваё адмоўнае стаўленне да прыгонніцтва, тым самым выказваючы салідарнасць з поглядамі свайго настаўніка Ул. Сыракомлі.

Бязроза ў міфалагічнай мадэлі свету выступае як дрэва-першародак, дрэва-ахоўнік і медыятар паміж светам жывых і светам памерлых. У беларускім фальклоры бяроза сімвалізуе жаночы пачатак [22].

Сапраўды, і той факт, што аповед у вершы ідзе ад імя самой гераіні (аўтар выкарыстоўвае характэрны для многіх народных песень прыём персаніфікацыі), і вобразнасць мовы, якую ствараюць эпітэты: *буйныя росы, зелянюткі ліслівец, госць даўлосы, птушка дробная, нястомная сіла*; метафары: *расчэсваюць косы, усміхнуліся нябёсы* і іншыя вобразныя сродкі, а таксама меладычнасць, напеўнасць дазваляюць чытачу намаляваць вобраз бярозы, якая знаходзіцца ў гармоніі з акаляючым светам: з зямлёй, росамі і гэтак далей, з усёй прыродай. І настрой верша надзвычай радасны, мажорны, узнёслы. Апошняя строфа змяняе ўсё, сціраючы ўшчэнт карціну ўсеагульнага суладдзя. Прычынай усяму стаў чалавек, які нібыта выпадае з агульнай блізкасці і аб'яднанасці прыроды, азмрочваючы бярозку сваімі паводзінамі. І персаніфікаваная бяроза, якая і ўзрасла шчасліва, і спазнала радасць кахання, адчула сапраўднае шчасце — шчасце быць маці, мець сваю сям'ю («Падрастаюць побач дзеткі // Купкай зеленавалосай на мяне глядзяць прыветна!») і ўсвядоміла, што гэта і ёсць жыццё нечакана выкажа: «Чалавек мяне азмрочыў: // Ломіць розгі, б'е ён брата» [7, с. 68]. Гэта становішча, у якім знаходзіліся прыгонныя і само прыгоннае права — гэта ненатуральная з'ява, якой прырода не можа даць тлумачэнне. На гэта хацеў звярнуць увагу паэт у сваім вершы-песні. І менавіта паказ ненатуральнасці прыгонніцтва, непрамірымасць паэта з ім дае падставу гаварыць пра сінтэз рамантычнага і рэалістычнага метадаў у межах гэтага верша. І менавіта песня становіцца тыповым жанрам вытокавага перыяду.

Такім чынам, у творах Каратынскага-рамантыка цэнтральнае месца займае паказ барацьбы асобы за свабоду, супраць прыгнёту і несправядлівасці. Асаблівую ўвагу ў сваіх вершах паэт надае апісанню ўнутранага свету героя, яго духоўнай сутнасці. Герой В. Каратынскага — чалавек з выразна акрэсленай жыццёвай пазіцыяй, які разумее, што ён уладар свайго жыцця, адчуваючы пры гэтым сваю еднасць з прыродай і Богам.

Рэалізм (ад лац. *realitas* — рэчаіснасць) — мастацкі метада, які пачаў развівацца ў літаратуры эпохі Адраджэння. Вялікую ролю ў літаратурным працэсе рэалізм набывае ў XIX ст. Галоўная асаблівасць рэалізма ў тым, што пісьменнік імкнецца вывучаць і адлюстроўваць у сваіх творах жыццё як можна паўней, праўдзівей, ахоплваючы з'явы рэчаіснасці з усімі супярэчнасцямі. Рэалізм прызнае права мастака слова паказваць усе бакі жыцця без абмежаванняў [21, с. 319]. Энгельс такім чынам вызначаў характэрныя асаблівасці рэалізму: «рэалізм

прадугледжвае, акрамя праўдзівых дэталей, праўдзівы паказ тыповых характараў у тыповых абставінах» [20, с. 365].

У рэальнай рэчаіснасці жыццё чалавека вызначаецца не толькі яго здольнасцямі, але і грамадскімі ўмовамі, залежыць ад іх. Рэалісты XIX ст. сцвярджалі, што шчасце чалавека магчыма толькі тады, калі будзе свабодным увесь народ. Мастацтва рэалізму паказвае ўзаемадзеянне чалавека з асяроддзем, уздзеянне грамадскіх умоў на лёсы людзей, на іх духоўны свет і норавы [21, с. 321].

Менавіта гэта думка сцвярджаецца ў вершы В. Каратынскага «Пасля сватання», які ўяўляе сабой маналог сялянскага хлопца, які, вяртаючыся дадому,nanoў перажывае вельмі істотны ў сваім лёсе урачысты момант. Усё як быццам ідзе ладам: ён пасватаўся да каханай дзяўчыны, і яна, у адпаведнасці са звычаем, падаравала пляшку з жытам — сімвал бацькоўскага бласлаўлення на шлюб. Але, якімі б ні былі парыванні хлопца, іх перапыняе прадыктаванае рэчаіснасцю пытанне: «А ці пан дазволіць?». Няпэўнасць прымушае юнака мроіць пра заступнікаў — караля і Бога, але зноў і зноў наплывае пытанне: «А ці пан дазволіць?». Ён — і пан, і Бог, толькі ад яго залежыць, ці будуць каханья разам. Хлопец задаецца яшчэ адным пытаннем: «Як цярпець я мушу?» і пакідае яго без адказу, бо адзінае, што застаецца, — цярпець і чакаць адказу на самае галоўнае: «Ох, ці толькі пан дазволіць?» [7, с. 66]. Пан кіруе і «міласцю», што з'яднала душы закаханых — у яго руках каханне маладых.

Такой жа горкай пранікнёнасцю здзіўляе чытача і верш «Галодная пара», пад якім значыцца дата 25 сакавіка. Аўтар мэтанакіравана ўказвае дату разгортвання падзей, апісаных у вершы. 25 сакавіка — гэта той перыяд, калі ў жыцці многіх сучаснікаў В. Каратынскага надыходзіў цяжкі час, якому паэт так дакладна дае назву, — галодная пара, калі галоўная задача — проста выжыць...

Верш пачынаецца роздумаў-зваротам нават не чалавека, а «бледнага ценю чалавека» да вясны, якая пакуль застаецца глухою да ўсіх просьб: «Завязваеш сонца, яно грэе мала // Дык спіць пад карой ледзяной, як спала». Разумеючы, што адказу яму не пачуць, лірычны герой шукае паратунак у чалавека, і наступны зварот накіраваны да паніча з просьбай даць працу. Але і паніч не чуе голас «паўчалавека-паўценю». Тады ён звяртаецца да Бога, бо толькі ў яго застаецца сіла верыць. Наступныя радкі гучаць ва ўнісон з радкамі Багушэвіча (верш «Бог няроўна дзеліць»), што яшчэ раз даказвае ўплыў творчасці прадстаўнікоў новай беларускай літаратуры на фарміраванне

аўтэнтычнай літаратуры XX ст. А ў дачыненні да згаданага верша можна гаварыць пра тое, што асновы крытычнага рэалізму, заснавальнікам якога лічыцца Ф. Багушэвіч, былі закладзены менавіта польскамоўнымі паэтамі:

О, моцны мой Божа! Чаму так вядзецца?
Працуе адзін, аж крываваы пот льецца,
Ды з голаду пухне; другі лёс паселіць,
Як птушку ў гняздзе... О, няроўна Бог дзеліць [7, с. 43].

Але і Бог не мог дапамагчы чалавеку, якому, па сутнасці, не было месца на гэтай Зямлі — мы становімся сведкамі смерці нябогі. Але застаецца пытанне, якое прымушае задумацца над сутнасцю такіх паводзін:

Дык хто ж на страшным прысудзе апошнім тым
За братазабойства адказ несці будзе? [7, с. 43].

Найбольш яркава эстэтычны ідэал В. Каратынскага як рэаліста раскрыўся ў паэме «Таміла» (1858). Ствараючы «абразок з жыцця», паэт кіраваўся думкай, што «мастацтва павінна быць праўдай, павінна змагацца за справу вечнажывой праўды, бо ў адваротным выпадку, як з’ява без мэты ці з часовай мэтай, яна зробіцца абьякавай для грамадства» [7, с. 43].

Менавіта праўда жыцця, знаёмыя з дзяцінства карціны прыгоннай вёскі былі пакладзены ў аснову гісторыі пра зацятае змаганне старога Тамілы з мужыцкаю нядоляю, якое не давала чаканых вынікаў, паступова набліжаючы трагічную развязку.

Вобраз апавядальніка ў паэме выразна акрэслены. Маналог, пададзены ў пачатку, дакладна перадае настрой чалавека, які вяртаецца з «цывілізацыі» дадому, асаблівую ўзрушанасць, душэўную радасць, звязаныя з гэтай падзеяй. Перад намі паўстае асоба, здольная ўбачыць у някідкай рэчаіснасці сапраўдную прыгажосць, асоба чулая і пранікнёная, аб чым сведчаць і лірычныя адступленні.

Талент В. Каратынскага як майстра слова выявіўся ў першую чаргу ў стварэнні вобраза галоўнага героя — Тамілы. Менавіта ў ім мастак слова ўвасобіў лепшыя рысы і якасці беларусаў: працавітасць, сумленнасць, дабрыню, любоў да прыроды, духоўнасць. Усё жыццё Тамілы пабудавана па законах і на прынцыпах хрысціянскай маралі (стары вячэру не пачынаў, не перахрысціўшыся «як маці наўчала»). Увогуле, малітва для Тамілы — гэта «бальзам», здольны ўмацаваць

волю і душу. Таму так часта ў паэме гучаць звароты да Бога, прычым, уражвае сінанімічны рад, створаны паэтам: Бог, Усіхойча, Усявышні, Айцец Чалавецтва, Небаўладца, Стырnavы Чалавецтва.

Рэалістычная паэма не пазбаўлена і рыс сентыменталізму, якія выяўляюцца, у першую чаргу, у паказе еднасці чалавека і прыроды, вызначэнні законаў іх суіснавання:

Людзі прыроды жывуць яе жыццём
І думаюць з ёю: сямейка, жывёла
З ёй звязаны цесна, і што ні кажыце,
Прырода — то ж мацёрка ўсім навакола [7, с. 92].

Таміла адчуваў сваю еднасць з усім жывым, залежнасць ад прыроды. Найбольшая надзея для Тамілы — пярэсты конік, якога ён вымушаны прадаць, каб вярнуць пазычанае ў пана насенне. Страта апошняй надзеі непазбежна вядзе Тамілу ў пастку.

Лінія Тамілы праводзіцца ў паэме праз экскурсы ў гісторыю, зварот да гістарычнага мінулага, да паданняў, урокаў сялянскага быцця, праз маральнасць беларускага народнага светабачання, з якімі пераплятаецца чалавекалюбчая філасофія аўтара. Паданні пра ката і сабаку, пра касцёл, паданне пра Бяду, вялікая колькасць народных выслоўяў у паэме («Бацькі вінаваты — пакутуюць дзеці», «Заўсёды рвецца там, дзе коратка» і інш.), ужыты майстрам слова з мэтай асэнсавання чалавечага жыцця, грунту жыццёвай філасофіі беларускага народа ўвогуле. Своеасаблівы сінтэз розных па спосабе адлюстравання рэчаіснасці прынцыпаў — сентыменталізму, рамантызму і рэалізму адзначаюць сучасныя даследчыкі літаратуры XIX ст. У артыкуле «Стылёвая палітра Вінцэся Каратынскага» І. Бурдзялёва разважае: «У паэме “Таміла” сапраўды шмат рэалістычных фрагментаў, якія тычацца апісання побыту вёскі, жыцця і працы селяніна. Праўдзіва адноўлены малюнак вірлівага і шумнага кірмашу, размовы персанажаў твора нібы пачутыя на вясковай вуліцы або ў гарадской карчме. Гэтыя рэалістычныя апісанні і сітуацыі закліканы дакладна і праўдзіва аднавіць кантэкст жыццёвых перыпетый галоўнага героя. <...> У паэме выразна гучыць матыў наканаванасці чалавека на гора і пакуты, што ўласціва рамантычнай мадэлі светаадчування. Няшчасце Тамілы даведзена да максімуму, да крайнасці, да трагічнага заканчэння. <...> У творы таксама прысутнічае комплекс ідэй Асветніцтва, праўдзіва прамастацкую плынь сентыменталізму. Найперш правыя

сентыменталісцкага адчування прысутнічаюць у рэфлексіях самога аўтара, лірычных адступленнях, напоўненых любоўю да родных мясцін, успамінамі маладосці. Гэта выразнае проціпастаўленне шчырай вёскі і панскага двара разам з хлуслівым, здрадлівым горадам» [8, с. 111—113].

Паэма В. Каратынскага, як і ўся паэзія мастака, незалежна ад яе прызначэння, знаходзіцца ў стане нязмушанай духоўнасці. Паэт пераконвае чытача ў тым, што

Хто чыстую мае душу і сумленне,
Той з Божае ласкі здабудзе шчэ голас
І пацерай зрушыць адною каменне,
Траякі збярэ, не спадзе ў яго й волас [7, с. 192].

Дзякуючы чыстаму сумленню і чулай душы, Бог надзяліў В. Каратынскага голасам, які мае права гучаць у беларускай нацыянальнай літаратуры.

Сваю мастацкую пазіцыю паэт акрэсліў у каментарыі да гэтага твора, напісаным у сувязі з палемікай пра тэндэнцыйнасць мастацтва: «Што такое тэндэнцыя? Увогуле, гэта імкненне да праўды, у тым ці іншым кірунку, гэта цэнтр, асноўная думка твора. Як цела без душы толькі груда зямлі, так і мастацкі твор без тэндэнцыі, без асноўнай мэтанакіраванай думкі, усяго мёртвы злепак, фарфаравая статуэтка з ярка намалёванымі шчокамі. Тэндэнцыя звяртаецца да пачуццяў, каб схіляць да прасякнення праўдай жыцця, якая разбеглася на тысячы праменьчыкаў, пульсуе ў рэчаіснасці жыва, хоць і прыхавана... Кожная думка павінна быць у самай поўнай гармоніі з выказваннем — гэта называецца мастацкасцю твора» [7, с. 147]. Вінцэсь Каратынскі лічыў, што крыніцай мастацтва з'яўляецца грамадскае жыццё, а пісьменнік (мастак) сваёй чулай душой улоўлівае грамадскія думкі, пачуцці, ідэалы і ўвасабляе іх у мастацкіх творах. Мастак, на яго думку, мае права ідэалізаваць гісторыю свайго народа, зыходзячы з высакародных мэт: «Высакародная мэта з'яўляецца праўдзівай, а ўсё, што праўдзівае, тое прыгожа ў эстэтычным значэнні, тое можа быць прадметам мастацкага твора» [23, с. 456].

Хаця В. Каратынскі і не ўжывае слоў «ідэйнасць», «рэалістычнасць», але, па сутнасці, змагаецца за іх. Погляды паэта на прыгожае ў мастацтве носяць адбітак эстэтыкі Чарнышэўскага, рускіх і польскіх рэвалюцыйных дэмакратаў. Выступаючы за абарону рэалістычнага метаду ў літаратуры, паэт закранае праблему народнасці [24, с. 81]. У сваёй творчасці В. Каратынскі імкнецца «вывесці на сцэну народ такім, як ёсць».

У нарысе, прысвечаным Юзафу Крашэўскаму, знаходзім развагі В. Каратынскага наконт паказу сапраўднага рэалізму: «Адны паказваюць нам рэалізм брудны, як сцірка, другія — вымыты і выпрасаваны, але дастукацца без расчаравання ... могуць нямногія» [7, с. 150]. Менавіта паэма «Таміла» раскрывае паскораны шлях айчыннага прыгожага пісьменства ў асэнсаванні дасягненняў, здабыткаў сусветнай літаратуры, дзе ў гэты час сужываліся мастацкія накірункі, народжаныя філасофіяй Асветніцтва — сентыменталізм, рамантызм і рэалізм, а таксама фарміравалася новая эстэтычная з’ява — дэкаданс.

Такім чынам, эстэтычны ідэал Каратынскага-рэаліста арыентуе нас на праблемы грамадства і сцвярджае свабоду як найважнейшую каштоўнасць. У сваёй творчасці В. Каратынскі не толькі паказвае залежнасць чалавека ад грамадскіх умоў, але і ставіць пытанне аб змяненні грамадскага ладу на аснове высокіх ідэалаў добра і справядлівасці.

У канцэптуальнай акрэсленасці адраджэнне і фарміраванне беларускай нацыянальнай ідэі адбываецца ў гэты перыяд перш за ўсё ў рэчышчы польскамоўнай культуры.

Польскамоўная творчасць В. Каратынскага збліжана з жыццём беларускага народа, з грамадска-культурнымі тэндэнцыямі працэсу яго духоўнага адраджэння, з этнаграфічна-фальклорнымі вытокамі новай беларускай літаратуры, што дазваляе яе разглядаць побач з аўтэнтычнай літаратурай.

Аналіз творчай спадчыны В. Каратынскага і дазваляе пацвердзіць мэтанакіраванасць вылучэння канцэпцыі развіцця літаратуры як адзінай плыні ў першай трэці XIX — першай трэці XX стст., прапанаванай І. Багдановіч.

Творчасць В. Каратынскага, як і ўся новая беларуская літаратура, уяўляе сабой сінтэз трох мастацкіх метадаў: рамантызму, сентыменталізму і рэалізму. У сентыменталізме В. Каратынскага знаходзім пошук Бога, пошук гармоніі свайго ўнутранага свету і веру ў тое, што чалавецтва, кіруючыся маральнымі каштоўнасцямі, здольна знайсці выратаванне. Ідэалам для Каратынскага-сентыменталіста з’яўляецца чалавек, які моцна трымаецца роднай зямлі, сваіх каранёў, верыць у светлую будучыню, чалавек, які адчувае сваю лучнасць з прыродай і здольны на перажыванне сапраўдных пачуццяў, бо нясе ў сваім сэрцы Божы дух і вечную Надзею. Менавіта такі чалавек, зрабіўшы трывалым падмуркам свайго існавання справядлівасць, праўду і Боскія ісціны, на думку В. Каратынскага, здольны знайсці правільнае выйсце з усякай сітуацыі.

У цэнтры творчасці Каратынскага-рамантыка — асоба, якая змагаецца за свабоду, супраць прыгнёту і несправядлівасці. Асаблівую ўвагу ў сваіх вершах паэт удзяляе апісанню ўнутранага свету героя, яго духоўнай сутнасці. Герой В. Каратынскага — чалавек з выразна акрэсленай жыццёвай пазіцыяй, які разумее, што ён уладар свайго жыцця, адчуваючы пры гэтым сваю аднасць з прыродай і Богам.

Эстэтычны ідэал Каратынскага-рэаліста арыентуе нас на праблемы грамадства і сцвярджае свабоду як найважнейшую каштоўнасць. У сваёй творчасці В. Каратынскі не толькі паказвае залежнасць чалавека ад грамадскіх умоў, але і ставіць пытанне пра змяненне грамадскага ладу на аснове высокіх ідэалаў добра і справядлівасці.

Репозиторий БарГУ

4 Беларускамоўная творчасць Вінцэся Каратынскага

Да нас дайшлі лічаныя беларускія творы Каратынскага. Гэта — вершы «Уставайма, братцы» і «Туга на чужой старане», вершаваны запіс у альбоме А. Вярэгі-Дарэўскага. Каратынскую некаторыя даследчыкі прыпісваюць аўтарства «Гутаркі старога дзеда», якая двойчы, у 1861 і 1862 г., ананімна выдавалася асобнай брашурай у беластоцкай друкарні Шварцэ, а таксама «Гутаркі двух суседаў».

З названых беларускіх твораў мастацкую каштоўнасць мае элегія «Туга на чужой старане», напісаная ў 1864 г., а затым пакладзеная на музыку жыхаром Навагарадчыны В. Клімовічам. Элегія кранае глыбінёй патрыятычных пачуццяў, якія перададзены ў форме, блізкай да беларускіх народных песень. Даследуючы перадумовы родавага ўсталявання беларускай паэзіі у сваёй лірычнай прыродзе, А. С. Яскевіч заяўляе пра высокі прафесіяналізм у паэтычнай тэхніцы вучня Ул. Сыракомлі: «Хоць фальклорная эстэтыка, на якую нашыя пачынальнікі беспамылкова арыентаваліся як на зыходную крыніцу адраджэння нацыянальнай літаратуры, па-свойму ўжо паклапацілася аб нарыхтоўцы вобразных сродкаў з уласцівым для яе арсеналам пастаянных эпітэтаў, антрапаморфнай метафарызацыі выразаў, памяншальна-ласкальным прыпадабненнем лексікі пад лірычна-стылявы яе пласт і няблага распрацаваных рытарычных фігур экспрэсіўнага сінтаксісу, — аднак у вершы Каратынскага мы назіраем ва ўсім ужо навізну прафесійнай паэзіі, поўнае пераплаўленне гэтых “каштоўных” фальклорных россыпаў “у адзінстве і цеснаце рытмаруду” сцэпленаванай сілаба-тонікі, нарэшце, відавочную “ўзгонку” прастамоўна арыентаванага слова на падвышаны стылявы ярус шляхам вырошчвання ў ім ці, прынамсі, яшчэ большага пашырэння пераносных, менавіта лірычных адценняў» [8, с. 17].

Трэба адзначыць, верш «Туга на чужой старане» неабавязкова звязаны з нейкім канкрэтным момантам у біяграфіі аўтара. У 1864 г., пасля паражэння паўстання К. Каліноўскага, у сібірскую высылку адпраўляліся тысячы патрыётаў. І магчыма, словы жальбы-тугі па

роднай «зямліцы» паэт укладае ў вусны аднаго з іх. Ва ўсякім выпадку, прытоены напамін пра трагічныя падзеі 1863 г. чуецца ў наступных радках элегіі:

Паглядаю за аконца —
Чоран цэлы свет;
Усім людзям свеціць сонца,
Мне прасвету нет.
Бо за мною, прада мною
Поўна божых сёл, —
Ўсе ў грамадзе ды з раднёю,
Я адзін, як кол.
Адарвалі сіраціну
Ад сваёй зямлі.
Даўшы розум, хараміну,
Шчасця не далі [9, с. 13].

Тая ж любоў да беларускай зямліцы гучыць у вершы, упісаным у «Альбом» Вярыгі-Дарэўскага 23 кастрычніка 1858 г. Прыехаўшы ў Вільню, беларускі пісьменнік Арцём Вярыга-Дарэўскі заклікаў тады да кансалідацыі ўсіх дэмакратычных сіл. Вінцэсь Каратынскі горача падтрымлівае віцебскага гасця на абраным шляху. У вершы-прывячэнні гучыць вера ў вялікія магчымасці паэзіі актывізаваць у беларускага народа памкненні да свабоды, да патрыятычнай дзейнасці. Гэты твор, як заўважыў яшчэ Максім Гарэцкі, «вызначаецца тым, што паказуець у Каратынскім, як песняру-грамадзяніну, зусім ясныя пачаткі нацыянальна-беларускіх і сацыяльна-народных тэндэнцый» [25, с. 92]. Наддзвінскі Дудар становіцца носьбітам ідэі пра еднасць беларусаў, да якіх адносіць сябе і ліцвінаў. Злучнасць паэтаў і іх сувязь са сваім народам здзяйсняецца і выяўляецца праз песню і мову. «Узняты над сацыяльным раздражненнем хрысціянскай мараллю, верш гэты сцвярджае ідэю братняй лучнасці насельнікаў ліцвінска-беларускага краю. Аўтар упэўнены, што між паэтам і слухачамі ўзнікне ўзаемаразуменне і што песня Вярыгі-Дарэўскага знойдзе водгук у сэрцы народа, а гэта дае надзею на кансалідацыю нацыі і пераадоленне ёю розных перашкод на шляху да агульнага добра» [8, с. 55] — падагульняе У. Мархель, даследчык творчасці В. Каратынскага. Паэзія Каратынскага выклікала жах у абмежаванай шляхты. Адзін з мясцовых шавіністаў пісаў у 1859 ці 1860 г.: «Калі песні Каратынскага прыжывуцца ў народзе, калі народ, які прыгнятаецца шляхтай, узненавідзець яе, то з гэтым загінуць нашы надзеі быць палякамі...» [25, с. 67].

Найбольш спрэчным у спадчыне Каратынскага з'яўляецца верш «Уставайма, братцы!..», напісаны ў 1858 г. У Вільню тады якраз паехаў новы імператар Аляксандр II. У гонар каранаванага госця Адам Кіркора разам са сваімі сябрамі Адынцом, Ходзькам, Тышкевічам і Малиноўскім выдаў хвалебны «Альбом», які быў уручаны імператару. Да «Альбома» прыклалі названы вышэй верш, «спісаны» Каратынскім «ад літоўска-рускай мужыцкай грамады», і аналагічны па змесце літоўскі верш М. Акялайціса. Учывак Кіркора і яго сяброў выклікаў цэлюю хвалю пратэстаў у польскім эміграцыйным друку. Юльян Клячка, Карней Уейскі і іншыя называлі віленскіх літаратараў «адступнікамі», кляімілі за згодніцтва ў дачыненні да рускага царызму. З таго часу верш «Уставайма, братцы!..» стаў адным з самых важкіх аргументаў, калі даказвалася ўяўная рэакцыйнасць Каратынскага.

Пры павярхоўным знаёмстве можа здавацца, што перад намі — звычайны вернападданіцкі верш па прычыне прыбыцця «зямель шырокіх моцнага гаспадара». Пасля ўступлення на трон Аляксандра II такое пісалі нават светлыя розумы. Нават Герцэн і Чарнышэўскі на нейкі час паверылі ліберальнаму шматслоўю новага імператара. Тады многім здавалася, што наступіла «пасевастопальская вясна», і малады Каратынскі не з'яўляўся выключэннем.

Але галоўным у вершы для аўтара — звярнуць агульную ўвагу на тое, што далёка не ўсё добра на зямлі беларускай. Як можа радавацца беларускі народ прыезду «цара-бацюшкі», калі жыць прыходзіцца ў «цёмнай святліцы», калі «туман цёмны рынуў на палеткі»? І што гэта за падарунак аўгустейшаму манарху — жоўты пясочак неўрадлівай зямліцы, які да таго ж прамок расою?! Такі падарунак па тагачасным разуменні межаваў з крамолай!

Падносячы цару верш, напісаны на беларускай мове, Каратынскі і яго сябры хацелі тым самым падкрэсліць, што беларускі народ мае права на сваё пісьменства, сваю літаратуру. Не забываем, што папярэднік Аляксандра II, Мікалай I, за 18 год да гэтага забараніў ужываць нават слова «Беларусь». І таму ва ўчынку віленскіх літаратараў было нешта ад дэмаршу: глядзіце, вы забараняеце мову беларускага народа, але яна жыве, на ёй напісаны верш, які ўручаны самому цару.

І яшчэ адна акалічнасць прымушае задумацца над вершам Каратынскага. У ім поўна алегорый: «работа паспела», «канчайма, што трэба!», «узыдзі нам, соўнейка!». Такой сімволікі шмат у тагачаснай польскай дэмакратычнай паэзіі. «Работа», «справа» ў ёй абазначае

паўстанне, «узыход сонца» — прыход свабоды. «Гэту алегарычнасць вершаў добра зразумелі сучаснікі Каратынскага. Так, Ул. Сыракомля ў нелегальным вершы “Сахар-мароз” заклікаў патрыётаў не верыць у вернападданіцтва віленскіх літаратараў, бо, “славасловячы цару”, яны ўмеюць зашыфраваць свае сапраўдныя думкі ў алегорыях» [25, с. 71].

Пытанні і заданні для самападрыхтоўкі і семінарскіх заняткаў

1. У якіх гістарычных умовах праходзіла станаўленне новай беларускай літаратуры?

2. Якую канцэпцыю прапануе даследчыца айчынай літаратуры XIX — пачатку XX стст. І. Багдановіч? У чым яе сутнасць? Узгадайце, якія яшчэ ёсць версіі пра перыядызацыю беларускай літаратуры, хто з’яўляецца іх аўтарам?

3. Якія праблемы ўздымалі беларускія аўтары ў сваёй творчасці? Падмацуйце прыкладамі.

4. Назавіце чатыры крыніцы, якія жывілі працэс станаўлення новай беларускай літаратуры. Раскрыйце іх сутнасць.

5. Узгадайце два накірункі, якія ўплывалі на фарміраванне нацыянальнай беларускай традыцыі.

6. Чым тлумачыцца феномен польскамоўнай творчасці ў Беларусі? Што становіцца падставай для таго, каб разглядаць творчасць В. Каратынскага, Ул. Сыракомлі, А. Міцкевіча, Я. Чачота, якая бытвала ў асноўным на польскай мове, у кантэксце беларускага літаратурнага працэсу?

7. Дзе і калі нарадзіўся В. Каратынскі? Узгадайце пра перыпетыі лёсу сям’і Каратынскіх. Як яны паўплывалі на фарміраванне асобы паэта?

8. Ахарактарызуйце эпізод з’яўлення В. Каратынскага побач з Ул. Сыракомлем. Чым займаўся малады паэт у сям’і Лірніка Літвы?

9. Якія спадзяванні звязвалі прадстаўнікі тагачаснай літаратурнай інтэлігенцыі з асобай В. Каратынскага?

10. Што дае падставу меркаваць пра маладога сакратара Ул. Сыракомлі як пра чалавека-эрудыта?

11. У якіх тагачасных перыядычных выданнях прымаў удзел В. Каратынскі?

12. Творы якіх французскіх паэтаў пераклаў малады літаратар? Як перакладчыцкая дзейнасць паўплывала на далейшую творчасць нашага земляка?

13. Назавіце асобу, якая арганізавала літаратурны салон у Вільні. Хто быў наведвальнікам гэтага асяродку? Знайдзіце апісанне В. Каратынскага ў мастацкай літаратуры, у прыватнасці ў рамане Ул. Караткевіча «Каласы пад сярпом тваім». Дайце характарыстыку караткевічаўскай ацэнкі постаці В. Каратынскага.

14. Аўтарам якіх трох кніг на польскай мове з’яўляецца В. Каратынскі? Як задумваўся зборнік паэзіі «Чым хата багата, тым рада»?

15. Назавіце творы беларускамоўнай спадчыны аўтара.

16. Як складаўся лёс В. Каратынскага ў 60-я гг. XIX ст.?

17. Якія агітацыйныя творы прыпісваюцца В. Каратынскому?

18. Чаму паплечнік Ул. Сыракомлі мусіў пакінуць Радзіму? Чым займаўся В. Каратынскі ў Варшаве? Чаму, на ваш погляд, ён не пісаў паэзію? Якія артыкулы, даследаванні пакінуў наш зямляк? Вызначце іх праблематыку.

19. У чым слухнасць падыходу да разгляду асаблівасцей паэзіі В. Каратынскага з пазіцый выяўлення прыкмет мастацкіх напрамкаў — сентыменталізму, рамантызму і рэалізму?

20. Дайце характарыстыку сентыменталізму як мастацкаму метаду. У творчасці якіх паэтаў ён знайшоў адлюстраванне?

21. У якіх творах выяўляецца эстэтычны ідэал Каратынскага-сентыменталіста? Назавіце іх і дапоўніце сваімі прыкладамі.

22. Раскрыйце ідэйны змест першага верша Каратынскага «Над калыскай». Вызначце жанравую спецыфіку твора. Правядзіце паралелі з вершам Ул. Сыракомлі «Над калыскай» (дадатак А) і паэтычным першынцам яго вучня, вызначце агульнае і адрознае.

23. Якім чынам у вершы «Над калыскай» праявілася эстэтыка сентыменталізму?

24. Чаму Каратынскі назваў свой праграмны верш «Пастрыжыны»? Раскажыце пра абрад пострыгу ў хрысціянстве і свецкім этыкеце радавітай шляхты, раскрыйце сімволіку абразання валасоў.

25. Хто становіцца хросным бацькам паэта-ліцвіна, якія словы-пажаданні адрасуюцца аўтару, якія спадзяванні звязваюцца з яго прыходам у літаратуру?

26. Дайце характарыстыку своеасаблівай паэтычнай касмагаліі, створанай В. Каратынскім у вершы «Любасць». Яўген Гарадніцкі сцвярджае, што назва верша перакладзена не дакладна, бо адпаведнік польскаму слову «miłość» — любоў. У чым, на ваш погляд, розныя гэтыя паняцці, ці яны тое самае? Абгрунтайце сваю пазіцыю. Які б варыянт назвы выбралі вы, чаму?

27. У чым актуальнасць верша-парады «Хочаш вялікае штось стварыць» для сучаснага чалавека? Які шлях павінна выбіраць асоба, далучаючыся да «вялікага»? Якія ідэі сентыменталізму праявіліся ў дадзеным творы?

28. Верш «Гутарка з пліскаю» пабудаваны ў форме дыялога Летугенніка і Пліскі. Чаму паэт выбірае менавіта гэтую птушку для пошуку адказаў на «вечныя» пытанні: дзе крыніцы шчасця і праўды? Што ёсць каханне? У чым яго сіла? Якая мараль вынікае з адказаў Пліскі?

29. Якія матывы гучаць у вершы «Песенька»? Як растлумачыць выбар В. Каратынскім менавіта жанру песні? Каму адрасавана, на думку паэта, мудрасць стагоддзяў? Якія патрыятычныя матывы гучаць у радкаў верша?

30. Свядомая ўстаноўка паэта на зліццё з этна-фальклорнымі пластамі народнага жыцця назіраецца ў творы «Два каханні». Праз які прыём фальклорнай паэтыкі яна праяўляецца? Якая мудрасць дыктуецца чалавеку прыродай?

31. У чым асаблівасці рамантызму як мастацкага метаду? Дайце характарыстыку рамантычнаму герою. Назавіце прыкметы славянскага рамантызму.

32. Назавіце вобразы-сімвалы рамантычнай паэзіі. Якім чынам яны інтэрпрэтуюцца ў вершы В. Каратынскага «Першы дзень вясны»? Вызначце пафас твора, яго настрой.

33. «Этнаграфічная» зададзенасць творчасці нашага пачынальніка выяўляецца і ў апрацоўцы сюжэтаў народных казак, актыўным выкарыстанні народнай фразеалогіі, прыказак і прымавак. Дакажыце гэта на прыкладзе твораў «Казкі маёй нянькі», «Прытулак шчасця» і «Як пасцелеш, так і выпішся».

34. Дайце характарыстыку мастацкаму метаду рэалізму. Як ва растлумачыце вядомую формулу вышэйназванай з’явы, выведзеную Энгельсам: «Рэалізм прадугледжвае, акрамя праўдзівых дэталей, праўдзівы паказ тыповых характараў у тыпавых абставінах»?

35. У якіх твора В. Каратынскага выявіліся прыкметы рэалізму? Да якіх з’яў грамадскага жыцця аўтар ставіцца крытычна? Якімі тыповымі рысамі селяніна-працаўніка надзелены галоўны герой паэмы «Таміла»?

36. Выканайце тэст для выяўлення ўзроўню ведаў пра жыццёвы і творчы шлях В. Каратынскага.

Пытанні і заданні да мастацкіх тэкстаў

1. Верш «Уставайма, братцы» мае драматычную гісторыю існавання. Яго з’яўленне ў альбоме, падрыхтаваным віленскімі літаратарамі і ўручаным Аляксандру II у час яго прыезду ў Вільню ў верасні 1858 г., негатыўна паўплывала на далейшы творчы лёс В. Каратынскага. Прачытайце артыкул Ігара Запрудскага «“Віленскі альбом” і верш В. Каратынскага “Уставайма, братцы...” у ацэнках эміграцыйнага друку» (дадатак Б). Якое ўражанне пакінула ў вас апісанне грамадска-сацыяльных умоў жыцця і дзейнасці нашай творчай інтэлігенцыі ў сярэдзіне XIX ст., як вы расцэньваеце ўчынак аднадумцаў Адама Кіркора?

Якія спадзяванні звязваў В. Каратынскі, калі прыклаў у «Віленскі альбом» верш ад імя сялянскай грамады на беларускай мове?

Якія алегарычныя вобразы і вобразы-сімвалы паўстаюць з радкоў дадзенага твора, як гэта ўплывае на ідэйную задуму? Якім настроем прасякнуты твор, якія прыёмы паэтычнага сінтаксісу дазваляюць яго стварыць?

Уставайма, братцы

Уставайма, братцы, да дзела, да дзела!
З поўначы певень залопаў крылом.
Ну жа, каб жыва работа паспела,
Выслаць гасцінец жаўценькім пяском!

Дружна, грамада, ў сардэчнай ахваце,
Духам насілки на плечы уздзень!
Ох, толькі ноччу няспорна ў рабоце!
Узьдзі нам, соўнейка! Прывядзі нам дзень!

Едучь к нам, едучь дарагія госці —
Зямель шырокіх моцны гаспадар.
Дабра і шчасця за ім доўгі шар
Верныя служкі пры яго міласці..

Як хадзіў Пан-Бог па земскай дарозе,
Кожын слаў свету ды зялёну віць.
Што ж разасцелем мы сваёй ўспамозе?
Узьдзі нам, соўнейка! Скажы, што рабіць!

Гдзе яго прымем? Чорная святліца,
Залатых тканак не судзіў нам Бог.
Што наймілейша — то матка-зямліца,
Жоўты пясочак на яе палёг.

Цябе ж на плечах, зямля дарагая,
Велькаму госцю пад ножкі нясу.
Ох, ды расою пясок прамакае!
Узідзі нам, соўнейка! Падбяры расу!

Зара-зарыца бяжыць ужо з неба,
Любачкі-звёзды бліснулі жывей.
З Богам, браточкі, канчайма, што трэба!
Лёгка на сэрыцы, а вачам святлей.

Зарыца кажа: вы — Божыя дзеткі;
Звёзды міргаюць: братам стане пан...
Вот туман цёмны рынуў на палеткі.
Узідзі нам, соўнейка! Разгані туман!

Божае сонца бліснула на галі,
Дзяньку вясёла гуляць на дварэ,
Шле да нас пташкі, каб пець памагалі,
Туман прагнала, расу падбярэ.

І наша сонца да нас прыбывае,
Дабро і шчасце рассявае ён...
Здароў будзь, велькі Гаспадару края!
Здароў будзь, соўнейка! Паклон! О паклон!

2. Вынікам літаратурных кантактаў паміж прагрэсіўнымі творцамі сярэдзіны XIX ст. служыць «Альбом» Арцёма Вярыгі-Дарэўскага. Узгадайце, што за асоба Арцём Вярыга-Дарэўскі, якія творы на беларускай мове перадаліся нам у спадчыну? Чаму так шчыра вітае яго В. Каратынскі ў вершы «Далібог-то, Арцім»?

У якіх радках верша выкладзена свабодалюбівае крэда і хрысціянска-духоўны характар паэзіі вытокавага перыяду? Што стане сродкам аб'яднання народа ў адну сям'ю?

Якія сродкі народнай мовы дазваляюць стварыць пачуццё даверу і добразычлівасці ў вершы, як гэта ўплывае на настраёвасць твора? Да якога жанру народнага эпасу блізкі дадзены твор? Дакажыце.

Далібог-то, Арцім,
Што прыплыў ты к сваім!
І зямля тут твая,
І народ, як сям'я:
Ён з табою з якоў
Адно цела і кроў.
Хоць няма каліты,

Ды гамоніць, як ты;
Роўна з песні твае
Думу-думку снуе,
І не то абы з рук —
Чалавек не пінчук!
Што марочыш нас тут?
Лезь, браточку, на кут
Ды настрой нам Дуду!
Я па вёсцы пайду:
«Бог паслаў да нас дар!
К нам наддзвінскі Дудар
Заблудзіў аж сюда.
Пад рукою — Дуда
І звініць, і гудзе,
Як па масле ідзе.
Будзе пець мужыком
Аб Язуску святом,
Аб матульцы святой,
Аб зямліцы радной,
Аб сардэчных палёх,
Аб мужыцкіх панох,
Аб суддзях, што як змей,
Аб свабодзе людзей,
Аб дабры, што Бог дасць,
Як адрыне напасць!»
Роўна мухі на мёд,
Зачне біцца народ
Ды няспі, што Бог даў:
Той махоркі рукаў,
Той закускі крыху,
Той барылка ў мяху,
Вот закураць, зап'юць,
Разагрэецца грудзь,
Як на весну папар.
Ну, здароў будзь, Дудар!
Цяпер песні нам сей,
То і ўзыдуць жывей,
То і пусцяць пышы —
Будзе хлеб для душы.
Не, дык што ж, Дударок,
Гэты з намі дзянёк
Адпачынь ды паграй,
Тужыць сэрцу не дай!..
Ой, бяда ды бяда!
Прыблудзіў ты сюда —
Як агню ухапіў,
Так сказаць, як не быў!..

Ідзі з Богам здароў!
Не гудзі ліцвіноў,
А скажы там сваім,
Што ты міл нам, Арцім!

3. Зварот да жанру песні, вобразных сродкаў і прыёмаў вуснай народнай паэзіі ўзвёў В. Каратынскага на высокі ўзровень творчага самавыяўлення. Гэта можна адзначыць на прыкладзе верша «Туга на чужой старане». З якога твора французскага паэта-песенніка П.-Ж. Беранжэ пераняў наш зямляк некаторыя матывы?

Якімі народна-песеннымі вобразамі насыціў верш творца, як гэта ўплывае на гучанне ніжэй прыведзеных радкоў? Вызначце жанр твора, што дапамагло зрабіць такі вывад? На якім прыёме пабудавана яго кампазіцыя?

Дайце характарыстыку лірычнаму герою, які яго сацыяльны стан? Якая ідэальная мадэль жыцця чалавека паўстае з верша «Туга на чужой старане».

Прачытайце ўрыўкі з артыкула А. Яскевіча «Вінцэсь Каратынскі: ля вытокаў нацыянальнай лірыкі і эстэтыкі» (дадатак В). Якія наватарскія з’явы ўнёс В. Каратынскі ў беларускую версіфікацыю?

Туга на чужой старане

Ой, саколка, ой, галубка!
Не пытайся, не, —
Што мне тошна, мая любка,
У гэтай старане...
Я ж зямліцу меў радную,
Быў свабодзен сам!
Ох, ці днюю, ці начую
Я ўсё там ды там!
Там гукнеш ў сардэчным краю
Разлягнецца свет.
Тут гукаю, прамаўляю —
Адгалоску нет.
Там палосы сенажаці
Красны, як нідзе,
Стануць птушкі прыпяваці —
У сэрцы аж гудзе.
Там дзяўчаткі на вячорках
Словейкам радным
Кажуць казкі, прыгаворкі —
Душа ліпне к ім.
Там дзяўчаты, маладзіцы —
Красен цвет-тымян;
Глянеш толькі ім ў ачыцы,
Як ад мёду п’ян.
Там, як птушка на свабодзе,
Я быў жыць прывык,

Не пытаўся: «Мала? Годзе?»
Быў вясёл і дзік.
Як дубочак маладзенькі,
Гібкі — проста віць,
З воч маланка вылятае,
Кроў агнём кіпіць!
Ах! Цяпер жа, ой, палеткі
Род нага сяла,
Не пазналі б тае кветкі,
Што там зацвіла!
Паглядаю праз аконца —
Чоран цэлы свет;
Усім людзям свеціць сонца —
Мне прасветку нет,
Бо за мною, прада мною
Поўна божых сёл,
Ўсе ў грамадзе ды з раднёю
Я адзін, як кол,
Адарвалі сіраціну
Ад сваёй зямлі,
Даўшы розум, хараміну,
Шчасця не далі...
Я не смею прытуліцца
Ні к яму, ні к ёй:
Хараміна — чужаніца,
Розум — вораг мой.
Ад зарышы да зарышы
Туга кроў мне п'ець.
Пяюць хлопцы, маладзіцы —
Я не ўмею пець...
Бо пры люлі родна маці
Мне не пела дум;
У чыстым полі, для дзіцяці,
Граў мне ветру шум.
З шчаныткамі збегаў поле
Мілай стараны —
Не судзіла горка доля
Жыці, як яны.
Ой, не будзе над радную,
Ды не будзе нам,
Ці я дную, ці начую —
Там, ой там, ой там!
Сакалочка, галубочка!
Хочаш мне памоч?
Дай маё мне, дай сялочка —
Туга пойдзе проч.

4. Вінцэс Каратынскі запомніўся як чалавек-эрудыт, асоба, якая імкнулася шляхам самаадукацыі спасцігаць здабыткі іншых культур і своеасабліва інтэрпрэтаваць іх у сваёй паэзіі. Даследчыкі творчасці чамусьці абмінаюць верш «Брамін перад смерцю», а ён адкрывае новыя грані эстэтычнага ідэалу В. Каратынскага. Па індуіскай філасофіі, па вучэнні Вед, брамін — «сын сонца, нашчадак Браны, бог паміж людзьмі» (звычайныя тытулы гэтага стану), па вучэнні Мену, ёсць глава ўсяго створанага; увесь сусвет у яго ўладзе; астатнія смяротныя захаваннем свайго жыцця абавязаны заступніцтву і малітвам браміна. Ён можа ствараць новыя міры; можа нават даваць жыццё іншым багам. Яго павінны шанаваць больш за караля. Недатыкальнасць браміна і яго жыццё ахоўваюцца ў гэтым свеце крывавымі законамі. Яшчэ адзін персанаж верша патрабуе тлумачэння — каняка Калігулы. Святоній у «Жыцці дванаццаті цэзараў» піша пра тое, што імператар так любіў свайго жарабца, што пабудаваў яму канюшню з мармуру з яслямі з слановай косткі, з залатой паілкаю, і даў пурпурныя пакрывалы і жамчужныя ўпрыгожванні. Затым ён аддаў яму палац з прыслугаю, куды ад яго імя запрошваў і з ахвотаю прымаў гасцей. Імператар Калігула жаніў Інцытата на кабыле Пенелопе, зрабіў яго грамадзянінам Рыма, затым сенатарам, і нарэшце занёс яго ў спісы на пасаду консула. Пасля аб'явіў свайго каня «ўвасабленнем усіх багоў» і загадаў яго шанаваць. Да звычайнай формы дзяржаўнай прысягі дадалася «дзеля дабрабыту і ўдачы Інцытата».

Зыходзячы з папярэдняга каментарыя, паспрабуйце вызначыць аўтарскія матывы звароту да іерархіі індуіскай веры і гісторыі Рыма. Якія сацыяльныя пытанні гучаць у творы?

Якія элементы прытчывасці прысутнічаюць у вершы «Брамін перад смерцю».

Брамін перад смерцю

Дарма лаўлю прамень убогі,—
Жыццё загасне праз хвіліну...
Ці вы не скажаце мне, богі,
Чым буду я, як свет пакіну?
Не быў дабром я знакамiты,
Ды огм! шаптаў праз час мінулы.
О Брахма велічны, змяні ты
Мяне ў каняку Калігулы!

Паклоннік Месяца і Сонца,
Я голы быў і днём і ўночы —
Хай вобраць з перлаў і чырвонцаў
На галаве маёй бразгоча.
Хай з каучуку нашу галёшы,
Хай песціць снасць хрыбет мой чулы,
Змяні, о Брахма мой харошы,
Мяне ў каняку Калігулы!

Адно з раслінаў разналістых
Меў я частунак небагаты —
Няхай авёс ем залацісты,
Няхай ем з лотасу салаты.

Вады каб з Ганга хоць нямнога
Маёй гартані не мінула,
Змяні, прашу я Брахму — бога,
Мяне ў каняку Калігулы!

Не спляміў Парый пры спатканні
Сваім даткненнем майго стану,
Няхай паны, красуні-пані
Нясуць у жолаб мой пашану.
Няхай шануюць, як вяльможу,
Няхай на сон пяюць мне «люлі»...
Змяні, о Брахма! мілы божа,
Мяне ў каняку Калігулы!

Вось бачу... бачу... мне вусцішна.
О бог! Зваліцца мне ў адхланне!
Тапырыць вусы грозны Вішна:
«Няхай аслом запрэжным стане,
Хто не спрыяў бядняцкай долі,
Хто ў шкарлупе сядзеў сутулы...»
«Змяніць, о Брахма, ў тваёй волі
Мяне... ў каняку... Ка... лі... гу...»

5. Прачытайце верш «Віціннік увосень». Віціннік, па-іншаму п'ятакон, цяжкая фізічная праца, якой займаўся беларускія сялянскія хлопцы, каб зарабіць грошы на вяселле ці на дабрабыт маладой сям'і, на сваю гаспадарку. Якім перад вамі паўстае лірычны герой верша? Якім пачуццём напаўняецца яго душа, калі шлях ляжыць дадому?

Як у творы праяўляецца эстэтыка рамантызму, якія вобразы-сімвалы можна назваць рамантычнымі?

Ці можна віцінніка Каратынскага паставіць у адзін шэраг з пілігрымам Міцкевіча, паломнікам Чайльд Гарольда Байрана? Што агульнага ў гэтых вобразах і што адрознага?

Віціннік увосень

Вейце, ветры!
Хутчэй у вярхоўе!
Станься птахая, наша віціна!
Вось блакіт для твайго толькі лёту,
Вось нябёсы і хмаркі-кустоўе.
Мусіш быць ты прывязанай потым
Да зямлі, дзе вякуюць ліцвіны,
Як надызде расстання часіна...
Вейце, ветры!

Хутчэй у вярхоўе!
Час табе ўжо дадому, бядача!
Хай свой кут пакідаць не прыспічыць,

До зімнейшай ад лёду знаць плыні,
До жывіцца ядою чужачай,
До чужой падабацца дзяўчыне!
Родны край і свая... цябе кліча,
Дні, калі развіталіся, лічыць.
Час табе ўжо дадому, бядача!
Каб таго дачакацца мне ранку —
Вёску родную ўбачыць і хату!
Ёсць дарункі з чужое краіны:
Вельмі радая будзе каханка,
Вышываную дам ёй хусціну,
І суседу ёсць нешта, і брату —
Мае скарбы без пошліннай платы...
Каб таго дачакацца мне ранку!

Вейце, ветры!
Хутчэй у вярхоўе!
Станься птахая, наша віціна!
Адпачнеш за зіму бесклапотна —
На рацэ запануе бязмоўе.
Каб далёкім не быць і самотным
І не здоўжыць разлукі часіну,
Я пльву, пакідаю чужыну...
Вейце, ветры!
Хутчэй у вярхоўе!

6. Які папулярны матыў распрацаваны В. Каратынскім у вершы «Сон наяве».

Які лёс маладой жанчыны ў чужой сям'і?

Калі для лірычнай герані надарэецца светлае імгненне сустрэчы з маці? Чаму толькі матульку кліча яна, для чаго?

Вінцесь Каратынскі адзін з першых звярнуўся да тэмы жанчыны ў беларускай паэзіі XIX ст. Назавіце вершы, дзе адлюстраваны гэты вобраз.

Што ўласціва паэту ў адносінах да супрацьлеглага полу? Дакажыце сваю пазіцыю прыкладамі з твораў аўтара.

Якому жанру лірыкі адпавядае гэты твор?

Сон наяве

Гэй, сосны, неба вас гайдае,
І вецер млее ад пяхчоты;
Таму ў слязах я, маладая,
Не дадавайце мне гаркоты.

Бы ў дамавіне, на чужыне —
Паветра цісне, радасць вяне.
Прыедзь, хай сум мяне пакіне,
Мая матулька, на спатканне.

Конь вараны, зайдзіся ў бегу:
Дам корму, мурагу з пашанай!
Едзь, мамка, хутка, без начлегу,
Едзь неўмыванай, недаспанай!

Рукам тут будзе бела мыцца,
Ад пылу ўтрэш тут твар міленькі:
У студні, як сляза, вадзіца,
Мой ручнічок, як снег, бяленькі.

Цябе мае ўкалышучь грудзі,
Замружыць вочы сон знямогі...
Дзятва, маўчы, хай ціха будзе!
Матулька, адпачні з дарогі!

І сэрца сэрцу ў ціхай скрусе
Раскажа ўсё лагодным чынам.
Пачаставаць, дзятва, парупя
Матульку малаком птушыным...

Ах, як жа моцна спіць!.. Мой Божа!
А дзеткі птушкамі ў падстрэшы
Сон разбудзілі... стыне ложак...
Праводжу мамку, не сустрэўшы...

7. Як праяўляецца хрысціянскае светабачанне В. Каратынскага ў вершы «Галодная пара»? З якімі надзеямі вітае лірычны герой вясну і вялікае Звеставанне? Узгадайце, што гэта за свята ў хрысціянскім календары, якая яго сімволіка?

У якіх момантах лірычны герой нагадвае біблейскага Іова?

На якім стылістычным прыёме пабудавана кампазіцыя дадзенага твора, з якой мэтай выкарыстаны?

Хто з беларускіх паэтаў XIX ст. працягне складаць вершы ў такой традыцыі? Падцвердзіце прыкладамі.

Галодная пара

25 сакавіка

Па ўбітаму шляху у горад вялікі
Снавала фурманак і конных без ліку,
Між іх пехатой — бледны цень чалавека.
«Вясна! — ён прамовіў. — Вясна! Як спрадвеку
Чакаем цябе! І каго ж бо не ўзрушыць
Твой дожджык, што дробнай расою цярушыць
І з маці-зямелькі расткі выклікае,
Як траўка расце ці крапіўка якая?»

І кожны вітае цябе ўсхвалявана...
Аднак жа бываеш ты й злой нечакана —
Завязваеш сонца, яно грэе мала,
Дык спіць пад карой ледзяною, што й спала...».

«Мо кошчычак купіце, пане ласкавы?
Не трэба вам!...». Холад праймае суставы:
Я Хаіму світку аддаў за хлеб свежы,
І вось няма хлеба, няма і адзежы,
І жонку, відаць, даканаюць згрызоты...

«Падай, панічок, грош на хлеб для бядноты!
Бо й жонка хварэе, і дзеці нябогі,
Як мышы рудыя... Шчаслівай дарогі!...».

Старыя казалі, што ў дзень Звеставання
На крыллях бусліных вясны прывітанне
Прыносіць нам пліска з далёкага неба...
«Паночку, мо працы якой-небудзь трэба?
Я ўмею валодаць сякерай, пілою,
Заплаціш мне хоць бы лупінай гнілою,
Хай Бог дасць за гэта табе ўзнагароду...
Як цяжка цяпер напрудвесні народу!...

Аж дзіва! На працы я век не марудзіў
І часу не меў уздыхнуць так, як людзі,
За працаю — праца, як галкі на слоту,
А зараз галодны... дзе знойдзеш работу?

О моцны мой Божа! Чаму так вядзецца?
Працуе адзін, аж крывавы пот льецца,
Ды з голаду пухне; другіх лёс паселіць,
Як птушку ў гняздзе... О, няроўна Бог дзеліць...
Памерці мне хіба... я ледзь не дабіты...
Мой Божа, са свету мяне забяры ты.
Не раз давялося мне чуць у святыні,
Што ў час, як сабралася шмат на пустыні
Галодных пачуць тваё, Божа, казанне,
Дык ты накармаў грамаду ўсю дазвання.

Ласкавы мой Божа, і сёння ж такі ты —
Змарнелы бядак будзе, веру я, сыты.
Маім сірацінам, як бацькі не стане,
Ты з яснага неба сашлеш змілаванне.
Караеш іх — я тут мо ў чым вінаваты...
Як згіну, адкрыеш свой свіран багаты
І сонцу прыкажаш, каб снег растапіла,

Зямлю каб сагрэла, вярнула ёй сілы.
Як гром яе ўзрушыць, а дожджык напоіць,
Дык зеллем галодных усіх заспакоіць.
А людзі ж нявінны, нядоля іх губіць,
І ўсё ж свой народ і цябе яны любяць...
Душу забяры — пакарай мяне гэтак,
Ды толькі дай хлеба... не мне, а для дзетак...
Душа адлятае — вось сэрца ўшчэнт рвецца,
Хістаюцца ногі... няма рук, здаецца...
Мой Бог, не карай жа мяне так сурова!..».

І ўніз галавою зваліўся ў глыб рова...
Загінуў вась так чалавек той нябога,
Прапаў, бо для ўсіх ён не значыў нічога.
Дык хто ж на апошнім тым страшным прысудзе
За братазайства адказ несці будзе?

8. Верш «Сірата» напісаны на ўзор вясельнай песні і ілюструе тагачасныя жанраватэматычныя арыенціры В. Каратынскага. Як паэту ўдалося захаваць матыў народнай песні?

Ці ўласцівы лірычнай герані рахманасць, пакорлівасць, безапеляцыйнасць — характэрныя нацыянальныя рысы нашага народа? Як гэта выяўляецца ў вершы?

Дзе ў вершы гучаць матывы сацыяльнай няроўнасці? Якая сіла можа знішчыць усё жыццёвыя нягоды?

Які пасаг прынясе ў мужніну сям'ю дзяўчына-сірата?
Апішыце філасофію кахання паводле беларуса.

Не ў мяне ты, сівы воле,
Мой саколе,
Не ў мяне авечак поўна
З белай воўнай.
І ў гуменцы, і ў каморы
І ніхто не завітае —
Сірата я.

Бацька спіць мой у пясочку
Днём і ночкай,
Маці Бога не ўпрасіла —
І магіла
Ёй засыпала павекі
На век-векі.
Віхар след іх замятае —
Сірата я.

Не ў сям'і жыццё — чужына!
Як каліна,
Зранку ўсыпана расою
Срабранаю,

Птахам б'юся з сеткі-голля
На прыволле.
З плачам лёс свой каратаю —
Сірата я.

А равесніцы — пры модзе,
Абыходзяць,
Зіхацяць парчы іх хвалі
І каралі,
Косы ў кожнай з каснікамі —
Аганькамі.
Рутачку сабе ўплятаю —
Сірата я.

Іншай можна бегчы з поля
На сваволю,
Сустракаці з любым ночку
У таночку.
Бачу раз свайго — ў нядзелю,
Бо на дзеле.
Плётак хтосьці наскладае —
Сірата я.

Божа, Божа! Жарты ж тыя
Маладыя.
Ці ж не зычыць нам ніколі
Сэрца волі?
І за працу потым судзяць...
Вось дык людзі!
Думка ў іх заўжды святая —
Сірата я.

Плёткі нам не перашкодзяць
Сэрцы ў згодзе.
Пад вянец калі я стану —
Перастануць.
Чарка поўная ўласкавіць... —
Будуць славіць:
Працаўніца маладая —
Сірата я.

Божы мой пасаг турботны,
Заработны.
Ручанькі, мо жыць вам годзе
У асалодзе
З любым, што мяне мілуе
І цалуе?..
Вам я не паспагадаю —
Сірата я.

9. Штуршком да напісання паэмы «Таміла» паслужыла пачуццё пратэсту В. Каратынскага супраць агульнапрынятых, але памылковых адносін да сялянства. Адкажыце, чым адрозніваецца апісанне лёсу селяніна ў ніжэйпрыведзеным творы ад адлюстравання жыцця маленькага чалавека ў творчасці Яна Чачота, Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча, Уладзіслава Сыракомлі?

Прачытайце ўступ да паэмы «Таміла». Ахарактарызуіце адносіны лірычнага героя да родных мясцін. Што прымушае яго вярнуцца пад сялянскую страху, да берагоў Нёмана? Якія сродкі мастацкай выразнасці знаходзіць аўтар, каб апісаць свае пачуцці да малой радзімы? Зацгытуіце радкі, дзе гучаць сацыяльныя матывы. Што сімвалізуе вобраз зла, якое «не знікае, як з ветрам мякіна»?

Таміла — галоўны герой паэмы. Чаму аўтар выбірае герою такое імя, калі ў творы дзейнічаюць персанажы з традыцыйнымі сялянскімі імёнамі — Кандрат, Рыгор, Грыцька. Падумаіце над яго семантыкай. Згадаўшы пра драматычны стан галоўнага героя, паразважайце, што становіцца прычынай цяжкага існавання маленькага чалавека.

У паэме «Таміла» проціпастаўляецца гераічнае, велічнае мінулае і дробязны, мітуслівы сённяшні час. Пан Даніла — нашчадак гетмана — змізарнеў у сваіх памкненнях, як і яго пакаленне. Як ацэньвае аўтар дзеянні пана, з пазіцыяй якой асобы? Які ідэал сацыяльных узаемаадносін В. Каратынскага паўстае перад чытачом з ніжэйпрыведзенага ўрыўка, што становіцца вымярэннем чалавечай вартасці на «судзе правым»?

Тэма чалавечай нядолі з'яўляецца дамінуючай у тэксце. У фальклорнай семантыцы вобраз нядолі выкарыстоўваецца як адсутнасць уласнага шчасця, асуджанасць чалавека на горкае сіроцтва і самоту, пакуту і гора ў зямным жыцці. Як вядома, у фінале паэмы Таміла, прадаўшы Пярэстага цыганам, ашуканы імі, трагічна гіне. З чым звязвае аўтар цяжкі старэчы лёс галоўнага героя? Ці гучаць у паэме сацыяльныя матывы?

Таміла

Абразок з народнага жыцця

I

Дзякаваць Богу! Хоць клопат вярэдзіць,
Ды я ўсё ж вярнуўся да ніў прадзядоўскіх.
Вітай мяне, Нёман, стары мой суседзе!
Вітай жа мяне, прынямонская вёска!
Чужынай апёкшыся, зведаўшы беды,
Іду я спачыць пад страхою з саломы...

Нівы добра! Ці ж мяне вам не ведаць?
Я прыяцель ваш, я ваш даўні знаёмы.
На лобе маім рала здоўжаных летаў
Барозны кладзе, як на вашых прасторах.
Вы ўжо не такія, і я не падлетак,
І мы толькі сэрцам пазнаемся скоро.
І толькі у сэрцы, як з плоднага жніва
Ашчадна пакінуты колас на вёсны,
Застаўся ўспамін, што малое мне жыва
І час маладосці, і родную вёску.
А з гэтага зерня ці вырасце збожжа?

Яно ж не красуе пад снегам скарэлым!
І што гэта робіцца, моцны мой Божа?
Ці свет мо змяніўся? Ці я састарэлы?

Свет не змяніўся. Сардэчная вёска
Ніву добра засяваць не пакіне,
Зрошвае потам надзеі палоскі,
А зло не знікае, як з ветрам мякіна.
На панскіх абшарах ці ўласным загоне
Гнецца над плугам мужык гэтаксама,
Як некалі, босыя дзеці й сягоння
Сваволяць чародкай ля сельскае брамы.
А вось і вясковыя гутараць сваты:
З парабкам дзед у сярмязе нядзельнай,
Ручнік павязаны — то ўмова прынята,
І злучыцца пара. Заўтра вяселле.
Ад той жа бярозы, па той жа сцяжыне,
Да той жа гаючай крыніцы схаванай
Другая па воду збягае дзяўчына,
Спяваючы песню сваю аб каханым.
Тыя ж наводдаль з буслянкамі вербы,
Ды дзе жыхары іх? Прыблудам бяздомным,
Як мне, ім злавесна пазначыла неба
Ляцець, а куды і чаго — невядома.
І крыжык той самы, замшэлы, пахілы,
Вецер вянок на ім ссохлы хістае.
Божа мой, Божа! Хапіла б мне сілы
Дагледзець карціны роднага краю.
Хаткі ўсё тыя ж ліпяць на падпорах,
Аконцамі жальбы глядзяць на раздолле.
Паціху шарэе такі ж надвячорак,
І гэтак жа статак вяртаецца з поля.
На могілках тая ж рагатая хвоя,
Вісіць на ёй звон па-ранейшаму, бачна,
Ды ён ужо звоніць як быццам не тое,
І пацеры я прамаўляю іначай...

Гляджу і гляджу... Самотна мне, горка:
Равеснікаў многіх зямліца накрывала.
Здаецца, учора вялі мы гаворку,
А тут ужо свежы пясок на магіле.
Вечны спачын вам, былыя суседзі!
Са мной ваша думка, яна не завяла...
О маці мая! І ты нават ледзьве
Мяне пры звяртанні сягоння пазнала.
А мне тут знаёмыя постаці, твары,
Толькі імёны другія страчаю.

Тая ж тут радасць і п'яная мара,
Высокая беднасць і беднасць ў адчаі.
Тую ж тут сеюць надзею на ўдачу,
А жнуць, як і некалі, марнасць надзеі,
Як некалі, веска спявае і плача:
Свет не змяніўся — а я дык старэю.
На небе пахмурным няма той вясёлкі,
Што сны малявала пад час мой прадвесні.
Над вухам павіс нейкі звон невясёлы:
Юнацтва маё адляцела за сёлы,
І праўда жыцця — неспяваная песня...

V

Схавалася сонца. А за папарам,
На самым ускрайку вясковых палеткаў,
Таміла стары, ну, як быццам пад лета,
У зрэбнай кашулі арэ яшчэ ўпарта,
Каня падганяе з адзінаю мэтай:
«Жвавей жа, Пярэсты, мой конік адданы!
Закончым араць, адпачынем абое,
Тады напаю ўжо крынічнай вадою
І сенам цябе накармлю я духмяным.
Кажу, як сцяне... Но! Каб з табою...
Хіба ты не бачыш? Сяўба ўжо на сходзе...
Дашчэнтву звяла ўсё мне летась *завітка*.
Ды, Бог дасць, на той год зародзіць,
Хоць позні засеў, дачакаемся жытка».

Хто ведае, дзед! Думкі дзесь за гарамі,
А ласая смерць тут як тут, побач з намі.
Пара адпачыць, дзед, ад працы ахвотнай.
Вяртайся дадому — засядзь там за ежу,
Пярэстаму ў жолаб спажывы кінь свежай,
Бо хутка падыдзе паборца пад вокны
І гучна спытае, ці ёсць, што належыць.
А праўда, ці ёсць? Як помню я, колісь
Ты быў гаспадар у ваколіцы першы:
Хата, як шклянка, ў каморы даволі,
Стог на пругмені, валоў два найлепшых;
Глядзець было любя, як едзеш за вёску,
На фэст пад касцёл, што ў суседнім мястэчку;
Там, на алтары, з пчалінага воску
Гарэлі заўсёды дзве твае свечкі;
Двух меў сыноў ты, майго недзе ўзросту,
Ужо выглядалі на добрых аратых;
Шапталі на вёсцы, што ўсё вельмі проста,
Што ты чараўнік, а таму і багаты!

Цяпер, я дачуўся, не тое, што ўчора!
З унукамі беднасць прыйшла на астатак,
Расселася ў хаце і з'ела ўсё скора:
Гумно як падмецена, пуста ў каморы,
І хлеба апошні ўжо бохан пачаты;
Сабака, і кот, і Пярэсты, вядома,—
Увесь твой набытак! Вяртайся дадому.
Паставіў саху на *смалакі* старэча,
Насунуў на вушы ён шапку з аўчыны,
Накінуў дзіравую світку на спіну,
З ражка пацягнуў тытунёвай гарчэчы,
Пажаліўся коніку скупа на долю,
Уздыхнуў і да вёскі падаўся паволі.

VII

А на пясочку, на роўным падворку
Дзятва прабаўляе па-свойму хвіліны:
З катом завязала дзяўчынка гаворку,
А хлопчык саху вырабляе з лучыны.
Сабака ж на прызбе ўсё так разумее:
Саха і мараль тыя — смех, дабрадзею!
Уехаў Таміла й старэчым звычайем
Ад брамы кідае папрокі за штосьці:
«Чаму не спіце вы? Такою парою!»
Хлапчук да яго падлятае стралою,
Каня забірае: «Бо вас мы чакаем!
Чакаеш, чакаеш, не хопіць і злосці!»
«Дзе ж матка?»
«Яна на дварэ дзесь, хто знае.
У хаце нікога... і вельмі страхотна!
Але пачакай! Калі Бог паспрыяе...
Пярэстага выпрагу, хай пагуляе,
Убачыш, яго накармлю я ахвотна!
А заўтра паіць каля студні паеду,
Зямля задрыжыць, як паскачам, мой дзеду!»
Смяецца стары: «Гаспадар будзе з хлопца!
Увішны, як ястраб, расце ён на радасць.
Калі мне жыцця шчэ накіне Бог шчопцы,
Таміла пры ім адпачне хоць на старасць».
І, бедны, ўздыхнуў, але бачна па міне,
Што быў гэты ўздых яго сэрцу салодкім.

XI

За подзвіг абшар той Далінскае нівы
Дарункам для гетмана быў прынагодным,
А пана Даліны бацька пачцівы
Быў таго гетмана праўнукам годным.

Гетман, як кажуць, быў пан, адным словам,
Якіх не знайсці сёння нават на лекі;
За бацькам сыноў было дзейства чарговым,
Як тынк, самалюбствы наслойвалі ўмекі.
Адзін любіць коней, другі — паказацца,
У кожным прад людям змяшчаецца сорам,
За край свой ніводзін не думае біцца,
Той золата сее, а той тоне ў чарцы,
Таму на здароўе паветра сталіцы,
А гэтаму Бог лагаднейшы за морам.
Чым далей, тым горай бядотнае вёскі
Галовы і дахі схіляліся ціха;
Настаў цяпер быццам Анёлак Боскі,
Пакліканы з неба слязой яе ліха.
Стаяла на лядах здавён вёска тая;
Каб сплочваць за грэх ёй, што ўчынен калісьці,
У духу ахвяры, грамадскай карысці
Тут пнёў карчаванне пачаў пан заўзяты.
Ды праца чакае яго немалая!
Зачэпіцца плуг — і маўклівы араты
Здалёку вар'ятам яго называе!
Хаця ў кайданы свет зімой закаваны,
Хоць сілы слабеюць і час нешчаслівы
Работніка гоніць з грамадскае нівы, —
Са спраў Чалавецтва, людзей-веліканаў
Пан прыклад бярэ і ўмацоўвае сэрца,
На ляды свае ўсё яшчэ спадзяецца.

Глядзіць Бог з усмешкай на прыхамаць гэту;
Калі ж прыйдзе Праўда, каб суд чыніць правы,
То Кнігі Жыцця той мазоль явяць свету,
Адным для ўхвалення, другім для няславы.

XII

У пана, як слухаў старога ласкава,
Нібыта сляза у вачах засвяціла;
Ды, крыху падумаўшы потым над справай,
Сказаў ён: «Няма, бачыш, рады, Таміла!
Сам ведаеш добра: табе даў насенне,
Голад ідзе, а клопат з ім тлумны,
І я мушу ўрэшце даваць пракармленне.
Ці ж Бог мне, па-твойму, прыносіць у гумны?
Ці, можа, *нядобры* мне поўніць кішэню?
І ты, мне вядома, працуеш крывава,
Як вол у ярме, як не чуеш знямогу,
І бачу, не траціш налева, направа,
Ды цяжка змяніць, што назначана... Богам.

Каня ты прайдай — і заплаціш падатак,
І грош нейкі ў хаце за сена асядзе.
Зіму перакідайся — ўвесну дам статак,
А ўжо ж да вясны, калі будзе ўсё ў ладзе,
Хоць хлеба кавалак ашчадзіш на свята.
Такія загады мае напаследак».
«Паночак, але ж... імем Боскае Маці!
Зіма... гэты конік — маё ўсё багацце...
Прадаць — чым жа ў лес я па дровы паеду?
Пакалеюць жа дзеткі ў мароз на палацах!»
«Ну, не памерзнуць: у жылах у хлопа
Агну ёсць нямала. Гучкоў напрыносьце.
Бывайце здаровы. Гаворкі ўжо хопіць!»
І выгляд зрабіўся суровы у пана.
Затым заспяваў ён сумнае штосьці
І тут жа ў акно заўглядаўся старанна...

Вярнуўся з маёнтка Таміла убогі,
Пярэстага дужа карцела пабачыць
І сенам яго пакарміць на дарогу
Чужую, як заўтрашні лёс іх бядачы.
І быў пры кані ён ля жолаба доўга,
Стаяў утрапёны, без думкі, без плачу...
«Ці ж гэта папраўдзе патрэбна ўсё Богу?
Не нам дапытацца... Ой, бедны каняча!
Ты дзесяць гадоў адслужыў мне пачціва,
Каб трапіць пад старасць да новага пана
І косці пакласці на нечыяй ніве...
Ох, долечка ж наша, адкуль ты наслана?
І пану пакрыўдзіць мяне нецікава,
І ў вёсцы шкадуюць усе маіх дзетак;
Здаецца, працую — з-пад рук уцякае...
Ды што тут чыніць, калі суджана гэтак...»

10. У «Каментарыі да паэмы “Таміла”», напісаным з нагоды палемікі ў польскім друку крытыка М. Грабоўскага аб сацыяльнай «тэндэнцыйнасці» як антыподзе «мастацкасці», В. Каратынскі выяўляе самае непасрэднае знаёмства з, відаць, найболей блізкай яму сваёй дэмакратычнай платформай рускай крытыкай з нямецкай эстэтыкай, нарэшце, з найбольш уплывовай у польскай літаратуры французскай крытыкай, на якой ён не толькі адточвае свой эстэтычны густ і канцэпцыю, але і вядзе перш прынцыповую спрэчку да поўнага непрымання ўпадніцкіх мадэрных плыняў. Абараняючы высокую жыццёвую змястоўнасць літаратурнага твора ці яго тэндэнцыйнасць у тагачаснай тэрміналогіі, у якасці перадумовы паўнакроўнага мастацкага адлюстравання рэчаіснасці, беларускі эстэтык прапаноўвае знішчальна абгрунтаваны тэзісы супраць мастацтва-забавы як пустамастатства. Прачытаўшы ўрыўкі з «Каментарыя», знайдзіце іх і абгрунтуйце пазіцыю аўтара.

Якую задачу ставіць перад пісьменнікам В. Каратынскі? Апішыце механізм пабудовы мастацкага вобраза ў рэалістычным мастацкім тэксце паводле айчыннага крытыка.

Якім чынам павінен адбывацца працэс дэмакратызацыі літаратуры, ад чаго засцерагае «народазнаўцаў» аўтар «Каментарыя»?

3 каментарыяў да паэмы «Таміла»

Сумнае гэта становішча мастака, калі для праверкі вагі скарыстанага на статуу металу ён вымушаны даваць сваім суддзям шлак, які выдзеліўся ў час адлівання. Не прысвойваючы сваёй кніжцы імя статуі, не патэнтуючы сябе на мастака, мы прызнаёмся, што апынуліся ў тым самым становішчы. Верш да В. Пшыбыльскага, які павінен быў адразу застацца на прыватных руках, але пазней дзеля высвятлення пазіцыі аўтара ўвайшоў у кнігу замест прадмовы, мы напісалі ў час газетнай вайны наконт тэндэнцыі.

Сігнал да гэтай вайны першы падаў пан М. Г. Ён адмаўляў аповесцям Крашэўскага ў мастацкасі таму, што ў іх ёсць тэндэнцыя; іншыя падхапілі гэтую нібы новую думку і развілі яе да вельмі смешных крайнасцяў. Але пан Г., кіруючыся дэвізам «*навошта вам думаць, калі другія пра вас думаюць*», быў, прынамсі, верны самому сабе. Інакш было з паслядоўнікамі. Развіваючы і каменціруючы яго погляды, яны не заўважылі, што фальшывяць перад уласным вызнаннем веры. Праца наша наскрозь прасякнута тэндэнцыяй, і, каб пазбегнуць ганьбавання за грэх, які мы не лічым грахам, неабходна апраўдацца перад чытачом. Мы паўтараем, што сумная гэта для нас задача.

Што такое тэндэнцыя? Увогуле гэта імкненне да праўды ў тым ці іншым кірунку, гэта цэнтр, асноўная думка, душа твора. Як цела без душы толькі груды зямлі, так і мастацкі твор без тэндэнцыі, без асноўнай мэтанакіраванай думкі, усяго мёртвы злепак, фарфаравая статуэтка з ярка намалёванымі шчокамі. Ад «Іліяды» да «Валенрода», ад «Страчанага раю» да «Мёртвых душ», ад Фідывага «Юпітэра» да «Узнясення Хрыста», ад «Рэквіема» Моцарта да «Паланеза» Агінскага — усе творы маюць сваю тэндэнцыю, хоць не кожны змога яе ўбачыць.

Гэтая тэндэнцыя звяртаецца да пачуццяў, каб схіляць да прасякнення *Праўдай жыцця*, якая разбеглася на тысячы праменьчыкаў, пульсуе ў рэчаіснасці жыва, хоць і прыхавана. Сабраная ў адзін фокус твора мастацтва, яна бачна як на далоні. Таму няхай што хочучь гавораць пра мастака, творчасць Яго — гэта лінза, што канцэнтруе промні думак сучаснага яму свету: геніяльнасць — гэта чысціня і збіральная моц лінзы; арыгінальнасць — гэта колер шкла, з якога яна зроблена, колер, які больш-менш добра або дрэнна фарбуе белыя думкі народа; папулярнасць — гэта вынік яднання мастака са сваім народам, вынік думання яго думамі, адчування яго адчуваннямі. Як паводле Гамера ўведваем старажытны свет, паводле Арыёста — рыцарства, паводле Беранжэ — Францыю, паводле «Тадэвуша» — мінулае літоўскай шляхты, так у аповесцях Крашэўскага бачым сучасную Польшчу, і гэта дзякуючы тэндэнцыі, непрыемнай для пэўных асоб, але любай для шырокіх колаў.

Радавод тэндэнцыі вельмі просты: мінулае народа і яго сучасную дзейнасць мастак параўноўвае з думкай таго ж народа, памкнёнай у будучыню, і розніцу паміж імі адлюстроўвае ў сваёй працы як у люстэрку. Мастак, канцэнтруючы ў сабе думку калектыву, шырокіх колаў пра будучыню, у імя гэтай будучыні дамагаецца грамадскай рэформы там, дзе, на яго погляд, пэўныя асобы шкодзяць (так сказаць) справе будучыні; дзеля дасягнення сваёй высакароднай мэты ён мае права карыстацца ўсімі

сродкамі, без іх карыкагуравання, каб выклікаць сімпатыі або непрыязнасць. Высакародная мэта — праўдзівая, а што праўдзівае, тое прыгожае ў мастацкім сэнсе, гэта значыць, можа быць прадметам мастацтва.

Так разуменячы задачы мастацтва, мы ні ў якім разе не падпарадкуем яго маральнасці, бо маральнасць у звычайным яе значэнні абаліраецца, як вядома, на пачуцці і звычаі, якія самі маюць патрэбу ў падначаленні розуму. Мы сцвярджаем толькі, што мастацтва павінна кіравацца праўдай, павінна змагацца за справу *вечна жывой праўды*, бо ў процілеглым выпадку, як з'ява без мэты ці з часовай мэтай, яно зробіцца абыякавым для грамадства. Гэта пацвярджаецца гісторыяй усёй псеўдакласічнай літаратуры і мноствам вершаў, напісаных з выпадку. Барацьба мастацтва за праўду не зганыбіць Яго — наадварот, праслед за праўду ўвысакародзіць яго! Адсюль ужо натуральна вынікае, што мы не можам змірыцца з шырока распаўсюджанай формулай «мастацтва для мастацтва». Толькі забаўкі мы робім, каб імі забаўляцца, а твор мастацтва дзеля таго, каб уздзейнічала думка, заключаная ў ім. Мастацкі твор складаецца з двух элементаў: са знешняга адзення вобраза, а таксама з унутранага зместу, з думкі, якая дзеліцца на дзве састаўныя часткі — на свядомае ўспрыняцце праўды або розум і несвядомае або пачуццё. Розум і пачуццё ў творы мастацтва з'яўляюцца неаспрэчнай уласнасцю духу грамадства. Ці ж можна сказаць, што твор мастацтва, які не мае праяў уласнай волі, зроблены на аснове праўды, праяўленай у глыбіні людскога духу, і, будучы адзеннем думкі чалавека, не з'яўляецца яго ўласнасцю, а належыць сам сабе? Твор мастацтва ёсць увасабленне думкі-ўтваральніцы, закліканай да дзейнасці свабоднай воляю чалавека, — а праз гэта і неаспрэчная ўласнасць ягонага духу. А калі належыць духу, то належыць усім яго састаўным і непадзельным часткам, таму належыць і сумленню. А сумленне — гэта ўжо толькі неўвасобленая тэндэнцыя. А адсюль вось і ўзнікае неабходнасць тэндэнцыі.

Іншая справа — умелае ці няўдалае выяўленне тэндэнцыі. Калі мастак, хочучы ўзняць нашы пачуцці любоўю да прыгожага, намалюе нам жабу, то хоць ён залатымі літарамі падпіша, што гэта характава, ніхто гэтаму не паверыць; калі, хочучы зняславіць распусту, пакажа яе так, каб паказытаць нервы, задума яго не будзе дасягнута; калі, малюючы прыроду, зробіць, як Альдона, лісце вышые ў чырвона, а кветкі у зялёна, то твор будзе таксама няўдалы, таму што тут віна не тэндэнцыі, а яе выяўлення. Кожная думка павінна быць у самай поўнай гармоніі з выказваннем — і гэта называецца мастацкасцю твора. Пад гэтым кутом гледжання мы не можам апраўдваць сваёй кніжкі: самі ведаем многія яе недахопы. У адным толькі нам хацелася б апраўдацца — у выяўленні некаторых думак не з дапамогай вобразаў, а проста праз апавяданне. Дзве прычыны схілілі нас да гэтага: першая, што становішча нашага селяніна робіць яго не прыдатным да маральна свабоднай дзейнасці ў грамадстве; другая, што пэўныя грамадскія думкі выяўляюцца толькі ў цэлым шэрагу пакаленняў, а не ў асобным чалавеку.

Аднак не сам погляд на «Тамілу» вымусіў нас да высвятлення гэтага прадмета. Польская паэзія, вырваная нашымі вялікімі песнярамі з абдымкаў галаслоўнай класічнай *рыфматворчасці*, у апошні час ізноў пачынае лічыцца забаўкай. Нават людзі з незвычайным талентам, калі даходзіць да пісання вершаў, здаецца, уцякаюць ад мыслення. Іх творы нібы тыя жанравыя карцінкі, дзе ў адной кучы з усім багаццем каларыту і фантазіі намалюваны пучок пятрушкі, галоўка капусты, бохан хлеба, заяц, курапатка, кумпак і язык — падушныя толькі і аплятай, але не больш. Цяперашняя вайна супраць тэндэнцыі хоча асвятліць тэорыяй такі погляд на мастацтва. Не прымаючы гэтага, мы адчувалі сябе абавязанымі выказаць прычыны, чаму не прымаем.

Гаворачы пра «Тамілу», мы назвалі некалькі шэдэўраў мастацтва; нельга думаць, што мы параўноўваем з імі сваю кніжачку: няма патрэбы гаварыць, што такая думка была б вельмі смешнай. Назвалі мы іх таму, што і ў акіяне, і ў кроплі расы сонечныя промні праламляюцца паводле аднаго закону, але неабавязкова, каб кропелька расы была акіянам. На гэтым канчаем нашу доўгую споведзь, якая, здавалася нам, была патрэбна для паразумення з чытачом і за якую найсардэчней просім у яго прабачэння. <...>

Песні і казкі народа — гэта вобраз яго сэрца і фантазіі, паданні і прымаўкі — гэта яго гісторыя і філасофія. Толькі яны з усёй шчырасцю могуць намаляваць нам разумовы стан народа; не даследаваўшы іх і не прасякнуўшыся імі, не варта выказвацца пра яго. Прыхільнікі старога і новага парадку рэчаў не раз бралі народ за канву, на якой вышывалі сваімі колерамі свае ўласныя памкненні. Былі адны, што, хочучы апраўдаць узурпацыю праў чалавека, а па сутнасці ганьбуючы самі сябе, адмаўлялі народу ў вялікіх пачуццях і розуме; былі другія, што прыпісвалі яму сімпатыі, вартыя аправы з крышталю ці чырвонага дрэва. Адсюль недавер да іх выказванняў. Імкнучыся пазбегнуць гэтага, вывелі мы на сцэну народ такім, які ёсць, і прымусілі яго прамаўляць аб самім сабе ўласнымі песенькамі, прымаўкамі і выслоўямі. Добры і злы бок знайшлі месца побач: добры, каб быць зведаным; злы, каб знайсці і знішчыць яго вытокі. Не палохалі нас ані сумніцельная калісьці маральнасць гэтых выслоўяў, ані відочна прапагандаваныя забабоны, бо мы не ставім мэты пісаць маральнай аповесці для дзяцей... Урэшце, народ наш усяму гэтаму верыць рэлігійна. Навука Хрыста зрабіла на яго толькі фармальны ўплыў: селянін нізашто не сядзе за стол, не вымавіўшы пацеры, але вымаўленых пацераў не разумее. <...>

Не надта адхіляючыся ад прадмета гаворкі, мы шчыра выказваем пачуцці шкадавання аб тым, што на Літве занябдана народная літаратура. Калі ў іншых правінцыях даўнейшай Польшчы народная літаратура мела і мае такіх працаўнікоў, як Вуйціцкі, Максімовіч, Вацлаў з Алеска, Жагота Паўлі, Кольберг і іншыя, то ў нас, за выключэннем Хадакоўскага, які даследаваў песні і паданні толькі пад гістарычным кутом, за выключэннем аўтара «Казачніка», які паданні і казкі запісваў па ўласнай памяці, а не з вуснаў народа, а таксама некалькіх імён, пасля якіх засталася не шмат урыўкавых накідаў, — на ўсёй прасторы літоўскай Русі, ад Дзвіны да Прыпяці і ад вытокаў Дняпра да Буга, Літва дала толькі двух працаўнікоў на гэтым полі — Яна Чачота і Рамуальда Зянькевіча, але апошні абмежаваўся адной Піншчынай. Натуральная з'ява, што гэтыя сумленныя працаўнікі не маглі зрабіць нават дзесятай часткі таго, што патрэбна зрабіць, і паслядоўнікаў яны не маюць. А гэтая ж непісьмовая літаратура — самая істотная падтрымка адроджанай народнай паэзіі, вобраз разумовага жыцця мільёнаў! Сумна падумаць, як поўныя прывабнасці, пачуцця і непадробнай маляўнічасці песенькі губляюць натуральнасць і знікаюць штодзень, ці то ў выніку *недахопу спрыяльнай для спеваў хвіліны*, ці то пад уплывам чужых, прыцягальных навізною вялікарасійскіх песень, якія расейвае раскватараванае тут войска. Мы не ведаем, чаму ўладальнікі вёсак, прынамсі, тыя з іх, хто неабякавы да каштоўнасцяў айчыннага пісьменства, чаму яны не маглі б у сваіх вёсках збіраць гэтыя песенькі і паданні, маючы вялікія на тое сродкі? Запісанья па частках і складзеныя ў цэлае чалавекам, які мае ўяўленне аб прадмеце, яны давалі б багаты матэрыял для паэта, гісторыка, філосафа — і, хто ведае, можа, многія пазнаёміліся б бліжэй з народам, аб якім вядома мала болей за тое, што ён «на нас» працаваў павінен.

11. Прачытайце артыкул «Мікалай Гогаль», які В. Каратынскі змясціў у кнізе «Jana Jaworskiego Kalendarza Ilustrowany na rok 1870», жывучы ў гэты час у Варшаве. З якой мэтай аўтар раскрывае гісторыю роду Мікалая Гогалья?

Якія жанры літаратуры, па меркаванні В. Каратынскага, найбольш удаліся прازیку, якія найменш, у чым прычына?

Як уяўляліся даследчыку апошнія захапленні класіка рускай літаратуры, якія спарадзілі «адчай без надзеі» ў яго душы?

Параўнайце ацэнкі варшаўскага журналіста-крытыка з ацэнкамі творчасці Гогалья ў рускай літаратуразнаўчай навуцы.

Мікалай Гогаль

Найвыдатнейшы славянскі гумарыст Мікалай Гогаль-Яноўскі паходзіў з маларускага роду, які даўней, паводле мясцовага вымаўлення, называўся *Hoholami*. Адзін з гэтага роду, Енаш Гогаль, быў у канцы XVI стагоддзя пінскім і тураўскім уніяцкім біскупам; іншы, Астап або Яўстах, у канцы XVII стагоддзя быў казацкім гетманам і за ваенныя заслугі, здабытыя ў паходах супраць татараў, атрымаў на каранаваным сейме ў 1676 годзе ад Яна III шляхецтва. Найбольш верагодна, Мікалай Базыльёў сын Гогаль, народжаны 20 сакавіка ст. стылю 1810 года на Задняпроўскай Украіне, у мястэчку Сарочынцы Міргарадскага павета Палтаўскай губерні, быў па прамой лініі нашчадкам таго гетмана.

Універсальна знакамітых людзей на свеце няма, і адхіленне ад сваёй сферы, непатраплянне на адпаведную дарогу часта на слабыя працы расцярушвае надзвычайныя таленты. Скончыўшы школьную вучобу ў Палтаве, далейшае навучанне Гогаль працягваў у Нежынскай гімназіі і тут, на школьнай лаве, як гэта здараецца амаль з усімі таленавітымі падлеткамі, распачаў пісьменніцкі занятак з паэзіі і гістарычных успамінаў. З тых ранніх паэтычных практыкаванняў надрукаваў ён пару твораў, у тым ліку вялікую ідылічную паэму «Ганс Кюхельгартэн», у якой дзеянне перанёс на Памор'е, цяпер прускае. Аснову яе складае змаганне паміж каханнем да прыгожага полу і гарачым захапленнем навучаю. Паэма гэтая напісана на 17-м годзе жыцця аўтара, зусім не прадказвае знакамітага стваральніка «Рэвізора» і «Мёртвых душ».

Пасля сканчэння вучобы ў Нежыне Гогаль у 1830 годзе падаўся ў Пецярбург, каб працягваць пошукі яшчэ няяснай дарогі свайго прызначэння. Хацеў ён стаць акцёрам, але, расчараваны няўдачай, на самым пачатку адмовіўся ад негасціннага тэатра, затым хацеў ён стаць настаўнікам, але ледзь паўтара года вытрымаў на пасадзе ад'юнкта гісторыі ў Пецярбургскім універсітэце. Як раней паэзія, так цяпер гісторыя аказалася зусім неадпаведнай яго таленту. Гістарыяграфічная праца вымагала такіх разумовых здольнасцей, сілу якіх можна параўнаць з тэлескопам, які далёкія прадметы набліжае і дазваляе іх назіраць; уласцівасцю ж разумовых здольнасцей Гогалья была сіла мікраскопа, выразны паказ дробных рэчаў, якія нябачны няўзброенаму воку. Пры тэлескопе можна быць такім вялікім астраномам, як Лаплас, а пры мікраскопе такім вялікім фізіёлагам, як Вірхаў; але цяжка, каб адзін заняў месца другога і цудоўна на ім вызначыўся.

Склад розуму Гогалья скіраваў яго на дасціпнага фізіёлага грамадства, і таму ў сваіх гістарычных працах, як у выключна навуковых артыкулах, так і ў фантастычных творах, заснаваных на мінулым, не здолеў ён узяцца над звычайнай пасрэднасцю. У навуковых артыкулах фантазія брала верх над працаю даследчыка; у пісьменніцкіх творах сваволілі меладраматычнасць і неразуменне мінуласці. Неўзабаве ён сам у тым

пераканаўся, і большая частка прац, пабудаваных на гістарычнай аснове, засталася ва ўрыўках, а «Гісторыя казакаў», якую намерваўся напісаць у некалькіх тамах, спынілася на напісанні рытарычнага ўступу. Ведаючы, што ён пакінуў у той перыяд дзейнасці, няма падстаў шкадаваць, што тыя гістарычныя пачынанні скончыліся нічым.

Нарэшце натрапіў Гогаль на адпаведную дарогу: у шэрагу прац, аднолькава цудоўна задуманых і з вялікай мастацкасцю выкананых, пачаў ён маляваць акаляючую паўсядзённую рэчаіснасць. Асновы да тых твораў дала яму або жыццё ўкраінскага люду, як у «Вечарах на хутары ля Дзіканькі» і «Міргарадзе», або жыццё сярэдніх і вышэйшых слаёў велікарускага грамадства, як у «Шынялі», «Неўскім праспекце», «Дзённіках вар'ята», «Мёртвых душах», «Рэвізоры», «Шулерах», або, нарэшце, свет фантастычны, але заўсёды цесна з паўсядзёнай рэчаіснасцю пабатваны, як у «Партрэце» і «Носе». Кожны з гэтых твораў, якія можна параўноўваць з самымі геніяльнымі жывапіснымі працамі фламандскай школы, яшчэ такім глыбокім назіраннем, уражае такім моцным сканцэнтраваннем характарыстыкі, зачароўвае такою свабодою пэндзля, што толькі самыя знакамітыя англійскія майстры гумарыстыкі могуць цягацца з Гогалем.

Кожная выстаўленая ім постаць, ці то службоўца ў «Мёртвых душах», які з замілаваннем чытае толькі па складах, ці памешчыцы Каробачкі, якая са страху, каб яе не ашукалі пры куплі імёнаў даўно памерлых падданных, прапануе прадаць каноплі, ці геніяльнага махляра Чычыкава, ці няшчаснага чыноўніка, які страчвае розум ад кахання да дачкі свайго начальніка, ці гараднічага ў глухім мястэчку, ці двух сіямскіх братоў Добчынскага і Бобчынскага і шмат-шмат іншых, — кожная такая постаць з'яўляецца тыпам, які, здаецца, выскаквае са старонак і жыве поўным жыццём перад вачыма ўяўлення чытача. У кожнай рысе характару гэтай асобы, у кожным слове, у кожным руху рук, у кожнай самай дробнай дзейнасці пануе здзіўляючая сувязь; кожная дэталёвая дапаўняе іншыя, і кожны ў іншых знаходзіць дапаўненне. Калі дадамо да гэтага майстэрства ў групуванні гэтых постацей арыгінальнасць інтрыгі, якая іх зводзіць, дзіўную прастату, але незвычайнасць дзеяння, то зразумеем, што выклікала магутны розгалас Гогалья не толькі ў Расіі, але і далёка за яе межамі. Гогаль быў гумарыстам у глыбокім значэнні таго слова: не бессэнсоўная здэкліваецца, не легкадумны жарт, а глыбокі боль выяўляўся ў яго смеху. Прыкуты прыродай свайго таленту да ўслухоўвання ў нікчэмныя дробязі жыцця, адчуваючы іх дысананс з гукамі ідэалу, які ў душы сваёй насіў, ён невыказна пакутаваў і адчайваўся, і гэты адчай без надзеі спарадзіў той гумар, які з вяселосцю нічога агульнага не мае. Ідэал, над якім уздыхаў, які чуў у прадоннях душы, не мог яму яскрава ўявіцца, бо для гэтага трэба было б узняцца над царствам часу і прасторы, а крылы адмаўлялі яму ў палёце. Адсюль бесперапынны неспакой, адсюль пайшло кіданне з месца на месца, працяглыя падарожжы за мяжою, а нарэшце патананне ў містыцызме, згубнай гавані заклапочаных бурамі розумаў. Апошнія працы Гогалья, асабліва яго «Карэспандэнцыя» з-за мяжы, дзе той містыцызм узяў над усім верх, з'яўляюцца ўжо толькі доказам заняпаду спакутаванай душы.

Памёр Мікалай Гогаль дня 21 лютага ст. стылю 1862 года ў Маскве. Творы яго перакладалі на французскую, нямецкую, чэшскую і польскую мовы і ўсюды знаходзілі ганаровае прызнанне. Аднак польскія пераклады «Рэвізора», «Шыняля», «Партрэта», «Дзённікаў вар'ята», «Майскай ночы» і часткі «Мёртвых душ», што друкаваліся асобна або ў варшаўскіх і віленскіх часопісах, амаль не даюць уяўлення пра вартасць арыгінала. Пры перакладзе падобных твораў трэба дасканала ведаць

пісьменніцкія тонкасці аўтара і разам з тым выключна лёгка валодаць роднаю моваю, перакладчыкам жа гэтага не хапала. Чулі мы, што п. Стэфан Навіцкі пераклаў большую частку твораў Гогаля, за выключэннем, аднак, самага знакамітага і самага цяжкага для перакладу — «Мёртвых душ». Можна, гэты пераклад, як ён з'явіцца калі-небудзь, заглядзіць грахі папярэдніх перакладчыкаў.

12. Ліст-адозва «Да чэшскіх літаратараў» В. Каратынскага падчас славянскага будзіцельства набываў вагу праграмага. Прачытайце артыкул і знайдзіце прыныповыя тэзісы ў праграме беларускага славіста, зацыгуйце іх.

Хто, на думку аўтара, павіне падтрымаць нацыянальную літаратуру ў яе імкненні развівацца, творча запазычваючы дасягненні іншых славянскіх літаратур?

Якую неаспрэчную перавагу мае чэшскае пісьменства адносна кірунку творчасці ў адрозненні ад польскай, якая больш багатая колькасна і больш якасная?

Пра што сведчыць зварот В. Каратынскага да чэхаў як да братоў? Якія абяцанні дае ім?

Да чэшскіх літаратараў

Браты чэхі!

Шэрагі стагоддзяў падзялілі вялікую сям'ю на некалькі дамоў адной велізарнай па сваім памеры вёскі — Славяншчыны. Пасля таго як мы доўга адны пра адных не ведалі, сённяшняе пакаленне пачало працаваць над аб'яднаннем гэтай вялікай сям'і, але аб'яднаннем братнім, а не паглыннаннем самастойнасці аднаго элемента другім. Высокая мэта! але кожнае разумнае дзеянне павінна папярэджацца тым, што да яго накіроўваюцца ўяўленні, яно выпешчваецца ў агульнай думцы, яго прыныпы становіцца любімым усімі. У стане палітычнага раздраблення пісьменства толькі адно здольнае настроіць усіх славян, каб яны падалі адзін аднаму руку для братняга поціску.

Гісторыя чэшскага і польскага пісьменства з вельмі даўняга часу паказвае нам прыклады духоўнага братання: у польскіх касцёлах старыя палякі спявалі гімны, пераробленыя з чэшскай мовы; яшчэ ў XVII стагоддзі Барташ Папроцкі пісаў па-польску і па-чэшску. Пазней наступіла чым далей, тым большае разыходжанне і доўжылася да апошніх гадоў, амаль да часаў Ліпы. Трэба прызнаць, што чэхі першыя ў цяперашні час высунулі лозунг абмену грамадскімі ідэямі з дапамогай пісьменства. Сёння, калі з'явілася надзённая патрэба сачыць за думкай усёй Славяншчыны, канцэнтраваць яе, патрэба гэта заспела нас, палякаў, непадрыхтаванымі: калі вы маеце і граматыкі нашай мовы і польска-чэшскі слоўнік і іншыя палёгкі для жадаючых вучыцца па-польску, у нас ледзьве адзін цудоўны пераклад Кралядворскага рукапісу, ледзьве пара твораў вучонага Шафарыка былі перакладзены на польскую мову, і, не гаворачы пра тое, што вы самі для сваёй гаворкі зрабілі за нас, мы не маем аніякага навуковага дапаможніка для дамашняга вывучэння чэшскай мовы. З такога нязручнага становішча пачаў быў выводзіць нас незабыўны Людвік Рыгэрсберг, артыкулы якога, змешчаныя ў «Teke Wileńskiej», далі нам хоць агульнае ўяўленне пра наша пісьменства. Смерць гэтага высакароднага мужа прынесла нам непапраўную страту. Пры чытанні яго артыкулаў прыйшла нам думка, зрэшты не новая, што аб'яднанне літаратуры шляхам засваення толькі дакладна навуковых плёнаў, прынамсі, не адпавядае задачы пашырэння ўяўленняў на ўсю нацыю. Пераход уяўленняў ад хаткі да хаткі, рассяяне іх у масах — выключная задача прыгожай літаратуры, якая так зразуметая мае вартае зайздрасці прызванне —

папулярызаваць Праўду! Гэтая думка кіравала мною, калі я перакладаў некалькі твораў вашых прэснуроў, змешчаных у чацвёртым нумары «Текі», гэтая ж самая думка прымусіла мяне зрабіць да вас, вучоныя браты чэхі, гэтую адозву.

Маеце ва мне руплівага, усім сэрцам адданага вам і вашаму пісьменству, але няўмелага сябра. У вас амаль кожны вучоны ведае польскую мову; мы гэтым пахваліцца не можам, у нас па-чэшску не вучаць, — і я таксама вельмі мала ведаю гэтую мову. Начагытаўшыся старых польскіх пісьменнікаў, мова якіх болей набліжаецца да чэшскай, чым наша цяперашняя, ведаючы асновы рускай мовы, якая, што да вонкавых формаў, мае шмат супольнасці з чэшскай, умеючы трохі па-стараславянску, дзе ёсць карані многіх слоў вашай мовы, якія не ўжываюцца ў нас, падгледзеўшы ў «Славянскім народапісе» правільны замены гукаў і формы слоў славянскіх гаворак, — я налаўчыўся крыху чытаць і разумець па-чэшску, але гэтага вельмі мала для пасрэднага духоўнага абмену.

Аднак для гэтага знайшліся непераадольныя перашкоды. У нас няма ні чэшскай граматыкі па-польску, ні польска-чэшскага слоўніка, які вы маеце, які хоць ускосна аблегчыў бы навучанне, аднак якіх у нашых кнігарнях не дастаць. Вашы філалагічныя працы па-чэшску і па-нямецку, як Слоўнік Юнгмана і Шумаўскага, не могуць мне паслужыць, бо не ведаю нямецкай мовы. Заклапочаны такім становішчам, я вырашыў звярнуцца да вас за парадаю, у якой, напэўна, не захочаце мне адмовіць.

Мая просьба змяшчае два асаблівыя моманты: жадаю ад вас: 1) крыніц для ўдасканалення ў веданні чэшскай мовы, 2) паэтычных твораў для перакладу. <...> Ад вас толькі, браты славяне, магу спадзявацца дапамогі ў гэтым клопаце.

Што да паэтычных твораў для перакладу, то пры іх выбары мы павінны перш за ўсё зважаць на агульны інтарэс, які хвалюе нас усіх, на сучасны творчы кірунак і на выдатную нацыянальную характэрнасць у выказванні, не пакідаючы ў цэлым без увагі чыста мастацкую вартасць.

Чэшскае пісьменства хоць у адносінах багацця і літаратурнай вартасці сваіх плёнаў не дасягае, можа, польскага, аднак мае неаспрэчную перавагу адносна кірунку. Вы пішаце для народа, для ўсяго народа. <...>

Сапраўдныя дзеці нацыі, вы пішаце для народа, і народ вас чытае, і народ вам гаворыць: узнагародзь вас Бог! Вы шчаслівейшыя за нас! У нас сельскі народ цалкам не ўмее чытаць, толькі шляхта піша для шляхты, і пісьменства за малымі выключэннямі, замест інтарэсаў нацыі, падтрымлівае інтарэсы касты, якая адна толькі хоча называцца нацыяй.

З кожным днём, дзякуй Богу, усё мацней пярэчанні супраць такога парадку рэчаў; але факт дагэтуль застаецца фактам, які падтрымліваецца забабонамі, карыслівацю і заканадаўствам. Дык вось гэта выдатная розніца народнага кірунку нашага пісьменства павінна быць галоўным прынцыпам пры выбары ўрыўкаў для перакладу для мяне: гэтакім чынам выразней адлюстроўваюцца ў нас вашы нацыянальныя рысы і паслужаць сумленнай справе, якую таксама заўсёды маю на ўвазе. Досьць доўга мы хвалілі вялікіх гэтага свету; надышоў час «дагаджэння толькі адной нядолі», як гаворыць Беранжэ. Улічваючы малое веданне вашай мовы, не магу брацца за пераклад твораў большага памеру: то прашу вас, браты чэхі, указаць меншыя творы або асобныя ўрыўкі з большых твораў вашай музы, якія складаюць, аднак, асобную цэласць. Зрэшты, самі разумееце, што мне найболей трэба для азнямлення чытацкай публікі з веткамі вашага пісьменства.

Калі не магу дапусціць у нас і ў вас абьяквасці да думкі, якую выказаў напачатку, хаця вы і можаце захацець або не захацець зрабіць мне патрабаваную дапамогу: то, аднак, браты чэхі! я ўпэўнены, што не будзеце зважаць на маю адозву.

Прывітанне і чэсць братам славянам!

Абагульняючы тэст

1. Гады жыцця Вінцэся Каратынскага:

а) 1840—1900; б) 1831—1891; в) 1823—1862.

2. Вінцэсь Каратынскі нарадзіўся:

а) у вёсцы Селішчы Навагарадскага павета; б) фальварку Смольгаў Бабруйскага павета; в) фальварку Панюшкавічы Бабруйскага павета.

3. Вінцэсь Каратынскі служыў сакратаром :

а) у Яна Чачота; б) Уладзіслава Сыракомлі; в) Арцёма Вярыгі-Дарэўскага.

4. Першым апублікаваным творам стаў верш:

а) «Над калыскай»; б) «Пастрыжыны»; в) «Туга на чужой старане».

5. У канцы 1856 г. Вінцэсь Каратынскі выдаў зборнік паэзіі:

а) «Цікавішся? — Прачытай»; б) «Паэзія»; в) «Чым хата багата, тым рада».

6. У 1858 г. з-пад пера Вінаўскага Каратынскага выйшла паэма:

а) «Гапон»; б) «Таміла»; в) «Паляўнічыя акварэльні з Палесся».

7. У творчасці Вінцэся Каратынскага знайшлі адлюстраванне прынцыпы эстэтыкі:

а) мадэрнізму; б) сентыменталізму; в) рамантызму.

8. Вінцэсь Каратынскі ў віленскі «Альбом», уручаны імператару Аляксандру II уклаў верш на беларускай мове:

а) «Туга на чужой старане»; б) «Уставайма, братцы, да дзела, да дзела»; в) «Далібог-то Арцім...».

9. Свае погляды на мастацкую літаратуру і прынцып народнасці Вінцэсь Каратынскі выклаў:

а) у «Каментарыі да паэмы “Таміла”»; б) артыкуле «Мікалай Гогаль»; в) нарысе «Карціны з берагоў Нёмана».

10. Вінцэсь Каратынскі ставіў у літаратурнай творчасці наступную задачу:

а) выхаваць хрысціянскую паслухмянасць і талерантнасць у чалавеку; б) абудзіць пачуццё ўласнай годнасці ў прадстаўніка народу; в) сфарміраваць эстэтычныя адносіны да прыроды.

Уладзіслаў Сыракомля

Урыўкі з верша «Над калыскай»

Гады за гадамі сплываюць вадою,
 Глядзіш ад маленства да сталасці блізка
 А чым жа ты станеш, дзіцятка малое,
 Як выдзеш, як выплывеш з гэтай калыскі?
 Магчыма на службу пакліча Феміда,
 Каб шалькамі важыў і праўду і крыўду?
 Запэчкаеш рукі, маё ты дзіцятка,
 Заблоціш крывёю кашулю нявіннай,
 Кашулю, што хросныя бацька і матка
 Ўрачыста надзелі табе на хрысціны.<...>
 О не, мой маленькі, інакшай дарогай
 Ты пойдзеш, мажліва, да суджанай мэты.
 Калі падрасцеш ты, прасі пана Бога:
 Няхай цябе зробіць вялікім паэтам.
 Людзей ты пабачыш з каменнем у сэрцы,
 Знясіленых духам, на сцежцы да смерці.
 Пазнаўшы раскошу да сыці, адволі,
 Утраціўшы веру, любоў і надзею,
 Яны мізарнеюць, дранцвеюць паволі,
 А хутка дык стануць сцюдзёным каменнем.
 У дол пахавальны пара ім збірацца,
 А золата ўзяць пад галовы маняцца...
 Хутчэй жа прыўзняць іх! Дарэмна жаданне!
 Хто вызваліць іх з-пад цяжару каменя?
 Калі захапіла іх душы згасанне,
 Агонь ім у сэрцы наўрад ці хто верне!
 О вы, што адзіныя здольны на гэта,
 Ударце па струнах, зайграйце, паэты!
 Патрэбны вяшчун нам, патрэбны прарок нам
 Каб меў ён і ліру і спеў перуновы,
 Каб гэтаю песняй і ясным каб вокам,
 Як сонца, ён шлях асвятляў наш баёвы.

З'явіся, паэце! Магчыма, сягоння
Прышоў ты на свет наш чаканае здзейсніць.
Дзіятка малое! У нялюдскім прыгоне
Табе, можа, суджана выпеваць песні,
З якіх наш народ ад навалы прачнецца,
Пачнецца народа ўсяго ўваскрашэнне,
Зямля ўся адчуе пульсацыю сэрцаў,
А лёд закіпіць, і размякне каменне.
Вялікая справа! Чало маладое
Аздобиць вясёлкамі памяць народа.
Але за жыццём...
О, дзіятка малое! —
Цяжкая чакае цябе ўзнагарода! —
Цярновы вянец на чале тваім будзе,
І грымне варожасць каменнем у грудзі.
Не здумай заплакаць! Пакуты наслання
Табе нібы зоркі пачэснай праменне.
На свеце затым і было ўкрыжаванне,
Каб сэрцу мілейшым было ўваскрашэнне.
Бо толькі нікчэмны прыхільнік зямнога,
Ад лёсу і гора айчыны далёкі,
Ў жыцці не жадаў бы такой жа дарогі,
Якою прайшлі і Сакрат, і прарокі...
Цяпер жа... Якога там ліха героі!
Яны, як сучасныя нашы паэты,
Пачуўшы пра штосьці страшное-цяжкое,
Адразу бягуць да тлусцейшае мэты.
У сэрца як торгне, пачнуць скавытанне,
Адвага дарэпгты іх сэрцы пакіне,
Калі ж навальніца сапраўдная стане,
Дык рады схавацца бы і ў дамавіне.

Ігар Запрудскі

«Віленскі альбом» і верш В. Каратынскага «Уставайма, братцы...» у аээнках эмігранцкага друку

У навуковай літаратуры, прысвечанай грамадскаму і культурнаму жыццю краю ў перыяд, які непасрэдна папярэднічаў правядзенню сялянскай рэформы, амаль заўсёды згадваецца пра стаўленне розных асобаў да так званага «Віленскага альбома», ці зборніка матэрыялаў пад назвай «В память пребывания государя императора Александра II в Вильне 6 и 7 сентября 1858 года». Пэўны час гэта стаўленне было крытэрыем для вызначэння «ступені дэмакратызму» і праводзіла выразную мяжу паміж рэвалюцыянерамі, лібераламі і кансерватарамі. Між тым, хаця яшчэ А. Цьвікевіч разглядаў сітуацыю вакол «Альбома» як «мала даследаваны эпізод» у гісторыі XIX стагоддзя, тэмай гэтай амаль ніхто не займаўся і па сённяшні дзень. Пабуджэнні кола віленскіх літаратараў і навукоўцаў, якія бралі ўдзел у падачы імператару зборніка, пранікліва былі названы А. Мальдзісам супярэчлівым тактычным ходам. Пра матывы ўдзельнікаў прывітальнага адраса і іх абарону Ул. Сыракомлем ідзе гаворка ў грунтоўнай манаграфіі У. Мархеля, прысвечанай жыццю і творчасці вясковага лірніка. Але ўвогуле пытанні, звязаныя як з самім «Альбомам», так і з запозненай кампаніяй супраць яго выдаўцоў у эмігранцкай прэсе, застаюцца адкрытымі.

Што абумовіла з'яўленне такога выдання? У Вільні ў 1855 годзе па ініцыятыве Я. Тышкевіча пры Музеі старажытнасцяў была створана часовая Віленская археалагічная камісія, у склад якой уваходзілі лепшыя навуковыя сілы тагачаснай Беларусі і Літвы, у тым ліку браты Тышкевічы, М. Балінскі, Т. Нарбут, А. Кіркор, Ул. Сыракомля, Ю. Крашэўскі і іншыя. За тры гады існавання Камісіі няспынна ўзрастала колькасць яе сяброў, якія шмат зрабілі ў справе вывучэння мінулага роднага краю, таксама назапасілі багаты фактычны матэрыял, звязаны з прыродазнаўчымі навукамі. У 1858 годзе гэтае «аб'яднанне аматараў» ужо валодала значным навуковым патэцыялам, што, па меркаванні некаторых з іх, магло стаць асновай для дзейнасці адноўленага Віленскага ўніверсітэта, зачыненага яшчэ ў 1832 годзе. Аб'яўлены прыезд у Вільню ў верасні 1858 года імператара Аляксандра

акружанага тады ўсеагульнай увагай, мог стаць зручным момантам для ўвасаблення смелай задумы ў жыццё, больш, што, аддаючы даніну модзе, ліберальна-асветніцкія ініцыятывы падтрымліваў і віленскі генерал-губернатар У. Назімаў. Каб дамагачыся дазволу на адкрыццё ўніверсітэта, трэба было нейкім чынам «залагодзіць» імператара, прадэманстраваць сваю адданасць новаму расійскаму самаўладцы. Пяжка вызначыць дакладна, з якіх колаў ці ад якой прыватнай асобы сыходзіла сама ідэя падачы адраса. Вядома толькі, што праект выдання абмяркоўвалі чэрвеньскім пасяджэнні Археалагічнай камісіі, дзе, і былі названы аўтары, якія муслілі напісаць матэрыялы для «Альбома». Ганаровы «абавязак» усклалі на А. Адынца, І. Ходзьку, А. Кіркора і М. Маліноўскага. 4 жніўня асноўны тэкст адраса атрымаў дазвол цензуры пасля чаго яго аддрукавалі накладам 100 асобнікаў. «Альбом» складаўся з верша-гімна А. Адында «Прыйдзі царства божае» (па-польску), невялікага праязічнага твора І. Ходзькі (па-польску), краязнаўчай працы А. Кіркора «Историко-статистические очерки города Вильно», якая склала большую частку кнігі (с. 7—68), і эканамічнага нарыса М. Маліноўскага на французскай мове «Літва ўзыходжання на трон яго вялікасіі імператара Аляксандра II».

Змешчаныя матэрыялы мелі адкрыта тэндэнцыйны характар, што зразумела, калі ўлічваць задачу, якую ставілі сабой аўтары і выдаўцы, — як мага больш яскрава, у патэтычных формах, прадэманстраваць імператару адданасць трону жыхароў Паўночна-Заходняга краю. Што і зрабілі адпаведным чынам. Аднак эпітэты, якімі ўвекавечвалася імя манарха, ступень яго ўзвелічэння даюць падставы для сумнення ў шчырасці ўсхваленняў. А шматлікія факты пазнейшага часу сведчаць пра іншае: шчырымі былі толькі спадзяванні на пазітыўныя перамены, на магчымасць такім чынам дабіцца пэўных прывілеяў, з дапамогай якіх можна было б палепшыць становішча заходніх губерняў як у культурным, так і ў эканамічным плане.

Дадатак да «Альбома» складаўся са змешчанага ананімна верша на літоўскай мове М. Акялайціса і беларускай «песні» «Уставайма, братцы...» В. Каратынскага, які не хаваў свайго аўтарства. Дадатак надрукавалі на 11 старонках паралельна кірылічным і лацінскім шрыфтам пазней за асноўны тэкст (недзе ў другой палове жніўня 1858 года), прыклалі да «Альбома» і ў такім выглядзе падалі імператару ў час агляду ім экспанатаў Музея старажытнасцяў. Невядома, ці чытаў самаўладца тэксты, змешчаныя ў адрасе, ці звярнуў увагу на дадатак. Істотна, што ў канцы 50-х гг. XIX стагоддзя мастацкія творы на

літоўскай і беларускай мовах былі пастаўлены поруч з тэкстамі, надрукаванымі па-руску, польску і французску. Гэта беспрэцэдэнтны выпадак. Імператару Расіі быў падараваны беларускі верш, прыкладзены да зборніка, над якім, па меркаванні эмігранцкіх крытыкаў, «вісеў» день Вялікага княства Літоўскага, якое для польскіх патрыётаў «належала толькі мёртвай гісторыі». Гэта ўнікальны гістарычны факт: мова беларусаў выводзілася з-пад сялянскіх стрэх у высокі афіцыйны свет, што рэзанансам адазвалася ў Львове (Аўстра-Венгрыя) і далёкім Парыжы. Уключэнне ў «Альбом» твораў на беларускай і літоўскай мовах — ключ да разумення сутнасці адраджэнскіх працэсаў, якія праходзілі ў асяроддзі мясцовай інтэлігенцыі ў перыяд так званых «вялікіх рэформ». Віленскае насельніцтва, як і жыхары іншых гарадоў імперыі, напрыклад, Мінска, Варшавы і інш., сустрэла новага дара з эйфарыяй, шляхта арганізавала грандыёзны баль, «Альбом» быў пададзены, але ўсе спадзяванні не спраўдзіліся: Аляксандр II пацвердзіў толькі дазвол на існаванне музея і археалагічнай камісіі.

Ю. Трацяк, выдавец успамінаў М. Маліноўскага, так пісаў у пачатку ХХ стагоддзя: «Непасрэдна пасля з'яўлення «Віленскага альбома» пачалася італьянская вайна пад дэвізам аб'яднання і незалежнасці Італіі і скончылася неспадзяваным поспехам, што зрабіла вялікі ўплыў на рост іх патрыятычных надзей, няспраўджаных пасля Крымскай вайны. Найцяжэйшыя ўдары, якія абрынуліся на выдаўцоў «Віленскага альбома» ў брашуры Клячкі («Адступнікі») і ў «Лістах з-пад Львова» Уейскага, паходзілі ўжо з перыяду паднятых італьянскай вайной патрыятычных надзей». І сапраўды, калі не лічыць невялікага артыкула «Прыйдзі царства божае», прысвечанага крытыцы верша А. Адынца ў гонар Аляксандра II («Przegląd rzeczy polskich», снежань 1858 г.), кампанія супраць аўтараў «Альбома» распачалася ў эмігранцкай прэсе ўвесну 1860 года, г. зн. праз паўтара года пасля візіту імператара.

Парыжскія «Wiadomości polskie» 3 сакавіка 1860 года змясцілі вялікі артыкул Ю. Клячкі «Адступнікі», які выдалі і неўзабаве і асобнай брашурай. У ёй 31 старонка тэксту з разглядам матэрыялаў «Альбома» (без дадатка). Ю. Клячку найперш вывела з раўнавагі тое, што «прадстаўнікі інтэлектуальнай Літвы здзейснілі акт духоўнага адарвання яе (Літвы. — І. З.) ад Польшчы і зліцця з Расіяй. Гэта, на яго думку, выявілася і ў тым, што яны замкнуліся на Літве, культывуюць правінцыялізм шляхам прапаганды любові да мясцовых паэтаў і пісьменнікаў, рэанімуюць цень Вялікага княства Літоўскага,

развіваюць славянскія ідэі, а падобныя крокі, як лічыць аўтар, з'яўляюцца злачынствам супраць Польшчы. У трэцім (сакавіцкім) нумары «Pzeglądu gzeszy polskich» за 1860 год быў змешчаны артыкул «Віленскі альбом (Карэспандэнцыя з Беластока, 15 жніўня 1859 года)», якім скрупулёзна (на 35 старонках) разглядаліся і жорстка крытыкаваліся матэрыялы, змешчаныя як у адрасе, і ў дадатку да яго. Аўтарам гэтага ананімнага артыла быў віленец В. Тамашэвіч, які з 1858 года жыў у Парыжы. Разглядаючы дадатак, В. Тамашэвіч пачаў з праяснага пераказу літоўскага верша. Але паколькі імя аўтара не было вядома, то свой крытычны пафас ён пераважна скіраваў супраць В. Каратынскага: «Тут ужо аўтар «Тамілы» выступае пад сваім прозвішчам. Трэба дзівіцца яго (В. Каратынскага. — I. 3.) грамадзянскай смеласці; вельмі шкада, што не ведаем прозвішча жмудскага песняра... Пададзім у скарачэнні пра што спявае п. Каратынскі ад імя сялянскай беларускай грамады і для ўзору яго спаддэлай музы працытуем пачатковую страфу». Затым крытык задае шэраг рытарычных пытанняў: «Па якому праву пан Каратынскі становіцца выразнікам нібы нейкай удзячнасці беларускага народа за неатрыманы ад цара ласкі? Можа таму, што сам паходзіць з народа? Ці можа замена сярмягі на сурдут так прынізіла і заадно зрабіла такім дзёрзкім шматабяцаўшага паэта?». Далей В. Тамашэвіч, не аналізуючы верш, называе яго «прафанацыйнай паззі», а ў В. Каратынскім бачыць «бяздарнага аўтара песні з паклонам», і крытэрыем для такой ацэнкі служыць у першую чаргу тое, каму гэты твор быў прысвечаны. Крытык у скрусе піша: «Не хапае слоў, каб выказаць балючае абурэнне, якое абуджае ў нас адступніцтва п. Каратынскага; калісьці мы марылі бачыць у ім будучага народнага трыбуна, бо ён, выйшаўшы з народа, ведае ўсе яго патрэбы, а адначасова і крыўды, і вучыўся ён не на подлай руціне ўрадавай школы, а на ўзорных польскіх пісьменніках, ён хуткім крокам прайшоў пачатковыя ступені разумовага развіцця і, збратаўшыся з патрыятычнай літаратурай, здаецца, быў добрым Палякам (падкр. намі. — I. 3.)...». У заключэнне В. Тамашэвіч задае пытанне, якое, на нашу думку, праяўляе сутнасць крытычнага пафасу, скіраванага як супраць верша В. Каратынскага, так у нечым і супраць астатніх матэрыялаў «Альбома»: «Ці можа беларуская песня будзе мець ужо іншае прызначэнне за песню польскую?»

Відавочна, новай беларускай літаратуры адразу адмаўлялася ў праве мець сваё асобнае прызначэнне, бо яна, па меркаванні крытыка, павінна быць толькі рэгіянальным варыянтам літаратуры польскай. Калі

беларускія літаратары не выступаюць з ідэямі, салідарнымі польскаму нацыянальна-вызваленчаму руху, не з'яўляюцца «добрымі палякамі», то іх творы не маюць ніякай вартасці, больш за тое, у такім выпадку адбываецца «страшнае адступніцтва». «Знішчальная» ацэнка і яе шырокі розгалас, верагодна, і сталі прычынай, па якой В. Каратынскі пасля 1859 года вельмі рэдка выступаў публічна з мастацкімі творамі на польскай мове і ніколі на беларускай. Салідарысцкія памкненні пераважнай большасці спаланізаванай беларускай шляхты не заўсёды ішлі на карысць развіцця беларускай літаратуры. Таму трэба гаварыць адпаведна фактам пра пазітыўны ўплыў польскай культуры на развіццё ў XIX стагоддзі культуры беларускай, але не трэба забываць і пра тое, што татальнае дамінаванне польскай культуры (а не асобныя яе прадстаўнікі) было адным з адмоўных фактараў, які замінаў развіццю беларускай літаратуры.

У той час, калі В. Тамашэвіч ананімна надрукаваў свой «памфлет», у Вільні пачалася падрыхтоўка літаратурнага зборніка «Па зярняці» «на карысць дайманага хваробай і нястачай працаўніка (В. Тамашэвіча. — I. 3.)», і ў гэтай працы бралі чынны ўдзел некаторыя крытыкаваныя ім аўтары. В. Каратынскі напісаў да яго прачулую прадмову «Валяр'ян Тамашэвіч: Пасмяротны ўспамін», у якой засведчыў, што ў Вільні знаходзіўся ў блізкіх стасунках са сваім будучым парыжскім апанентам.

У лісце да Ул. Сыракомлі ад 25 кастрычніка 1861 года Каратынскі пісаў, што І. Ходзька «ва ўзаемаадносінах сваімі сялянамі вылучаўся немалым уціскам» і ў сувязі з гэтым прасіў вясковага лірніка «падкарэкціраваць» ацэнкі ў артыкуле-некраслогу. Аргументуючы сваю просьбу, аўтар «Гамілы» адзначыў: «Няма нікога без «але»; чаму гэта «але» не павінна было паказаць дзюбку і з жыцця Ходзькі. Я не за чарненне яго памяці, хоць дзякуючы артыкулу ў кніжцы ў памяць бытнасці ім. Аляксандра ў Вільні я спатыкнуўся і напісаў надрукаванае таксама *antidotum* (лац. — супрацьяддзе. — I. 3.), за якое быў адхвастаны як апошні адступнік...». Цяпер зразумела, што пісьменнік меў на ўвазе крытычны артыкул В. Тамашэвіча ў парыжскім «Przegląd rzeczy polskich». У сваім крытычным запале В. Тамашэвіч, а ён быў чалавекам эксцэнтрычным і неўраўнаважаным, не імкнуўся дайсці да праўды. У змешчаным у «Альбоме» панегірыку І. Ходзькі «Шостае і сёмае верасня 1858 года ў Вільні», супраць якога, па ўласным прызнанні, і падаў свой голас В. Каратынскі, сцвярджалася, што стаўленне краёвага панства да сялян хутчэй нагадвае «бацькоўскую апеку над дзецьмі, чым панскую ўладу над падданымі». У прыкладзеным да адраса вершы «Уставайма, братцы...» намалявана

іншая карціна: жабрачае і беспрасветнае становішча беларускага сялянства, якое сапраўды яўна кантраставала з запэўніванямі І. Ходзькі.

Парыжскія выданні па нелегальных каналах у значнай колькасці траплялі ў край, дзе карысталіся неверагоднай папулярнасцю ў моладзі. Вельмі каштоўнае сведчанне прывяла З. Тальвірская: «Документ относится к 1859 или 1860 г. и представляет собою доклад какого-то члена совета огула с предложением послать деньги из студенческой кассы в северо-западные губернии на имя предводителя дворянства. Деньги предназначаются для сближения шляхты с народом. С деньгами он предлагает послать воззвание к шляхте... “Уже Коротынский и Акелевич, один на белорусском языке, другой на литовском, пишут песни в честь Александра II. Трудно этим поэтам крестьянского происхождения смотреть на скверное обхождение с народом — и в результате они пришли к такой неблагодарной крайности — от имени крестьянской громады приносят благодарность царю за ожидаемое счастье!.. Если песни Коротынского и Акелевича приживутся в народе, если народ, притесняемый шляхтой, её возненавидит, то с этим погибнут наши надежды быть поляками, будет поправа память о муках погибших за национальное дело”. Гэта меркаванне невядомага студэнта, маладога максіmalіста, равесніка К. Каліноўскага і Ф. Багушэвіча, грунтавалася, у тым ліку, на гарачлівых трактоўках верша «Уставайма, братцы...», якія прапанаваў В. Тамашэвіч. І В. Каратынскі, абсалютна незабяспечаны матэрыяльна мешчанін, разумеў няпэўнасць свайго сацыяльнага становішча і мусіў задумацца пра далейшы лёс. Ён не меў уласнай Люцынкі або Стаек В. Дунін-Марцінкевіч і А. Вярыга-Дарэўскага, не было яго нават арандаванай Барэйкаўшчышы, як у Ул. Сыракомлі.

Паводле ацэнак эмігранцкага друку, творы ўсіх аўтараў «Альбома» — «крамольныя». Яны народжаны інтрыгай Масквы, антыпольскай прапагандай, «беспакараным знеслаўленнем найдаражэйшых скарбаў патрыятычных пачуццяў». «Рэха з-над Сены» (выраз А. Вярыгі-Дарэўскага) хутка даляцела да берагоў Віліі і моцна паўплывала на далейшы творчы лёс В. Каратынскага, які за ўдзел у адрасе абсалютна незаслужана абвінавачваўся закардонным апанентам не толькі ў «нацыянальным адступніцтве», але і, істотней, у сацыяльнай «здрядзе» — у «д’ябальскай несумленнасці» ў дачыненні да беларускага сялянства, ад якога паэт выступіў у вершы «Уставайма, братцы...».

Алесь Яскевіч

Урывак з артыкула «Вінцэс Каратынскі:
ля вытокаў нацыянальнай лірыкі і эстэтыкі»

Пад пасіянарным уплывам агульнаславянскага абуджэння, да папярэднікаў якога, паводле адноўленых сёння фактаў, мы справядліва адносім сваіх славурых суайчыннікаў С. Богуш-Сестранцэвіча і З. Даленгу-Хадакоўскага, усе нашы нацыянальна свядомыя дзеячы XIX стагоддзя ў некалькіх самастойна сфарміраваных культурных асяродках жылі падзвіжніцкімі памкненнямі адраджэння прыгожага пісьменства на роднай мове, знакамітай сваёй узорнай літаратурнай распрацаванасцю ў папярэднія гістарычныя перыяды, калі яшчэ на нашай кнізе ставіўся міжнародны эмблемны знак — «пераклад з беларусінскага».

І хто ведае, магчыма, у паэтычным лёсе Уладзіслава Сыракомлі і яго таленавітага вучня Вінцэса Каратынскага, што ўтваралі досыць уплывовы літаратурны асяродак, увогуле ў самім тагачасным літаратурным руху ўсё складвалася б інакш і больш спрыяльна, калі б ім давялося здзейсніць выданне сумесна падрыхтаванага зборніка ўласна беларускіх вершаў ва ўмовах фактычна нелегальнага становішча нашага нацыянальнага адраджэння.

З перспектывы нават пазнейшых мастацкіх дасягненняў не могуць не ўражваць узвышанасцю духоўных ідэалаў, экзістэнцыяльнай глыбінёй лірычнага пачуцця, філасофскім спасціжэннем таямніц быцця, нарэшце, сваёй ранняй мастацкай дасканаласцю гэтыя першыя новыя беларускай літаратуры. У прыватнасці, слынная элегія Вінцэса Каратынскага «Туга на чужой старане», якая па сваёй значнасці атаясамлівалася сучаснікамі з музычным шэдэўрам Міхала Клеафаса Агінскага «Развітанне з Радзімай», сталася драматычным гімнам і сцягам беларускага абуджэння, асуджанага на нялюдскія ўмовы і выгнанніцтва нацыянальных пасіянарыяў Бацькаўшчыны. <...>

Усё ўласна пачалося з пераацэнкі новым, ужо нацыянальна пасталелым пакаленнем, так званай краёвай польскамоўнай паэзіі на Беларусі, прадстаўнікі якой, па словах аднаго з лідэраў нацыянальнага абуджэння Рамуальда Падбярэскага, «ніколі не выяўлялі народнага духу, бо самі яго не мелі і не разумелі». «Наша пакаленне, — развібае

далей канцэпцыю літаратурных вытокаў другі руплівец беларускага адраджэння Юліян Барташэвіч, — добра зразумела тую ісціну, што каб мець нацыянальную паэзію, трэба спачатку выкупаць яе ў вясковай песні, бо толькі ў гэтай песні ёсць элементы першародныя».

Усё больш становілася відавочным, што культуры прыгнечаных і занябаных славянскіх нацый, як адраджаныя на глыбокім народазнаўстве і этна-фальклорнай эстэтыцы, сваім якасным дэмакратызмам уносілі вялікую навізну ў сусветны літаратурны працэс, выводзячы на ролю галоўнага героя літаратуры самога працаўніка з асноўнага па тым часе сялянскага саслоўя, на якім трымаюцца лад, норавы і дабрабыт, і ў першую чаргу мова і менталітэт этнаса. <...>

Непасрэдна патрабуюць навуковай расшыфроўкі першыя ўласна нацыянальнай творчасці сярод «полілінгвістычнага» па сваіх накірунках тагачаснага літаратурнага руху. Так у згаданым яго беларускамоўным шэдэўры «Туга на чужой старане» мы застаем амаль аголеную «лабараторыю» ў непасрэдным сэнсе выплаўлення з прастамоўна-дыялектнай руды ўжо дастаткова ў стылявых адносінах выдзеленага «лірычнага слоўніка» як важнейшай умовы родавага ўсталявання паэзіі ў сваёй лірычнай прыродзе. Хоць фальклорная эстэтыка, на якую нашыя пачынальнікі беспамылкова арыентаваліся як на зыходную крыніцу адраджэння нацыянальнай літаратуры, па-свойму ўжо паклапацілася аб нарыхтоўцы вобразных сродкаў з уласцівым для яе арсеналам пастаянных эпітэтаў, антрапаморфнай метафарызацыі выказаў, памяншальна-ласкальным прыпадабненнем лексікі пад лірычна-стылявы яе пласт і няблага распрацаваных рытарычных фігур экспрэсіўнага сінтаксісу, — аднак у вершы Каратынскага мы назіраем ва ўсім ужо навізну прафесійнай паэзіі, поўнае пераплаўленне гэтых «каштоўных» фальклорных россыпаў «у адзінстве і цеснаце рытмарату» сцэлінаванай сілаба-тонікі, нарэшце, відавочную «ўзгонку» прастамоўна арыентаванага слова на падвышаны стылявы ярус шляхам вырошчвання ў ім ці, прынамсі, яшчэ большага пашырэння пераносных, менавіта лірычных адценняў. Вось той «лірычны элемент» у вершы «Туга на чужой старане», які сваёй частотнасцю ў тканіне твора літаральна пераўтварае самую па сабе бытавую фэбулу з яе вясковымі рэаліямі ў дзівосную па эмацыйным уздзеянні лірыку, што па яшчэ пачатковасці формаў і сёння палоніць шчымліва безвыходнай настальгіяй нацыянальнага чытача: «Ой, саколка, ой, галубка!», «мая любка», «тошна», «старана», «зямліца родная», «сардэчны край», «гукаю», «адгалосак», «дзяўчаткі на вячорках // Словейкам радным»,

«красен цвет-тым'ян», «на свабодзе», «быў вясёл і дзік», «кветкі», «аконца», «чоран... свет», «сіраціна», «хараміна-чужаніца», «ад зарыцы да зарыцы», «у чыстым полі», «мілай стараны», «не судзіла горка доля» і так нярэдка аж да суцэльных кантамінацый пастаянных тропай і народных выказаў: «Саколачка, галубочка! // Хочаш мне памоч? // Дай маё мне, дай сялочка — // Туга пойдзе проч».

Вядома, тканіна аўтарскай мовы ў тым стане яе выбаўлення з вусна-дыялектнай стыхіі яшчэ спрэс пярэсціць грубымі сродкамі фальклорнай «лірызацыі»: «У сэрцы аж гудзе», «душа ліпне к ім», «як ад мёду п'ян», «я адзін як кол», «туга кроў мне п'ець» і лірычны герой у сваіх сардэчных пачуццях паўстае прыбраным у вобразныя «шаты», сатканыя з надта агульных народных антрапамарфізаваных параўнанняў: «Як дубочак маладзенькі, // Гібікі проста віць, // З воч маланка вылятае, // Кроў агнём кіпіць!».

Але сакрэт і проста дзівосны мастацкі эффект ранніх беларускамоўных паэтычных узораў В. Каратынскага ў тым, што яго суцэльна кантамінаваныя нярэдка з фальклорных стэрэатыпных тропавых сродкаў і прыёмаў вобразы зусім не здаюцца мастацкім прымітывам, як не вельмі кідаецца ў вочы літаратурна-кніжная неўнармаванасць сінтаксічнай будовы, правапісу і вымаўлення, бо пераадольваюцца высокаструктурным вершам сілаба-тонікі і незвычайным багаццем медытатыўна ўзнёслых лірычных інтанацый гэтага на здзіўленне сталага для свайго часу майстра паэтычнай тэхнікі.

Да таго ж перад пачынальнікамі новай беларускай літаратуры, якім выпадала распачынаць мастацкую традыцыю з высокаўмоўнага роду паэзіі, паўставала нялёгкая задача выраблення (па сутнасці ў адным пакаленні) нацыянальнай прасодыі ў яе прастамоўна-дыялектным стане лад інверсійна распрыгоненае сілаба-танічнае вершаскладанне. Дарадцамі тут не маглі прыдацца задзейнічаныя ў «полілінгвістычным» тагачасным літаратурным працэсе хай сабе і роднасныя паэтычныя традыцыі: ні польская з-за пераважна сілабічнай тэндэнцыі паводле спецыфічна фіксаванага націску яе прасодыі, ні нават найбольш набліжаная па характары сілавога (квантытатыўнага) націску руская, што істотна рознілася з паскладовым беларускім — сваім паскораным патактавым тэмпарытмам.

Але В. Каратынскі ўжо меў прад сабою пэўныя тэарэтычныя распрацоўкі па беларускай прасодыі Яна Чачота, плённа скарыстаныя ім у сваёй беларускамоўнай паэзіі. У прадмове да выпуску «Сялянскіх песень з-над Нёмна Дзвіны» 1846 года ён, побач з параўнальнай з

суседнімі мовамі характарыстыкай «беларускага (крывіцкага) дыялекту», у прыватнасці, даваў цікавыя рэкамендацыі па нацыянальнай версіфікацыі: «Як кожная мова, чым менш яна апрацавана і звязана правіламі, тым больш падатлівая да вершаскладання, так і крывіцкая. Паэт не меў бы тут клопату з колькасцю складоў: ёсць самыя паслужлівыя *да, дый, дэй, ды, дэ, дык...*, бо іх можна тры разы без забароны дабаўляць у адным радку... і ўсе словы, пры якіх ёсць прыназоўнік у можна вымаўляць на адзін склад меней або болей». Слушныя парады Я. Чачота адносна свабоды рыфматворчасці ў пачынальны перыяд («кожная [рыфма], якая надарыцца, пойдзе ў справу»), бо «перад паэтамі ляжаў суцэльны аблог «незацяганага» літаратурнай традыцыі слова, а фальклорны густ дазваляў яшчэ самы шырокі спектр рыфмоўкі — ад «прыблізнай» да «дакладнай», вытанчана «асананснай» і г. д.

І можна сказаць, што ў дасканала вырабленай з мастацкага боку пазіі В. Каратынскага нацыянальная прасодыя аказалася ў асноўным узгодненай, «скаронай» пад сінтаксічна раскаваную кадэнцыю сілаба-тонікі. І гэтае важнае рытмічнае дасягненне датычылася не толькі ўласна беларускага верша. Законы, у літаратальным сэнсе энергію лёгкага сілаба-танічнага рытму, як і напеўную інтанацыю кароткарадковага народнага верша паэт цалкам пераносіць і ў сваю польскамоўную творчасць, як гэта мы вышэй назіралі на віртуозна выкананых паводле фальклорнай метрыкі танічных ці ўжо цалкам сілаба-танічных вершах «Сваты», «Пасля сватання», «Сірата», «Сон наяве» і інш.

Ключы да абагульняючага тэста

1. б; 2. а; 3. б; 4. а; 5. в; 6. б; 7. б; в; 8. б; 9. а; 10. б.

Репозиторий Баргу

Слоўнік персаналій

Аляксандр
ЕЛЬЧАНІНАЎ
(1881—1934)

Беларускі прываслаўны святар

Адам
КІРКОР
(1818—1886)

Вядомы беларускі грамадзкі дзеяч ліберальнага кірунку, этнограф, публіцыст, выдавец, гісторык, краязнавец, археолаг, літаратуразнавец. Член-карэспандэнт Імператарскага археалагічнага таварыства (1856), член Расійскага геаграфічнага таварыства (1857) і Акадэміі ведаў у Кракаве (1873). Яму належаць публікацыі «Рэшткі язычніцкіх звычаяў на Беларусі», «Пра этнаграфічную мяжу літоўскай і славянскай народнасцяў у Літве».

Адзін з першых пазнаёміў навуковы свет Расіі і Польшчы з багаццем духоўнай і матэрыяльнай культуры беларусаў, адлюстраваў гістарычныя і этнаграфічныя своеасабліваасці беларускага народу, даў этнічную і сацыяльна-побытавую характарыстыку тыпаў беларусаў, адзначыў самастойнасць беларускай мовы. У кнізе «Пра літаратуру братніх славянскіх народаў», якая ўбачыла свет у 1874, выказаў ідэю пра беларускую культуру як цэласную шматвяковую гістарычную з’яву ў адзінстве пісьмовых і вусна-паэтычных, фальклорных відаў творчасці.

Аўтар мемуараў «Літоўскія абразкі» (1874), «3 віленскіх успамінаў» (1884), «Успаміны з 1860 — 1863» (1884—1885)

Адам
МІЦКЕВІЧ
(1798—1855)

Беларускі і польскі паэт, публіцыст, асветнік

Адам
ПЛУГ
(1823—1903)

Польскі і беларускі пісьменнік, публіцыст.
Сапраўднае імя — Антоні Антонавіч Пяткевіч

Алесь
ЯСКЕВІЧ
(1934)

Беларускі крытык, літаратуразнавец, доктар філалагічных навук. Сябра СП СССР з 1966 г.

З крытычнымі і літаратуразнаўчымі артыкуламі выступае з 1958 г. Выйшлі зборнікі літаратурна-крытычных артыкулаў і даследаванняў «Карані маладога дрэва» (1967), «Ад слова да вобраза» (1968), «Шляхі развіцця беларускай савецкай прозы» (з В. Каваленкам і М. Мушынскім, 1972), «Пытанні паэтыкі» (з В. Жураўлёвым і Я. Шпакоўскім, 1974), «Грані

- майтэрства» (1974), «У свеце мастацкага твора» (1977), «Нараджэнне новага мастацтва» (з Л. Гараніным і А. Матрунёнкам, 1980), «Выхад за круг» (1985), «Становление белорусской художественной традиции» (1987)
- Аляксандр
ЕЛЬСКІ
(1834—1916)
- Беларускі гісторык, краязнаўца, публіцыст, адзін з першых гісторыкаў беларускай літаратуры і збіральнікаў беларускіх рукапісаў. А. Ельскаму належыць некалькі вершаваных і праязных твораў на беларускай мове — «Сынок» (1895), «Выбіраймась ў прочкі» (1896), «Слова аб праклятай гарэццы і аб жыцці і смерці п'яніцы» (1900). Усе гэтыя творы вытрыманы ў духу асветніцтва і не вельмі дасканалыя па свайму мастацкаму ўзроўню. У творчай спадчыне А. Ельскага шмат прац на польскай і рускай мовах, якія прысвечаны пераважна мінуламу Беларусі, яе гісторыі, эканоміцы. Найбольш цікавыя з іх — «Слоўца аб старым Заслаўі», «Пра беларускую гаворку», «Нататкі аб падарожжы па Мінскай губерні», «Слоўца аб матэрыялах, якія служаць для даследвання беларускай гаворкі, этнаграфіі і літаратуры», апошні артыкул з нязначнымі зменамі змешчаны ў восьмым томе польскай «Вялікай ілюстраванай энцыклапедыі» (1892). Напісаў звыш 10 тыс. гістарычна-краязнаўчых артыкулаў пра Беларусь для «Польскай ілюстраванай энцыклапедыі» і «Геаграфічнага слоўніка».
- Ельскі пераклаў на беларускую мову першую частку паэмы А. Міцкевіча «Пан Талэвуш» (Львоў, 1892), выйшаў яго зборнік «100 прымавак, загадак, прыдумаў і гавэндаў для пажытку беларускага народа» (Вільня, 1908). А. Ельскі — першы біёграф і сябар пісьменніка В. Дунін-Марцінкевіча. Менавіта ў яго аказаліся рукапісы са славутага куфра, які ў доме Дунін-Марцінкевіча бачыў у час вучобы Ядвігін Ш. Ён перапісваўся і з Ф. Багушэвічам і іншымі беларускімі пісьменнікамі
- Аляксандр
КАРАТЫНСКІ
- Бацька Вінцэся Каратынскага
- АЛЯКСАНДР ІІ
(1818—1881)
- Імператар Расійскай Імпэрыі з 18 лютага (2 сакавіка) 1855 па 1 (13) сакавіка 1881, старэйшы сын імператара Мікалая І і Аляксандры Фэдарэўны
- Антоній Эдвард
АДЫНЕЦ
(1804—1885)
- Беларускі паэт, перакладчык, мемуарыст, выдавец. Пісаў на польскай мове
- Арцём
ВЯРЫГА-
ДАРЭЎСКІ
(1816—1884)
- Беларускі паэт, драматург, публіцыст і даследчык фальклору, адзін з пачынальнікаў новай беларускай літаратуры
- Васіль
КЛІМОВІЧ
(1900—1970)
- Беларускі грамадскі дзеяч, журналіст, выдавец

- Валер'ян
ТАМАШЭВІЧ
(1819—1861)
- Вальтэр
(1694 — 1778)
- Віктар
КАВАЛЕНКА
(1929—2001)
- Віцэць
КАРАТЫНСКІ
(1831—1891)
- Віцэнт
ДУНІН-
МАРЦІНКЕВІЧ
(1808—1884)
- Генадзь
КІСЯЛЁЎ
(1931—2008)
- ГЕРЦЭН
(1812—1880)
- Джон
ЛОК
(1632—1704)
- Дэні
ДЗІДРО
(1713—1784)
- Польскі пісьменнік, перакладчык
- Французскі філосаф, раманіст, гісторык, драматург і паэт эпохі Асветы, адзін з найвялікшых французскіх пісьменнікаў
- Беларускі крытык, літаратуразнавец, прэзаік. Акадэмік НАН Беларусі (1994). Аўтар кніг крытыкі і літаратуразнаўства «Пошукі і здзяйсненні» (1963), «Давер» (1967), «Прага духоўнасці» (1975), «Праблемы сучаснай беларускай крытыкі» (1977), «Жывое аблічча дзён» (1979), «Покліч жыцця» (1987) і інш., рамана «Падвышанае неба» (1975)
- Беларускі пісьменнік і перакладчык. Дэбютаваў у друку ў 1856 г. Аўтар зборніка паэзіі «Чым хата багата, тым рада» (па-польску, 1857), паэмы «Таміла» (па-польску, 1858), таксама В. Каратынскаму прыпісваюць ананімныя антыцарскія творы «Гутарка старога дзеда» і «Гутарка суседзяў». З беларускамоўных твораў захаваліся вершы «Уставайма, братцы, за дзела, за дзела», «Далі бог-то, Арцём...», «Туга на чужой старане». У 1994 г. выйшаў зборнік твораў. Пераклаў на польскую мову творы А. С. Пушкіна, М. Лермантава, Г. Гейнэ і інш. Пакінуў біяграфічныя нататкі пра А. Міцкевіча, гісторыка-краязнаўчыя нататкі пра Навагрудак і Навагрудчыну
- Класік беларускай літаратуры, адзін з пачынальнікаў новай беларускай літаратуры і драматургіі, паэт, тэатральны і грамадскі дзеяч
- Беларускі гісторык, літаратуразнавец, пісьменнік і археограф. Доктар філалагічных навук (1994) і кандыдат гістарычных навук. Даследаваў беларускую літаратуру і нацыянальны рух XIX ст., жыццё і творчасць К. Каліноўскага, В. Дунін-Марцінкевіча, Ф. Багушэвіча, А. Вярэга-Дарэўскага, П. Шпілеўскага, Я. Коласа і Я. Купалы. Атрыбутаваў аўтарства «Энеіды наываварат» і «Тараса на Парнасе». Таксама працаваў над скарыназнаўчымі тэмамі, дзе сам сябе лічыў за «нэафіта», хаця насамрэч і тут зрабіў значны ўклад
- Рускі пісьменнік, публіцыст, філосаф, рэвалюцыянер
- Англійскі філосаф і педагог, прадстаўнік эмпірызму і лібералізму
- Французскі філосаф-асветнік, пісьменнік і мастацкі крытык, адзін з арганізатараў і рэдактараў французскай «Энцыклапедыі»

Жан-Жак РУСО
(1712—1778)

Швейцарскі пісменнік, філосаф і педагог

Іван
ДАМЕЙКА
(1802—1889)

Беларускі, польскі і чылійскі навуковец-даследчык, геолог, мінеролаг

Ігар
ЗАПРУДСКІ
(1963)

Беларускі крытык. Пераважна займаецца даследаваннем жыццёвага шляху і творчасці беларускіх пісменнікаў другой паловы XIX ст., цікавіцца творчасцю асобных пісменнікаў XX ст., выступае ў друку з артыкуламі і рэцэнзіямі, прысвечанымі фактам бягучага літаратурнага працэсу. Аўтар кнігі «Нарысы гісторыі беларускай літаратуры XIX ст.» (2003)

Ігнат
ХОДЗЬКА
(1794—1861)

Пісменнік і паэт

Ірына
БАГДАНОВІЧ
(1956)

Беларуская паэтэса і літаратуразнавец. Кандыдат філалагічных навук.

Скончыла гісторыка-філалагічны факультэт Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта (1978) і аспірантуру пры Інстытуце літаратуры імя Я. Купалы Акадэміі Навук Беларусі (1983). Жыве і працуе ў Мінску.

Аўтар кніг вершаў «Чаравікі маленства» (1983), «Фрэскі» (1989), «Вялікдзень» (1993), «Сармацкі альбом» (1998, не выдана), манаграфій «Янка Купала і рамантызм» (1989), «Авангард і традыцыя: беларуская паэзія на хвалі нацыянальнага адраджэння» (2001). Перакладае з польскай мовы

Ірына
БУРДЗЯЛЁВА
(1960)

Беларускі крытык Даследуе стыльовыя асаблівасці беларускай літаратуры XIX ст. Аўтар шэрагу публікацый па праблемах развіцця літаратуры XIX-XX стст.

Канстанцін Паўлавіч
КАБАШНІКАЎ
(1927)

Беларускі фалькларыст, педагог. Доктар філалагічных навук, прафесар

Канстанцін
ТЫШКЕВІЧ
(1806—1868)

Беларускі археолаг, гісторык, этнограф, фалькларыст; адзін з заснавальнікаў беларускай навуковай археалогіі. Сябар навуковых таварыстваў у Вільні, Кракаве, Маскве, Празе, Парыжы, Лондане. Разам з братам у 1842 заснаваў першы на Беларусі музей старажытнасцяў, у які сабраў архіў старажытных рукапісаў, калекцыю мастацкіх твораў, унікальную бібліятэку

Карней
УЕЙСКИ
(1823—1897)

Польскі паэт, публіцыст

Кастусь
КАЛІНОЎСКИ
(1838—1864)

Нацыянальны герой Беларусі, Літвы і Польшчы, адзін з кіраўнікоў нацыянальна-вызваленчага паўстання 1863—1864 гг.; рэвалюцыянер-дэмакрат, публіцыст, паэт

Максім ГАРЭЦКІ (1893—1938)	Беларускі пісьменнік, крытык, літаратуразнавец, лексікограф, фалькларыст
Марк ТАТАРОЎСКІ	Апякун маці Вінцэся Каратынскага, Юзафаты з Далідовічаў
Мікалай ЧАРНЫШЭЎСКІ (1828—1889)	Рускі філосаф-утапіст, рэвалюцыянер-дэмакрат, навуковец, літаратурны крытык, публіцыст і пісьменнік
Мікалай АКЕЛЕВІЧ (1830—1887)	Літоўскі пісьменнік, асветнік
Мікалай Васільевіч ГОГАЛЬ (1821—1852)	Рускі прэзаік, драматург, паэт, крытык, публіцыст
МІКАЛАЙ І (1796—1855)	Імператар Расійскай імперыі з 19 лістапада (1 снежня) 1825 па 18 лютага (2 сакавіка) 1855 гг., цар польскі і вялікі князь фінляндскі. З дынастыі Раманавых
Міхаіл ЛЕРМАНТАЎ (1814—1841)	Рускі паэт, прэзаік, драматург, мастак, афіцэр
Міхась ГРАБОЎСКІ (1804—1863)	Польскі літаратурны крытык
Міхась ЛАЗАРУК (1926—2000)	Беларускі крытык, літаратуразнавец, педогог. Доктар філалагічных навук, прафесар. Акадэмік Акадэміі педагагічных навук СССР. Акадэмік Нацыянальнай акадэміі навук Рэспублікі Беларусь. Член Саюза пісьменнікаў БССР
Мікалай МАЛІНОЎСКІ (1799—1865)	Гісторык, актыўны ўдзельнік грамадска-культурнага жыцця ў Вільні
П'ер Жан БЕРАНЖЭ (1780—1857)	Французскі паэт. Яго «Песні» былі выдадзены ў Вільні (1859) у польскім перакладзе В. Каратынскага (58 твораў) і У. Сыракомлі (22 твора)
Рамуальд ЗЯНЬКЕВІЧ (1811—1868)	Беларускі фалькларыст, этнограф, археолаг, краязнавец і педагог. Важнейшай у навуковай спадчыне Р. Зянкевіча з'яўляецца праца «Пра ўрочышчы і звычаі жыхароў Піншчыны, а таксама пра характар іх песень» (часопіс “Biblioteka Warszawska” — 1852, т. 4; 1853, т. 1), у якой ён даў апісанне працоўных працэсаў, каляндарных і сямейных абрадаў, вераванняў і забабонаў. Упершыню расказаў пра старажытны веснавы абрад «куста», які суправаджаўся багатым і пышным рытуалам, пахавальнымі абрадамі, памінальнымі абрадамі «дзяды»

Рамуальд
ПАДБЯРЭСКИ

Беларускі выдавец, літаратуразнавец, публіцыст, фалькларыст.

Скончыў Віленскую гімназію (1830). Рыхтаваўся да паступлення ў Віленскі ўніверсітэт, але той быў закрыты царскімі ўладамі. У 1836—1840 вучыўся на юрыдычным факультэце Маскоўскага ўніверсітэта. Падтрымліваў сувязі з расійскімі славянафіламі. Перакладаў на польскую мову рускія байкі і друкаваў іх у часопісе “Athenaeum”. З 1841 г. пераехаў у Пецярбург, дзе зблізіўся з Т. Шаўчэнкам. У 1847 г. вярнуўся ў Вільню. Выдаваў літаратурна-навуковыя альманахі “Rocznik Literacki” (т. 1—4, Пецярбург—Вільня, 1843—1849) і “Pamiętnik naukowo-literacki” (т. 1-2, ч. 1—6, Вільня, 1849—1850). Аўтар прадмовы «Беларусь і Ян Баршчэўскі» да кнігі «Шляхціц Завальня...» Я. Баршчэўскага (1844). Выдаў зборнік Т. Лада-Заблоцкага «Паэзія» (1845) і «Дыярыгуш» С. Бельскага (“Athenaeum”, 1842, т. 4). Аўтар публікацый па беларускім фальклору. За публіцыстычную дзейнасць арыштаваны ў 1850 і сасланы ў Архангельскую губерню, дзе і памёр

Тадэвуш
ЛАДА-ЗАБЛОЦКІ
(1811—1847)

Паэт, перакладчык

Уладзімір
КАРАТКЕВІЧ
(1930—1984)

Беларускі паэт, празаік, драматург, публіцыст, перакладчык, кінасцэнарыст. Выяўляў асаблівую прыхільнасць да гістарычнай тэматыкі, плённа развіваў адраджэнцкія ідэі

Уладзімір
МАРХЕЛЬ
(1940)

Беларускі літаратуразнавец і паэт. Дэбютаваў вершамі ў 1954 у стаўбоўскай раённай газеце «Голас селяніна». З 1957 выступае ў рэспубліканскім друку як паэт і літаратуразнавец. Аўтар кнігі «Лірнік вясковы: Сыракомля ў беларуска-польскім літаратурным узаемадзеянні» (1983), «Вяшчун славы і волі» (1989), «Крыніцы памяці» (1990). Укладальнік зборнікаў твораў В. Каратынскага (1981) і Я. Лучыны (1988). З польскай на беларускую пераклаў вершы Я. Купалы, асобныя творы В. Дуніна-Марцінкевіча, У. Сыракомлі, В. Каратынскага, Я. Лучыны, Я. Каханоўскага, Л. Стафа, Ю. Тувіма, Р. Дабравольскага, Б. Драздоўскага і інш.

Уладзіслаў
СЫРАКОМЛЯ
(1823—1862)

Сапраўднае імя — Людвік Францішак Уладзіслаў Аляксандравіч Кандратовіч.

Беларускі паэт, публіцыст, крытык, перакладчык, этнограф. Дэбютаваў вершам «Паштальён» (1844), паводле пачутай у Міры гісторыі («народнай гутаркі»). Пераклад «Паштальёна» на рускую мову паэтам Л. Трэфалевым стаў папулярнай у Расіі народнай песняй «Когда я на почте служил ямщиком...». Пісаў найчасцей на польскай мове. У большасці сваіх твораў адлюстроўваў жыццё ў Беларусі, яе гісторыю. З беларускамоўных твораў захаваліся толькі

- два — верш «Добрыя весці» (1848, 1861) і лірычная мініяцюра «Ужо птушкі пяюць усюды». Аўтар краязнаўчых нарысаў: «Вандроўкі па маіх былых ваколіцах» (1853), «Мінск» (1857), «Нёман ад вытокаў да вусця» (1861); «Кароткае даследаванне мовы і характару русінаў Мінскай правінцыі» (1856), апрацовак беларускіх народных казак.
- Францішак БАГУШЭВІЧ (1840—1900) Беларускі грамадскі дзеяч, паэт, прэзаік, публіцыст і перакладчык. Адзін з пачынальнікаў новай беларускай літаратуры, яе класік. Літаратурная творчасць і грамадская дзейнасць Ф. Багушэвіча абуджалі нацыянальную самасвядомасць беларусаў, яго ідэйная спадчына з’явілася фундаментам ідэалогіі беларускага нацыянальна-вызваленчага руху пачатку ХХ ст.
- Фрыдрых ЭНГЕЛЬС (1820—1895) Нямецкі філосаф, заснавальнік марксізму
- Юзаф Ігацый КРАШЭЎСКИ (1812—1887) Польскі пісьменнік, публіцыст, гісторык. Аўтар найбольшай колькасці выдадзеных кніг у гісторыі польскай літаратуры: літаратурная спадчына складае каля 600 тамоў раманаў і аповесцей, паэтычных і драматычных твораў, а таксама прац па гісторыі, этнаграфіі, фалькларыстыцы, падарожным замалёўкам, публіцыстычным і літаратурна-крытычным артыкулам
- Юльян ГАРАЙН (1821—1883) Беларускі пісьменнік, мемуарыст
- Яўстах ТЫШКЕВІЧ (1814—1873) Беларускі археолаг, гісторык, этнограф, краязнаўца, музеязнаўца; адзін з заснавальнікаў беларускай навуковай археалёгіі. Ганаровы член Пецярбургскай акадэміі навук, член Дацкага таварыства аматараў паўночных старажытнасцяў, Стасгольмскай Каралеўскай акадэміі выяўленчага мастацтва і старажытнасцяў, Лонданскага археалагічнага інстытута
- Ян БАРШЧЭЎСКИ (1794—1851) Польскі і беларускі літаратар
- Ян ЧАЧОТ (1796—1847) Паэт-рамантык, філамат, філарэт, фалькларыст, этнограф і драматург; сябра Адама Міцкевіча; адзін з найбуйнейшых дзеячаў беларуска-польскага фальклорна-літаратурнага сумежжа ХІХ ст.
- Янка КУПАЛА (1882—1942) Сапраўднае імя — Іван Дамінікавіч Луцэвіч. Беларускі паэт, драматург, публіцыст, перакладчык, класік беларускай літаратуры, адзін з заснавальнікаў новай беларускай літаратуры і літаратурнай мовы. Народны паэт Беларусі (1925). Акадэмік АН БССР (1928), АН УССР (1929)
- Яхім ЛЯЛЕВЕЛЬ (1786—1861) Польскі гісторык, нумізmat, гэральдык, палітычны дзеяч, прафесар Віленскага і Варшаўскага ўніверсітэтаў. Пасол на сойм 1830 г.

Спіс рэкамендаваных крыніц

1. *Бурдзялёва, І. А.* Традыцыя сентыменталізму ў беларускай літаратуры XIX стагоддзя : аўтарэф. дыс. ... канд. філалаг. навук / І. А. Бурдзялёва. — Мн. : Бел. навука, 2005. — 26 с.
2. *Дарняк, Ю. З.* Вывучэнне творчасці Уладзіслава Сыракомлі ў школе / Ю. З. Дарняк // Бел. мова і літ. — 2003. — № 4. — С. 23—28.
3. Живописная Россия : Отечество наше в его земельном, историческом, племенном, экономическом и бытовом значении : Литовское и Белорусское Полесье: репринт. воспр. изд. 1882 г. — 2-е изд. — Минск : БелЭн, 1994. — 320 с.
4. *Казбярук, У. М.* Рамантычны пошук: назіранне над беларускім рамантызмам пачатку XX ст. / У. М. Казбярук. — Мн. : Навука і тэхніка, 1983. — 184 с.
5. *Мальдзіс, А.* Выбранае / А. Мальдзіс. — Мн. : Кнігазбор, 2007. — 472 с.
6. *Мархель, У. І.* Уладзіслаў Сыракомля і беларуская літаратура / У. І. Мархель // Роднае слова. — 2003. — № 5. — С. 13—19.
7. *Мархель, У. І.* «Ты як здароўе...» Адам Міцкевіч і тэндэнцыі адраджэння беларускай літаратуры / У. І. Мархель. — Мн. : Бел. навука, 1998. — 125 с.
8. *Салдаценкава, Ж. В.* духоўны свет чалавека ў творчасці Уладзіслава Сыракомлі / Ж. В. Салдаценкава // Бел. мова і літ. — 2004. — № 4. — С. 118—123.
9. *Тихонова, О. В.* Западноевропейская литература XX в. Романтизм и реализм / О. В. Тихонова — Воронеж : [б. и.], 2006. — 78 с.
10. Уладзіслаў Сыракомля : матэрыялы Міжнар. навук. канф., прысвеч. 180-годдзю з дня нараджэння пол. і бел. паэта і этнографа, Мінск-Любань, 29-30 верас. 2003 г. / рэдкал. : А. Мальдзіс [і інш.]. — Мн. : Бел. кнігазбор, 2004. — 160 с.
11. *Чарота, І.* Рамантызм у славянскіх літаратурах / І. Чарота // Весн. БДУ. Сер. 4. — 2009. — № 5. — С. 66—69.
12. *Шамякіна, Т. І.* Элементы міфалагізму ў літаратуры Беларусі XIX ст. / Т. І. Шамякіна // Весн. БДУ. Сер. 4. — 2009. — № 2. — С. 45—51.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. *Багдановіч, І. Э.* Авангард і традыцыя : Беларуская паэзія на хвалі нацыянальнага адраджэння / І. Э. Багдановіч. — Мн. : Бел. навука, 2001. — 387 с.
2. *Каваленка, В.* Вытокі. Уплывы. Паскоранасць : Развіццё беларускай літаратуры XIX—XX стст. / В. Каваленка. — Мн. : Навука і тэхніка, 1982. — 362 с.
3. Гісторыя беларускай літаратуры: XIX — пачатак XX ст. : падруч. для філалаг. фак. пед. ВНУ / пад агул. рэд. М. А. Лазарука, А. А. Семяновіча. — Мн. : Выш. шк., 1998. — 560 с.
4. *Мархель, У. І.* Прысутнасць былога / У. І. Мархель. — Мн. : Маст. літ., 1994. — 192 с.
5. *Яскевіч, А. А.* Абранне вечнасці : Універсализм традыцыі і гістарызм сучаснасці / А. А. Яскевіч. — Мн. : Выш. шк., 1999. — 319 с.
6. *Запрудский, И.* Утраты и обретения Винцеся Коротынского / И. Запрудский // Нёман. — 2001. — № 10. — С. 231—248.
7. *Каратынскі, В.* Творы / В. Каратынскі. — Мн. : Маст. літ., 2007. — 309 с.
8. Вінцэсь Каратынскі ў беларуска-славянскім літаратурным узаемадзеянні : матэрыялы Рэсп. навук. канф., Мінск, 29 верас. 2006 г. — Мн. : Бел. навука, 2006. — 167 с.
9. *Мархель, У. І.* Творчасць Уладзіслава Сыракомлі / У. І. Мархель. — Мн. : Маст. літ., 2003. — 254 с.
10. *Лойка, А. А.* Гісторыя беларускай літаратуры. Дакастрычніцкі перыяд : у 2 ч. / А. А. Лойка. — Мн. : Выш. шк., 1989. — Ч. 1. — 319 с.
11. Гісторыя беларускай літаратуры XI—XIX стагоддзяў : у 2 т. / навук. рэд. У. І. Мархель, В. А. Чамярыцкі — Мн. : Бел. навука, 2007. — Т. 2. : Новая літаратура : другая палова XVII—XIX стагоддзе / навук. рэд. У. І. Мархель, В. А. Чамярыцкі. — 2007. — 582 с.
12. Словарь по этике / под ред. А. А. Гусейнова — М. : [б. и.], 1989. — 447 с.
13. *Адамовіч, Г. Я.* 3 крыніц сусветнай літаратуры / Г. Я. Адамовіч. — Мн. : Маст. літ., 1998. — 351 с.
14. *Кабашнікаў, К. П.* Беларускі фальклор / К. П. Кабашнікаў. — Мн. : [б. в.], 1996. — 856 с.
15. *Сыракомля, У.* Добрыя весці : Паэма, проза, крытыка / уклад. І. Мархель, К. Цвірка. — Мн. : Маст. літ., 1993. — 526 с.
16. Философский энциклопедический словарь / под ред. С. С. Аверинцев. — М. : [б. и.], 1989. — 815 с.
17. *Каратынскі, В.* Творы / В. Каратынскі. — Мн. : Маст. літ., 1994. — 406 с.
18. *Кабашнікаў, К. П.* Беларуская вусна-паэтычная творчасць / К. П. Кабашнікаў. — Мн. : [б. в.], 1988. — 415 с.
19. Краткая литературная энциклопедия : в 9 т. / под общ. ред. А. А. Суркова. — М. : Совет. энцикл., 1972. — Т. 6. — 1039 с.

20. *Борев, Ю. Б.* Эстетика / Ю. Б. Борев. — М. : Совет. энцикл., 1981. — 1039 с
21. Литературный энциклопедический словарь / под общ. ред. В. М. Кожевникова, П. А. Николаева. — М. : Совет. энцикл., 1987. — 752 с.
22. Беларускі фальклор : Хрэстаматыя / склад. К. П. Кабашнікаў — Мн. : [б. в.], 1996. — 856 с.
23. Мысліцелі і асветнікі Беларусі : энцыкл. давед. / пад рэд. Б. І. Сачанка — Мн. : [б. в.], 1995. — 671 с.
24. *Гарэцкі, М.* Гісторыя беларускай літаратуры / М. Гарэцкі. — Мн. : Маст. літ., 1992. — 479 с.
25. *Мальдзіс, А.* Падарожжа ў XIX стагоддзі / А. Мальдзіс. — Мн. : Маст. літ., 1969. — 208 с.

Репозиторий БарГУ

Змест

Спіс скарачэнняў	3
<i>Прадмова</i>	4
1 Асаблівасці станаўлення новай беларускай літаратуры XIX ст.	6
2 Жыццёвы і творчы шлях Вінцэся Каратынскага	2
3 Асаблівасці праяўлення эстэтычнага ідэалу Вінцэся Каратынскага ў межах сентыменталізму, рамантызму і рэалізму	15
4 Беларускаямоўная творчасць Вінцэся Каратынскага	39
Абагульняючы тэст	69
Дадатак А. Уладзіслаў Сыракомля. Урыўкі з верша «Над калыскай»	70
Дадатак Б. Ігар Запрудскі. «Віленскі альбом» і верш Вінцэся Каратынскага «Уставайма, братцы...» у ацэнках эмігранцкага друку	72
Дадатак В. Алесь Яскевіч. Урывак артыкула «Вінцэсь Каратынскі: ля вытокаў нацыянальнай лірыкі і эстэтыкі»	78
Ключы да абагульняючага тэста	82
Слоўнік персаналій	83
Спіс рэкамендаваных крыніц	90
Спіс выкарыстаных крыніц	91

Вучэбнае выданне

Косціна Жанна Вячаславаўна

**ВЫВУЧЭННЕ ТВОРЧАСЦІ
ВІНЦЭСЯ КАРАТЫНСКАГА**

**Зборнік метадычных матэрыялаў
для студэнтаў педагогічных спецыяльнасцей**

Карэктар *В. М. Майсюк*

Тэхнічны рэдактар *Н. В. Іванова*

Камп'ютарная вёрстка *Н. В. Івановай*

Адказны за выпуск *А. Г. Хахол*

Падпісана ў друк 01.12.2011

Фармат 60 × 84 1/16. Папера афсетная.

Гарнітура Таймс. Адрукавана на рызографе.

Ум. друк. арк 5,52. Ул.-выд. арк. 4,75.

Заказ 242. Тыраж 106 экз.

ЛВ 02330/0552803 ад 09.02.2010

Выдавец і паліграфічнае выкананне:
установа адукацыі

«Баранавіцкі дзяржаўны ўніверсітэт»
225404, г. Баранавічы, вул. Войкава, 21.